

Outi Talvitie

TOTUUDEN JA OIKEUDEN PUOLESTA

Kristillis-yhteiskunnallisten sanomalehtien vastaus uskontokritiikkiin
suurlakon jälkeen

Pro gradu -tutkielma

Suomen historia

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

Kesäkuu 2018

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Outi Talvitie	
Työn nimi – Title Totuuden ja oikeuden puolesta Kristillis-yhteiskunnallisten sanomalehtien vastaus uskontokritiikkiin suurlakon jälkeen	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Kesäkuu 2018	Sivumäärä – Number of pages 136
Tiivistelmä – Abstract <p>1800- ja 1900-lukujen vaihteen Suomessa evankelis-luterilaisen kirkon asema ja kristinuskon maailmankatsomuksellinen hegemonia haastettiin eurooppalaisen sekularismin ja antiklerikalismin seurauksena. Yhteiskunnan modernisoituminen, yksilön oikeuksia korostavat aatteet, naturalismi, sosialismi ja toisaalta vapaakirkolliset asettivat tahoillaan rajoja uskonnolle. Tässä tutkimuksessa selvitän, millaisia reaktioita voimistunut uskontokritiikki synnytti kirkon piirissä suurlakon jälkeen.</p> <p>Tutkimukseni lähteinä on kolme kristillis-yhteiskunnallista sanomalehteä, joista <i>Kotimaa</i> edusti nuorkirkollista, uudistusmielistä linjaa, <i>Työkansa</i> kristillistä työväenliikettä ja <i>Herättäjä</i> konservatiivista herännäispapistoa. Lehdistöhistoriallisen tutkimukseni olen rakentanut tekstilähtöisen, historiallis-kvalitatiivisen menetelmän pohjalle. Tutkin sanomalehdissä julkaistuja tekstejä keinoina osallistua kirkon asemasta käytyyn keskusteluun, keinoina vaikuttaa uskonnonvastaiseen ilmapiiriin ja välineinä määritellä kristinuskon yhteiskunnallista merkitystä.</p> <p>Venälaistämistoimenpiteet, suurlakon jälkeinen politiikan murros ja eduskuntauudistus vuonna 1906 loivat aineiston lehdille historiallis-poliittisen kontekstin, jossa ajan ilmiöitä tulkittiin siten, että kirkon aseman turvaaminen näytti isänmaanrakkaudelta. Lehdissä käytettiin hyväksi fennomaanien halua liittää Suomi osaksi läntistä sivistystä, johon luterilainen kristillisuus liitettiin sekä opin että moraalien tasoilla. Laajempi huoli kasvavasta siveettömyydestä ja epäisänmaallisuudesta tarjosi lehdille mahdollisuuden puolustaa kirkkoa kansan yhtenäisyyden symbolina. Erityisesti sosialismista rakennettiin ilmestyskirjan petoa, jonka luoma anarkia rikkoi luterilaisen teologian mukaan Jumalan luomaa järjestystä sekä kristillistä käsitystä vapaudesta, veljeydestä ja tasa-arvosta.</p> <p>Aineiston sanomalehdet tekivät uskonnolla politiikkaa, kun eduskuntauudistus muutti yhteiskunnan vakiintuneita valtarakenteita. <i>Kotimaan</i> nuorkirkolliset ja <i>Työkansa</i> kannustivat poliittiseen aktiivisuuteen, kun taas <i>Herättäjän</i> varovaisuus heijasteli arkkipiispa Gustaf Johanssonin uskonnollista herätystä korostavaa teologiaa. Ajan vaatimukset uskonnonvapaudesta ja kirkon ja valtion erottamisesta saivat osakseen kannatusta, koska niiden katsottiin vahvistavan kirkon itsemääräämisoikeutta. Kirkkokurin sijaan lehdissä haluttiin turvata oikeus kasvattaa kansalaiset tulevaisuudessakin noudattamaan kristinuskon oppia. Siksi kirkon ja kristillis-yhteiskunnallisten lehtien ensisijaiseksi tehtäväksi muodostui julistaa sitä totuutta, jonka tunteminen synnyttäisi myös oikeutta.</p>	
Asiasanat – Keywords Uskonnonvapaus, kirkko, suurlakko, sortovuodet, nuorkirkollisuus, kristillinen työväenliike, sosialismi, lehdistöhistoria	
Säilytyspaikka – Depository JYX-julkaisuarkisto	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat	1
1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja aiempi tutkimus	4
1.3 Tutkimusaineisto ja -menetelmät	9
2 KIRKOLLE USKOLLINEN SUOMI JA SUOMELLE USKOLLINEN KIRKKO	16
2.1 Uskonnonvapaus ja uskon rajat	16
2.2 Suomen siion ja sortovuodet	25
2.2.1 Venäjän pelko ja jumalanpelko	26
2.2.2 Sortovuosien eskatologia	29
2.2.3 Passiivinen papisto	34
3 TAIVAAN KANSALAISESTA TULEE SUOMEN KANSALAINEN	40
3.1 Sosialismin evankeliumi	40
3.2 Vapaus, veljeys ja tasa-arvo	49
3.3 Poliittikkaa uskonnolla ja uskonnosta	59
3.4 Valtiokirkosta kansankirkoksi	70
3.4.1 Uskonto yksityisasiana	70
3.4.2 Valtion orjuus ja todellinen kristillisuus	72
3.4.3 Ehtoollispakko ja siviiliavioliitto	80
4 KANSAKUNTA JA KANSAN KUNTO	83
4.1 Pedot eivät voi muodostaa valtiota	83
4.2 Kristillistä sivistystä	94
4.3 Uskonnonopetuksen tulevaisuus	105
5 PÄÄTÄNTÖ	115
LÄHTEET	126

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat

Uskonnonvapautta pidetään historiallisesti vanhimpana perusoikeutena, ja se kuuluu demokraattisen yhteiskunnan perusvaatimuksiin. Uskonnonvapaus voidaan määritellä yksilön ja yhteisön oikeudeksi uskoa ja toteuttaa uskoaan oikeaksi katsomallaan tavalla. Omantunnon- ja uskonnonvapaus käsittää sisäisen vakaumuksen maailman- ja elämäkatsomuksineen. Uskonnonvapauden ulkoinen, aktiivinen ulottuvuus taas koskee oikeutta ilmaista sisäistä vakaumustaan elämällä sitä noudattaen. Mahdollisuus liittyä, erota tai vaihtaa uskontokuntaa kuuluu yksilön vapauteen päättää omasta maailmankatsomuksestaan. Yhteisöllinen uskonnonvapaus on uskonnollisten yhdyskuntien vapautta toimia oman identiteettinsä mukaisesti. Uskonnonvapaus on sekä positiivisen että negatiivisen vapauden ilmentymä: oikeus uskuntoon ja samalla vapaus uskonnosta.¹

Suomessa kysymys uskonnonvapaudesta ja sen toteutumisesta koski 1900-luvulle saakka pääasiassa evankelis-luterilaisen kirkon pakkojäsenyyttä. Velvollisuus kuulua kirkkoon ja noudattaa sen oppia oli ristiriidassa uskonnonvapautena ymmärrettyjen periaatteiden kanssa.² Uskonnonvapaus määriteltiin lainsäädännöllä 1922, jolloin kirkosta eroaminen tuli käytännössä mahdolliseksi. Samalla kirkkoon kuulumisesta tuli uskonnonvapauden nykymääritelmän mukaan pakon sijaan oikeus.

Uusi laki oli merkittävä, koska siinä yhden uskonnon perustuslailla taattu erityisasema korvattiin kaikkia uskontoja koskevalla uskonnonvapaudella. Lain myötä evankelis-luterilainen kirkko joutui luopumaan valtiokirkon aseman suomista erityisoikeuksista. Uskonnonvapauden saattamista lainsäädännölliseksi edelsi vuosikymmeniä jatkunut keskustelu uskonnon yhteiskunnallisesta merkityksestä, uskonnollisen maailmankuvan ja luonnontieteiden törmäämisestä, valtion ja kirkon suhteesta sekä uskonnonopetuksesta.³ Tässä pro gradu -

---

¹ Hallberg et al. 1999, 47, 353-355; Sorsa 2010, 11, 14-16. Jaon kahteen vapauden käsitteeseen loi Isaiah Berlin. Katso esim. Berlin 2001, 44-97.

² Velvoitteita olivat muun muassa ehtoollispakko avioliiton solmimisen ehtona ja velvollisuus lasten kastamiseen kirkon ollessa ainoa väestörekisterin pitäjä. Juva 1960, 97-100, Murtorinne 1995a, 350-351.

³ Hallberg et al. 1999, 353; Sorsa 2010.

tutkielmassa selvitän kirkon ja kristillis-yhteiskunnallisten sanomalehtien tapaa osallistua tuohon keskusteluun 1900-luvun alussa.

Keskustelu uskonnon merkityksestä ja asemasta yhteiskunnassa oli Suomessa aktivoitunut 1800-luvun jälkipuoliskolla. Yleiseurooppalaiset aatteelliset ja yhteiskunnalliset virtaukset olivat vaikuttaneet Suomen evankelis-luterilaisen⁴ kirkon asemaan valtion- ja kansankirkkona. Sekularisaatio ja yksilön oikeuksien korostaminen horjuttivat luottamusta kirkon auktoriteettiin, kun aiemmin pyhinä ja kyseenalaistamattomina pidetyt arvot menettivät merkitystään. Uskonnon ja kirkon asemaa ravisuttanut maailmankatsomuksellinen murros yhdistyi Suomessa 1900-luvun alussa autonomian horjumiseen ja toisaalta puoluepolitiikan voimistumiseen.⁵

1800-luvun loppupuolella uskonnonvapauden laajentaminen hiersi kirkon ja vapaamielisten piirien välejä. Vuoden 1869 kirkkolaki oli askel kohti uskonnonvapautta,⁶ mutta toisaalta se oli ylläpitänyt käsitystä uskonnonvapauden toteuttamisesta ilman valtion ja kirkon erottamista.⁷ Kirkossa vallitsi teologinen linja, joka kannatti perinteisiä kristillisen valtion periaatteita. Epäonnistuneet yritykset uskonnonvapauden laajentamiseksi protestanttisten piirien ulkopuolelle jättivät vapaamielisiin piireihin epäluulon kirkkoa ja papistoa kohtaan, joiden nähtiin taantuvan suvaitsemattomuuteen. Valtiopäivien aatelis- ja porvarissäädyissä uskonnonvapauden tilaa ja vuoden 1889 eriuskolaislakia pidettiin liian rajoittuneena, mutta ne joutuivat taipumaan pappissäädyn torjuvan kannan edessä. Käytännössä eriuskolaislain vaikutus jäikin vähäiseksi. Vapaamielisten piireissä kritiikki puettiin ihmetykseksi siitä, miten kirkko oli valmis päästämään irti oppiinsa läheisesti sitoutuvat suunnat, mutta halusi pitää sisällään sanomaansa jopa vihamielisesti suhtautuvat.⁸

Uskonnon- ja kirkonvastaisuus sai lisäpontta vuosisadanvaihteen poliittisten voimien heilahtelusta. Ensimmäinen sortokausi venäläistämistoimenpiteineen, suurlakko ja uudenaikainen kansanedustuslaitos olivat osoitus vanhojen auktoriteettien horjumisesta.

---

⁴ Jatkossa viitataan sanalla *kirkko* evankelis-luterilaiseen kirkkoon, ellei toisin ole määritelty.

⁵ Murtorinne & Heikkilä 1980, 12-14; Murtorinne 1995b, 32-33.

⁶ Uusi kirkkolaki vahvisti kirkon sisäistä itsenäisyyttä. Uskonnonvapaus sen sijaan jäi periaatteelliseksi, kun kirkosta eroamisesta ei ollut säädetty lailla. Murtorinne 1995a, 215-218, 347.

⁷ Reijonen 1980, 19.

⁸ Pappissääty omaksui käsityksen, jonka mukaan eriuskolaislaki voitiin ulottaa koskemaan protestantteja, jotka edelleen sitoutuivat apostoliseen uskontunnustukseen ja Raamattuun. 1888 säädetty eriuskolaislaki jätti uskonnollisten oikeuksien ulkopuolelle niin ortodoksit, roomalaiskatoliset, ei-kristilliset uskontokunnat kuin vapaa-ajattelijatkin. Murtorinne 1995a, 347-351. Katso myös Reijonen 1980, 22.

Sortovuosien aikana hallitusvallan toimenpiteitä vastustanut mieliala oli ennennäkemättömän radikaali. Kirkko näytti kytkeytyneen sääty-yhteiskunnan osana vanhaan auktoriteettijärjestelmään, mitä indikoi papiston enemmistön asettuminen myöntöväisyyssuunnalle. Tämä oli omiaan nostattamaan perustuslailliset valtiokirkon kyseenalaistamatonta asemaa vastaan. Kirkko alettiin nähdä tahona, joka estäisi aidon kansanvaltaisen kehityksen.⁹

Vuosisadan alun yleiseurooppalainen uskonnonvastainen kritiikki kumpusi yhtäältä kulttuuriradikaalien ja toisaalta sosialistisen työväenliikkeen joukoista. Kulttuuriradikaalit kävivät taistoaan uskonnonvapauden nimissä tarkoituksenaan vapautua lopulta uskonnosta kokonaan. Monet oppineet jakoivat rationalistisen kehitysuskon näkemyksen, jonka mukaan eri tieteenaloilla tapahtunut edistys oli tehnyt perinteisistä uskonkäsityksistä vanhentuneita. Kirkon ja uskonnon katsottiin olevan sovittamattomissa moderniin yhteiskuntaan, minkä osoituksena Suomessa pidettiin juuri sortokauden tapahtumia ja papiston alistuvaa uskollisuutta vanhoille auktoriteeteille.¹⁰

Sosialistinen työväenliike perusteli uskonnonvastaisuuttaan marxilaisen uskontoteorian mukaisesti. Kirkko ja uskonto olivat osa vääristynyttä kapitalistista yhteiskuntajärjestelmää. Työväenliikkeen vaatimukseen kuului uskonnon julistaminen yksityisasiaksi, kirkon erottaminen valtiosta, uskonnollisten yhdyskuntien muuttaminen yhdistyksiksi ja uskonnonopetuksen poistaminen kouluista. Sortovuodet voidaan nähdä ratkaisevana vaiheena myös työväenliikkeen uskontopoliittisten linjausten tiukentumisessa. Kirkonvastainen kritiikki koveni, ja kristinuskon ja sosialismin samankaltaisuutta korostaneet tahot vaikenivat.¹¹

Eurooppalaisen aatteellisen moninaisuuden kasvaessa ja uskontokritiikin terävöityessä eri tahot pyrkivät saattamaan uskonnonvapauden lainsäädännölliseksi. Erilaisten intressien vuoksi riittävää yksimielisyyttä käsitteen sisällöstä jouduttiin kuitenkin etsimään pitkään. Keskusteluun osallistui aatteellisia ja uskonnollisia ryhmiä, niin kutsuttuja eriuskolaisia, valtiopäivämiehiä, tieteentekijöitä ja poliittisia puolueita. 1900-luvun alun yhteiskunnallisiin muutoksiin kytkeytynyt kirkko- ja uskontokritiikki näkyi sanomalehtikirjoittelussa ja levisi lehdistön kasvun myötä kaikkiin kansankerroksiin. Arvostelun voimakkuus ja laajuus

---

⁹ Murtorinne 1967, 31-32; Murtorinne & Heikkilä 1980, 12-14.

¹⁰ Murtorinne & Heikkilä 1980, 14-15; Veikkola 1980, 20-21.

¹¹ Soikkanen 1961, 295-305; Mickelsson 2007, 73-76; Murtorinne & Heikkilä 1980, 14-15; Murtorinne 1995b, 32-33.

haastoivat kirkon puolustamaan asemaansa ja kristityt manifestoimaan maailmankatsomustaan. Luontevana keinona pidettiin kristillisen sanoman levittämistä omalla sanomalehdellä.¹²

1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja aiempi tutkimus

Tämän tutkimuksen lähtökohtana on selvittää kirkon ja kristillis-yhteiskunnallisten lehtien tapoja reagoida 1800- ja 1900-lukujen taitteessa ylyyneeseen uskontokritiikkiin. Tutkin uskonnon asemasta ja kirkon roolista käytyä keskustelua kolmessa kristillis-yhteiskunnallisessa sanomalehdessä, *Kotimaassa*, *Työkansassa* ja *Herättäjässä*, jotka perustettiin 1900-luvun alun uskonto- ja kirkkokriittisessä ilmapiirissä – ja sen vuoksi. Millä tavoin kristillis-yhteiskunnallisiksi itsensä luokitelleet sanomalehdet määrittivät kristinuskon ja sen käytännön ulottuvuuden, kristillisyyden, merkityksen muuttuvassa maailmassa?

1900-luvun alussa keskustelu uskonnonvapaudesta etsi rajoja uskonnon yhteiskunnalliselle merkitykselle. Moni uusi aate ja yhteiskunnallinen liike pyrki määrittelemään kirkon ja kristinuskon aseman uudelleen niin valtiossa kuin yksilönkin elämässä. Kirkon hegemonian purkamisen ja maailmankatsomuksellisen moninaisuuden tunnustaminen konkretisoitui juuri uskonnonvapauden vaatimuksissa. Se oli haaste kirkolle. Keskustelu uskonnonvapaudesta laajeni keskusteluksi kristinuskon asemasta tulevaisuuden Suomessa ja modernisoituvassa yhteiskunnassa. Tässä tutkimuksessa selvitän, miten kristillis-yhteiskunnalliset lehdet perustelivat uskonnon tarpeellisuuden tilanteessa, jossa kristillinen kirkko ei voinut luottaa sen paremmin maailmankatsomukselliseen hegemoniaan kuin poliittiseen konsensukseenkaan. Tutkin lehtien muodostamaa ja uusintamaa kuvaa uskonnon, kristinuskon ja kristillisyyden merkityksestä Suomelle ja suomalaisille poliittisen elämän järjestäytymisen, tieteen läpimurtojen ja aatteellisen diversiteetin haastamana.¹³

Lähtökohtaisesti keskityn kristillis-yhteiskunnallisten lehtien tapoihin tunnistaa ja käsitellä uskontokritiikkiä, sekä lehtien keinoihin reagoida tunnistamiinsa haasteisiin. Minkä tahojen lehdet katsoivat uhkaavan kristinuskon ja kirkon tulevaisuutta, ja miten lehdet puolustivat uskonnon roolia modernisoituvassa yhteiskunnassa? Millaisen sisällön lehdet antoivat

---

¹² Murtorinne & Heikkilä 1980, 15-17; Murtorinne 1995b, 32-33, 80.

¹³ Kristinuskolla viitataan tutkimuksessa uskonnon oppiin ja teologiaan, kristillisyyden taas viittaa niiden pohjalta elättävään elämään.

uskonnolle ja kristillisyydelle, josta moni uskonnonvapautta kannattanut taho itse asiassa pyrki eroon? Jotta tutkimus tavoittaisi mahdollisimman hyvin kirkon piirissä esiintyneet tavat jäsentää kristinuskon merkitystä suurlakon jälkeisessä yhteiskunnassa, on aineistoksi valittu johtavia kirkkopoliittisia ryhmiä edustaneet lehdet; nuorkirkollinen *Kotimaa*, vanhoillisen herännäispapiston ympärille koottu *Herättäjä* sekä kristillisen työväenliikkeen äänenkannattaja *Työkansa*.¹⁴

Tutkimukseni alkaa vuodesta 1905, jolloin ensimmäinen kirkollinen sanomalehti *Kotimaa* perustettiin. Olen rajannut tutkimukseni päättymään vuoteen 1910, jonka aiempi tutkimus on tunnistanut jonkinlaiseksi taitekohdaksi uskontokritiikin voimakkuudessa. Sivistyneistön asenne kirkkoa kohtaan muuttui vuosikymmenen lopussa suosiollisemmaksi ja venäläistämistoimenpiteiden pelossa luterilaisella kristillisyydellä nähtiin poliittista painoarvoa ortodoksisen Venäjän rinnalla.¹⁵

Tutkimus jäsentyy kolmeen lukuun, joista kukin käsittelee aineistosta esiin noussutta uskontopoliittista kokonaisuutta. Ensimmäinen luku keskittyy kirkon tapoihin reagoida uskonnonvapausvaatimukseen ja uskontokritiikkiin sortovuosien poliittisesti epävakaaassa kontekstissa. Tarkastelen lehtien keinoja sitoa kristinusko ja suomalaisuus toisiinsa historian, perinteen ja teologian tasoilla. Samalla luku avaa lehtien historiakäsitystä ja niiden harjoittamaa historiapolitiikkaa eli tapoja hyödyntää ja kirjoittaa historiaa osana itse luomaansa kuvaa Suomen menneisyydestä ja tulevaisuudesta.¹⁶

Uskonnonvapaudesta ja siihen liittyvistä käytännön kysymyksistä tuli merkittävä osa vuosisadan vaihteen kirkkopoliitiikkaa. Poliittikka näkyy ajan sanomalehdistössä ja siksi myös tässä tutkimuksessa, jonka toinen luku keskittyy uskonnon, politiikan ja sosialismin ambivalenttiin suhteeseen, ja lehtien tapaan käsitellä yhteiskunnallisen työn tavoitteita ja keinoja. Ajan suurin kirkko- ja uskontokritiikki julkkilautettiin sosialistien toimesta, minkä vuoksi lehtien tehtäväksi tuli osoittaa aatteen heikkoudet kristinuskon rinnalla. Toinen luku avaa yhtäältä kristillis-yhteiskunnallisten lehtien tapoja lähestyä ja esittää sosialistien

---

¹⁴ Vuosisadanvaihteen kilpailevista kirkkopoliittisista suunnista ja niiden välisistä suhteista katso Juva 1977, 42-43.

¹⁵ Uskontokritiikin hiipumisesta katso esim. Jalava 2005, 380-381; Murtorinne 1967, 222-230. Luterilaisuus kansallisen ominaislaadun ilmauksena oli hillinnyt uskontokritiikkiä jo aiemmin. Murtorinne 1967, 5-7, 10-12.

¹⁶ Historiapoliitiikan määritelmästä ja aikaan sidotuista tavoista käyttää historiaa lisää teoksessa Karonen & Rähä 2014, 13-16.

uskontokritiikkiä, ja toisaalta lehtien keinoja asemoida kristinusko suhteessa työväenkysymykseen ja puoluepolitiikkaan.

Totuttuja valtarakenteita horjutti vuosisadan vaihteessa sääty-yhteiskunnan murtumisen ohella maailmankatsomuksellinen murros, jonka seurauksena kyseenalaistettiin kirkon yhteiskunnalliset oikeudet, moraalit, oppi ja asema tieteiden rinnalla. Tutkimuksen kolmas luku tarkastelee lehdissä esitettyjä tulkintoja yhteiskunnan modernisoitumisesta ja yksilön oikeuksista suhteessa uskonnon siveelliseen, sivistykselliseen ja kasvatukselliseen ulottuvuuteen.

Uskonnon rooli suomalaisessa yhteiskunnassa ja uskonnonvapauden muotoutuminen on ollut sekä historian-, oikeustieteen- että teologiantutkijoiden kiinnostuksen kohteena. Teoksessa *Schaumanin kirkkolain synty* Kauko Pirinen avaa vuoden 1869 kirkkolakia, jossa on nähty ensimmäinen askel kohti valtion tunnustamaa uskonnonvapautta.¹⁷ Suomalaista aatehistoriaa useilla vuosikymmenillä tutkinut Mikko Juva on kirjassaan *Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848–1869* käsitellyt kirkon hallitseman maailmankuvan murrosta, joka oli osaltaan johtamassa uskonnonvapauden määrittelyyn lainsäädännöllä.¹⁸ Kirkon ja valtion suhdetta 1800-luvun lopun aatteellisissa murroksissa käsittelevät myös Juvan *Rajuilman alla: suomalaisen kahdeksankymmenluvun synty* sekä *Valtiokirkosta kansankirkoksi*, jossa kirkon uudistustoimintaa tarkastellaan uskonnonvapauden johtavana kehityksenä muun muassa ehtoollispakon poistamisen ja väestökirjanpidollisten muutosten kautta.¹⁹ Omassa tutkimuksessani lainsäädännöllisen prosessin eteneminen muodostaa kontekstin itse tutkittavalle teemalle, kristilliselle uskonnonvapaudesta alkaneelle keskustelulle.

1900-luvun alun hallinnollisten ja poliittisten muutosten vaikutusta uskonnonvapauden on tutkinut kirkkohistorioitsija Eino Murtorinne. Vuonna 1967 ilmestyneessä teoksessaan *Taistelu uskonnonvapaudesta suurlakon jälkeisinä vuosina* Murtorinne on selvittänyt kirkonvastaisen radikalismien syntyä ja sen vaikutuksia uskonnonvapauslakihankkeen etenemiseen tarkastellen niin poliittisten puolueiden kuin kirkonkin suhtautumista uskonnonvapauden. Murtorinne huomioi teoksessaan myös aiheesta käytyä julkista keskustelua ja on käyttänyt lähteinään lukuisia sanomalehtiä. Omassa tutkimuksessani käsittelen samaa ajanjaksoa kuin Murtorinne,

---

¹⁷ Pirinen 1985.

¹⁸ Juva 1950, 242-263.

¹⁹ Katso Juva 1960, 328-337.

mutta huomioni keskittyy nimenomaan kirkon tapoihin jäsentää uskontokritiikkiä sekä kristillisten sanomalehtien tuottamiin käsityksiin uskonnon yhteiskunnallisesta merkityksestä.

Kysymys uskonnonvapaudesta ja uskonnon asemasta yhteiskunnassa liittyi 1900-luvun alussa kiinteästi uskonnonopetukseen; oikeuteen saada oman uskonnon mukaista uskonnonopetusta tai olla vastaavasti vapautettu tunnustuksellisesta uskonnonopetuksesta. Leena Isotalo on väitöskirjassaan *Yhteinen hyvä ja yksilön oikeus. Kansakoulun uskonnonopetus Kansallisen Kokoomuspuolueen politiikassa 1918–1923* käsitellyt uskonnonopetusta osana puoluepolitiikkaa itsenäistymisen alkuvuosina. Uskonnonopetukselle annetusta painoarvosta uskonnonvapauskysymyksessä kertoo sekin, että Isotalon mukaan 1900-luvun alussa poliittisten puolueiden ohjelmissa uskonnonopetus oli enemmän osa kirkko- kuin koulupolitiikkaa. Tutkimus keskittyy kokoomuslaiseen politiikkaan, mutta sen voidaan nähdä heijastelevan koko puoluekentän suhtautumista uskonnon valtiolliseen asemaan ja yksilön uskonnollisten oikeuksien toteutukseen.²⁰ Tässä tutkimuksessa uskonnonopetus nousee merkittävään osaan, koska se oli 1900-luvulle tultaessa edelleen merkittävä kirkon yhteiskunnallisen vaikuttamisen kanava. Uskonnonopetus oli mitä suurimmassa määrin osa paitsi kirkkopolitiikkaa myös kirkon harjoittamaa politiikkaa.

Ajan uskonnonopetuskeskustelua käsittelee myös Hannu Välimäki, jonka tutkimuksissa suurimman huomion on saanut nuorkirkollisena teologina tunnettu Lauri Ingman ja tämän näkemykset uskonnonopetuksesta. Teoksissa *Lauri Ingman kirkkopoliitikkona* ja *Lauri Ingman Suomalaisen uskontokasvatuksen ja koulun kehittäjänä* hahmottuu paitsi Ingmanin oma, myös aikakauden uudistusmielisten teologien suhtautuminen kirkon rakentamiseen maailmankatsomuksellisessa murroksessa.²¹ Nuorkirkollisten näkemysten ohella avaan omassa tutkimuksessani kilpailevien kirkkopoliittisten näkemysten, kristillisen työväenliikkeen ja vanhoillisten, tapoja reagoida tunnustuksellisen uskonnonopetuksen kohtaamaan kritiikkiin.

Tutkimusajan johtavien teologien ja heidän painottamiensa oppien tuntemus auttaa ymmärtämään niitä lähtökohtia, joista kirkon piirissä uskonnon historiallista, yhteiskunnallista ja sivistyksellistä merkitystä rakennettiin. Ajan teologisia painotuksia ovat valaisseet muun muassa Eino Murtorinteen *Suomalainen teologia autonomian kautena (1828–1918)* ja Juhani Veikkolan *Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905*

---

²⁰ Isotalo 2012, 11-13.

²¹ Välimäki 1994 ja Välimäki 1999.

ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918. Teologien ja papiston roolia yhteiskunnallisen muutoksen toteuttajina ja tulkitsijoina on puolestaan tarkastellut Hannu Mustakallio teoksessa *Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907.*

Vuosisadan vaihteen uskonnollisen maailmankuvan muodonmuutosta on tutkinut muun muassa Marja Jalava väitöskirjassaan *Minä ja maailmanhenki.* Jalavan aatehistoriallinen tutkimus sijoittuu ajanjaksoon, jossa sääty-yhteiskunnan ja kirkon auktoriteettien horjuminen toimi modernin yksilöllisyyden ja yksilöllisen identiteetin rakentumisen ehtoina.²² Jalavan tutkimuksen keskiössä on yksi ajan merkittävimmistä kulttuuriradikaaleista, Rolf Lagerborg, jonka ajatuksiin ja työhön Prometheus-yhdistyksessä myös tämän tutkimuksen aineistossa kiinnitettiin huomiota. Jalavan näkökulma on kulttuuriradikaalin Lagerborgin uskontokritiikin purkamisessa, kun taas omassa tutkimuksessani äänen saavat kirkolliset lehdet ja niiden yksilöä korostavan kulttuurin kritiikki. Kirkko ei ole vain maailmankatsomuksellisen murroksen kohde, vaan tässä tutkimuksessa ennen kaikkea kokija.

Sosialismin vakiintumista ja työväenliikkeen järjestäytymistä Suomessa on kattavimmin käsitellyt Hannu Soikkanen teoksessaan *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisiin eduskunnan vaaleihin asti* (1961). Soikkasen teos valottaa aatteen omaksumista osaksi suomalaisen työväestön poliittista taistelua, mutta avaa tämän tutkimuksen kannalta olennaisella tavalla myös niitä ongelmia, joita sosialismin leviäminen Suomessa kohtasi. Soikkasen teoksessa kristillinen työväenliike on sivujuonne sosialismin saapumisessa Suomeen, minkä vuoksi omassa tutkimuksessani haluan syventää ymmärrystä siitä, miten kirkko ja kristilliset lehdet reagoivat sosialismiin, joka pyrki haastamaan niiden olemassaolon perusteet.

Jari Ehrnrooth on väitöskirjassaan *Sanan vallassa, vihan voimalla* käsitellyt sosialististen vallankumousoppien leviämistä Suomeen ja suomalaiseen työväenliikkeeseen vuosina 1905–1914. Ehrnrooth rakentaa teoksellaan ymmärrystä diskursiivisesta vaikutuksesta eli sosialismin oppien konkretisoitumisesta historiallisiksi voimiksi. Ehrnrooth esittää teoksessaan sosialistisen työväenliikkeen muodostuneen Suomessa joukkoliikkeeksi, joka sopeutui ja

---

²² Jalava 2005.

sopeutti itseensä pohjoisen kristillisen arvomaailman.²³ Näkökulma on kiinnostava, koska toiselta puolen kirkon piirissä tehtiin omat ratkaisunsa sosialismin omaksumiseksi tai torjumiseksi. Niitä käsittelee tämän tutkimuksen kolmannessa luvussa.

Tämä tutkimus ei käsittele suurlakkoa itsessään, mutta sen vaikutukset suomalaiseen poliittiseen kulttuuriin olivat kauaskantoiset. Anu-Hanna Anttilan, Ralf Kaurasen, Olli Löytyn, Mikko Pollarin, Pekka Rantasen ja Petri Ruuskan kirjoittama teos *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa* on avannut niitä poliittisia esiintuloja, joita lakko sai aikaan sekä niitä aatemaailmassa tapahtuneita muutoksia, jotka eivät ilman lakkoa olisi olleet mahdollisia. Teoksen artikkelit purkavat niitä kansalaistumisen kipukohtia, joihin kirkon tuli lakon jälkeen reagoida.

1.3 Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Tutkimusaineistoksi valikoituivat 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä perustetut, kristillis-yhteiskunnalliseksi tarkoitetut sanomalehdet *Kotimaa*, *Työkansa*, ja *Herättäjä*. Ajatus kristillisen sanomalehden perustamisesta oli syntynyt uskonnon- ja kirkonvastaisen mielialan kasvaessa ja päivälehdistön keskittyessä enenevässä määrin poliittisiin asioihin. 1800-luvun lopulla sanomalehdistöstä oli tullut merkittävä tiedonvälittäjä, ja eri aatesuunnat ja poliittiset ryhmittymät käyttivät lehtiä yhteiskunnallisen keskustelun ohjaajina. Poliittiseen sitoutumiseen ja lehtien eriytymiseen vaikutti eritoten suhtautuminen sortovuosien venäläistämistoimenpiteisiin.²⁴

Kristillisen sanomalehden aikaansaamista perusteltiin sillä, ettei Jumalan sanalle enää omistettu tarpeeksi rivejä suurissa päivälehdissä. Kristillisen sanoman saama huomio lehdissä väheni, ja samalla lehdistön suhtautuminen kirkkoon oli aiempaa kriittisempää. 1800-luvun uskonnollisen lehdistön eriydyttyä tiettyjen ajatussuuntien tai ryhmittymien äänenkannattajiksi, nähtiin yhteisen kristillisen sanomalehden perustaminen tarpeelliseksi. Poliittisten valtasuhteiden muuttuessa kristikansa tarvitsisi oman lehden ajatustensa esille tuomiseen, vaikka

---

²³ Ehrmrooth 1992.

²⁴ Tommila 1988, 614-615; Katso myös Tommila & Salokangas 1998, 110-111. Kirkko oli menettänyt merkitystään tiedonvälittäjänä paitsi sanomalehdistölle, myös erilaisille sivistysharrastuksille, seuroille ja liikkeille. Leino-Kaukiainen 1988, 426-427.

yhteiskunnallisista asioista ei oltaisikaan yksimielisiä.²⁵ Suurlakon jälkeen kirkkopoliittisesta vaikutusvallasta kilpaili kolme ryhmittymää: nuorkirkollinen, vanhoillinen sekä kristillisen työväenliikkeen ympärille kokoontuneet.²⁶ Tämän tutkimuksen aineistoksi on valittu yksi kutakin suuntaa edustanut sanomalehti.

Hanke yhteisen kristillisen lehden aikaansaamiseksi eteni nopeasti. Kun ensimmäinen aloite lehden perustamiseksi oli esitetty kesällä 1905, päätettiin jo saman vuoden joulukuussa ryhtyä julkaisemaan *Kotimaa*-nimistä kristillis-yhteiskunnallista sanomalehteä, josta tuli nuorkirkollisuuden äänenkannattaja. Päätoimittajaksi valittiin kulttuuri- ja kansallisradikaaliksi luonnehdittu kirjailija Pekka Brofeldt, jolla oli jo entuudestaan kokemusta sanomalehtityöstä.²⁷ Brofeldt (myöhemmin sukunimeltään Aho) oli nuorena radikaalina kirjoitellut kirkonvastaisia näkemyksiä ajan muodin mukaan, mutta uskonnollisen heräämisen koettuaan liittynyt allianssikristilliseen²⁸ liikkeeseen.²⁹ Poliitiikaltaan kirjailija Juhani Ahon veljeä Pekka Brofeldtia on luonnehdittu fennomaanien toisen polven edustajaksi.³⁰

Helsinkiläinen *Kotimaa* nojasi nuorkirkolliseen suuntaukseen, jonka ytimen muodosti Teologinen Lauantaiseura.³¹ *Kotimaan* taustajoukkojen nuorkirkollisuus tähtäsi kirkon uudistamiseen, muun muassa kirkollista osallistumista ja sisälähetystä korostamalla. Nuorkirkollinen liike oli yhteiskunnallisesti aktiivinen ja korosti kristityn yhteiskunnallista vastuuta. Liikkeen syntyyn vaikuttivat kirkollisten ja teologisten painotusten ohella myös sortovuosien kokemukset ja sosialismin kirkolle aiheuttama uhka, joka sai monet osallistumaan politiikkaan eri puolueiden riveissä.³²

Ohjelmallisten tavoitteiden mukaan *Kotimaan* tuli olla yhteiskunnallisesti aktiivinen ja kanta-aottava, mutta puoluepoliittisesti sitoutumaton. Myös uskonnollisia yhteisöjä ja

---

²⁵ Landgrén 2013, 125; Murtorinne 1995b, 80; Murtorinne & Heikkilä 1980, 16-17. Katso lisää uskonnollisten ja aatteellisten lehtien synnystä ja eriytymisestä Tommila 1992, 139-140.

²⁶ Jaottelun on esittänyt Mikko Juva. Katso Juva 1977, 42-43.

²⁷ Murtorinne 1995b, 80-81; Siltala 1999, 280-281; Välimäki 1994, 96-97.

²⁸ Brofeldt oli ajamassa herätyskristillistä näkemystään evankelioivan allianssikristillisyyden muodossa. Allianssikristillisyyden ja herätyskokoukset ylittivät tunnustuskuntien rajoja ja Brofeldtille ne edustivat yleismaailmallisen herätyksen uutta nousua. Katso lisää Murtorinne & Heikkilä 1980, 77-82.

²⁹ Niemi 2003, 157.

³⁰ Siltala 1999, 280-281.

³¹ Juva 1977, 42-43. Aktiivisia lauantaiseuralaisia olivat muun muassa Jaakko Gummerus, Paavo Virkkunen, Yrjö Loimaranta, A.W. Kuusisto, Martti Ruuth, Lauri Ingman ja Antti J. Pietilä. Heininen & Heikkilä 1997, 221-222.

³² Isotalo 2012, 59; Kena 1979, 25-26. Välimäki 1999, 141-142. Moni nuorkirkollinen tuki kristillisen työväenliikkeen syntyä, mutta myös vanhasuomalaisten politiikka sai kannatusta. Juva 1977, 42-43.

ryhmittymiä tuli palvella kunnioittaen ja erottelematta.³³ *Kotimaan* kristikansaa yhdistävä linja perusteltiin sen tavoitteilla toimia ”Raamatun totuuksien pohjalla” ja ”kristillisessä hengessä”. Suomen ja ulkomaiden uskonnollisia ja yhteiskunnallisia asioita seurattiin ennen kaikkea siksi, että lehti selventäisi lukijakunnalleen, miten ”kristityn tulee elää ja toimia toteuttaakseen kristillisiä velvollisuuksiaan ihmisenä ja kansalaisena.”³⁴ Lehden toimittaminen näiden taustajoukoista nousevien vaatimusten mukaan ei sujunut ongelmitta. Tyytymättömyyttä aiheutti lehden allianssihenkinen, herätyskristillisyyttä korostava linja, jossa poliittisuus sivuutettiin. Pekka Brofeldt jätti päätoimittajan paikan jo 1910 ja hänet korvasi lauantaiseuralainen kirkkoherra A. W. Kuusisto, jonka ohjauksessa lehti sai yhä selvemmin kirkon uudistusmielisiä näkemyksiä edustavan luonteen. Kolme kertaa viikossa ilmestyneen, nelisivuisen *Kotimaan* levikki kasvoi alun 5000 tilauksesta kymmenessä vuodessa lähes kolminkertaiseksi.³⁵ *Kotimaan* on sanottu saavuttaneen vähittäin aseman luterilaisen kirkon puolivirallisena äänenkannattajana.³⁶

Kirkollisissa piireissä *Kotimaan* ja etenkin sen päätoimittajan epäpoliittinen, uskonnollista herätystä ja tosiuskovien seurakuntaa korostanut linja sai osakseen tyytymättömyyttä ja lopulta aikaan sen, että sanomalehtikentälle syntyi toinen kristillis-yhteiskunnallinen julkaisu, kun *Herättäjä* perustettiin vuonna 1909. Uusi lehti sai tukensa turkulaisen lähetysherätyksen kannattajilta ja arkkipiispa Gustaf Johanssonilta. *Herättäjän* päätoimittajaksi valittiin pastori K. R. Kares, raittiusliikkeeseen ja suomalaisuusliikkeeseen kansanedustajanakin osallistunut teologi, jonka uskonnollisissa näkemyksissä rukoilevaisuuden tausta yhdistyi myöhemmin omaksuttuun herännäisyyteen.³⁷

Herättäjän ohjelmallinen tavoite oli *Kotimaan* tavoin kirkollis-yhteiskunnallinen vaikuttaminen, mutta lehdet erotti ensin mainitun poliittinen halu tukea vanhasuomalaista puoluetta sortovuosien aikana. Vaikka kristitty ei voinut vetäytyä taloudellisista tai yhteiskunnallisista asioista, tuli lehden mukaan kristityn kiinnittää puolueiden sijaan huomionsa hengellisen sanoman julistamiseen. Näin lehti valtuutti itsensä kasvattamaan kansaa ”kaikkein pyhimmässä uskossamme” Jumalan valtakunnan toteuttamiseksi. *Herättäjä* osoitettiin ”kirkon

³³ Tommila 1992, 140; Katso *Kotimaan* omat linjaukset: *Kotimaa* 22.3.1907, Muutamia ystävällisiä sanoja.

³⁴ *Kotimaa* 11.12.1907, Tilausilmoitus; *Kotimaa* 4.12.1907, *Kotimaan* ohjelma. I. Herätys.

³⁵ *Kotimaan* perustamishistoria on avattu kokonaisuudessaan teoksessa *Kotimaa 1905–1980. Routavuosien kristillis-yhteiskunnallisesta lehtiyhteyksestä monipuoliseksi kristilliseksi kustannusyhtiöksi*. Murtorinne & Heikkilä 1980, 30-33, 40. Veikkola 1980, 25-26.

³⁶ Heininen & Heikkilä 1997, 223; Landgrén 2013, 125-126.

³⁷ SKS biografiakeskus, K.R.Kares.

ja isänmaan ystäville”, millä vedottiin poliittisen epävarmuuden ahdistamaan kansallistuntoon.³⁸ Lehden linjaksi muodostui perinteinen suomalainen, pietistinen näkökulma, josta uskonnollisiin uudistuksiin suhtauduttiin konservatiivisesti. Kerran viikossa ilmestynyttä *Herättäjää* on luonnehdittu arkkipiispa Gustaf Johanssonin äänenkannattajaksi, poliittisesti ja kirkollisesti vanhoilliseksi. Sellaisena *Herättäjästä* tuli nopeasti suosittu ja sen painosmäärä ylitti 10 000 kappaleen rajan.³⁹

Kolmas tutkimusaineistoon valittu, 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen uskonnonvastaiseen ilmapiiriin syntynyt sanomalehti oli *Työkansa*. Tampereella vuonna 1906 perustettu lehti saavutti Suomen Kristillisen Työväen Liiton julkaisemana merkittävän levikin, vaikka sen pyrkimyksenä ei *Kotimaan* ja *Herättäjän* tavoin ollut koko kristillisen väestön tavoittaminen.⁴⁰ Kolmesti viikossa ilmestynyt *Työkansa* oli yksi työväenliikkeen äänenkannattajista, mutta kristillinen pohja liitti sen kristillis-yhteiskunnallisten lehtien rintamaan.⁴¹ Lehdessä ääneen pääsivät myös paikalliset kristilliset työväenyhdistykset.⁴² Puolueeksi kesäkuussa 1906 järjestäytynyttä Suomen Kristillistä Työväen Liittoa edustanut *Työkansa* tavoitteli aineellisen ja uskonnollisen sarron poistamista oman kristinopin tulkintansa mukaisesti. Työväenliikkeen tavoitteita ajettaessa ja yhteiskunnalliseen työhön osallistuttaessa kristillisyyden tuli olla lähtökohta ja päämäärä, ei menetelmä.⁴³ Lehden ensimmäisenä vastaavana toimittajana toimi Heikki Aho.

Sanomalehtien alkutaival ei ollut ongelmaton, vaikka lehtien saamaa suosiollista vastaanottoa mielellään korostettiin. Taloudelliset ongelmat vaivasivat jokaista lehteä, minkä vuoksi niissä julkaistiin ensimmäisten vuosien aikana kehotuksia lehden menekin kasvattamiseen, jossa lukijatkin voisivat tehdä osansa.⁴⁴

---

³⁸ Herättäjä 30.12.1910, Herättäjä, Kirkollis-Yhteiskunnallinen viikkolehti; Herättäjä 4.11.1910, Lehtemme; Herättäjä 14.10.1910, Tilausilmoitus. Landgrén 2013, 125-126.

³⁹ Juva 1977, 42; Murtorinne 1995b, 81; Heininen & Heikkilä 1997, 223.

⁴⁰ Tamperelaisen *Työkansan* ohella kristillisen työväenliikkeen lehtiä olivat turkulainen *Tähti* ja helsinkiläinen *Veljeys*. *Työkansa* oli kuitenkin kristillisen työväenliikkeen keskiössä, koska ensimmäiset kristilliset työväenyhdistykset oli perustettu heti suurlakon jälkeen Tampereelle, joka oli sosialistisen liikkeen keskus Turun ja Helsingin ohella. Kristillisen työväenliikkeen lehtien poliittisuus oli osaltaan johtamassa *Herättäjän* perustamiseen 1909. Soikkanen 1961, 306-307; Murtorinne 1995b, 80-82.

⁴¹ Murtorinne 1995b, 81.

⁴² *Työkansa* 22.1.1909, Teetkö voitawasi?

⁴³ *Työkansa* 10.6.1910, ”Työkansan” asiamiehet ja ystävät!.

⁴⁴ Katso esim. *Kotimaa* 12.12.1908; *Kotimaa* 31.7.1908; *Kotimaa* 5.1.1910, Tilausilmoitus; *Kotimaa* 7.1.1910, Wieläkö papistomme aikoo kannattaa ”Kotimaa”-lehteä; Herättäjä 10.6.1910, Herättäjän tilaajille; Herättäjä 4.11.1910, Lehtemme; *Työkansa* 10.6.1910, ”Työkansan” asiamiehet ja ystävät!.

Vaikka *Kotimaan* ja *Herättäjän* linjojen välillä olikin korostuseroja, oli molempien selkeänä tavoitteena vahvistaa suomalaisten kirkkotietoisuutta. *Työkansan* syntyhistoria ja ohjelmalliset tavoitteet liittyivät työväestön aseman parantamiseen, eikä se ole siten samalla tapaa yhteiskristillinen. Lehti kuitenkin nimesi keskeisimmäksi tarkoitukseksi vahvistaa kristillistä elämää Suomen kansassa.⁴⁵ Tämän päämäärän voidaan katsoa yhdistäneen sekä *Kotimaata* ja *Herättäjää* että *Työkansaa*. Sanomalehdille uskonto ja kristillisuus oli perustamissyy, osa toimintaa ja tavoite; lehdet osallistuivat aktiivisesti kristinuskon yhteiskunnallisen aseman määrittelyyn ja toimivat kristillisyyden puolestapuhujina.

Tutkimusaineisto on osa vuosisadanvaihteessa uskonnosta, kristinuskosta ja kristillisyydestä käytyä laajempaa keskustelua, joka ajan tavan mukaan käytiin nimenomaan lehtien sivuilla.⁴⁶ Ajan suurimpiin suomalaisiin päivälehtiin verrattuna lehdet olivat pieniä, mutta ne muodostavat kiinnostavan tutkimuskohteen, koska niistä on luettavissa kirkollisten piirien tavat asemoitua osaksi sekularisoituvaa yhteiskuntaa.

Aihepiirinsä vuoksi tämä pro gradu -tutkielma voitaisiin määritellä niin kirkkohistorian, aatehistorian kuin poliittisen historian piiriin kuuluvaksi, mutta aineistosta johtuen tutkimus sijoittuu selvimmin lehdistöhistorian kentälle. Toisaalta lehtien yhteiskunnallinen rooli sitoo tutkimuksen tiukasti opinio- ja oppihistorian tutkimustraditioon.⁴⁷ Sanomalehdet oman aikansa yhteiskunnallisen keskustelun areenoina ovat väylä tutkia suomalaisten tapaa jäsentää asemaansa Venäjän autonomisena osana, työväenliikkeen ja puoluepolitiikan aktivoitumisen synnyttämiä reaktioita sekä aikalaisten kirkolle ja kristillisyydelle rakentamia merkityksiä.⁴⁸ Samalla kun sanomalehdet toistavat ja heijastavat aikansa aatemaailmaa, osallistuvat ne myös aktiivisesti mielipiteiden muokkaamiseen valinnoillaan. Siksi kristillis-yhteiskunnallista lehdistöä tutkimalla voi ymmärtää vuosisadan vaihteen uskonto- ja kirkkokritiikkiä, mutta myös – ja ennen kaikkea – tapoja reagoida siihen.

Sanomalehtien tutkimuksessa käytän lehdistötutkimukselle tyypillistä historiallis-kvalitatiivista menetelmää, jossa keskitytään lehdessä painettujen tekstien taustatekijöiden selvittämiseen. Sisäisen lähdekritiikin avulla tutkitaan lehtien antamaa kuvaa maailmasta, tässä tapauksessa

---

⁴⁵ Työkansa 4.10.1960, Lukijalle.

⁴⁶ Tommila 1988, 614-615; Katso myös Tommila & Salokangas 1998, 110-111.

⁴⁷ Lehdistöhistorian tutkimustradition muotoutumisesta Vuorio 2009.

⁴⁸ Sanomalehdistön merkitystä kuvaillakseen Lars-Folke Landgrén on jopa todennut, ettei vuosisadan vaihteen kirkollisia ja uskonnollisia uudistuksia voi tutkia käyttämättä lähteenään ajan lehdistöä. Landgrén 2013, 127.

kristinuskosta, kirkosta, kristillisyydestä ja uskonnonvapausvaatimusten vaikutuksista valtion ja kirkon suhteeseen. Tarkoituksena on tekstuaalisen tason tarkastelun ohella löytää sanomalehdessä julkaistuihin kirjoituksiin vaikuttaneet historialliset tekijät. Olennaista on selvittää kirjoitusten ja kannanottojen taustalla oleva historiallinen konteksti ja tavoitteet.⁴⁹ Markku Hyrkkänen on määritellyt aatehistorian tehtäväksi kontekstien ja merkitysten ymmärtämisen osana tutkimusongelmaa, mikä edellyttää tutkijalta relevanttien kontekstien valintaa useiden mahdollisten viitekehysten joukosta.⁵⁰ Tässä tutkimuksessa se tarkoittaa esimerkiksi ajan teologisten painotusten tunnistamista sekä poliittis-yhteiskunnallisessa tilanteessa tapahtuvien muutosten ja niiden vaikutusten selvittämistä lehdissä julkaistuihin teksteihin.

Aatehistorialle ominainen tavoite ymmärtää menneisyyden mentaliteetteja edellyttää ymmärrystä maailmasta, jossa ihmiset ovat tuottaneet ja lukeneet tekstejä.⁵¹ Sanomalehtitutkimus edellyttää tietoa paitsi toimituskunnasta ja sen vaikuttamista, myös lukijakunnasta. Sanomalehdistön tutkiminen on kommunikaatiotutkimusta, koska lehdet ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa yleisönsä kanssa. Yleisösuhteen tarkasteleminen avaa oletettua lukijakuntaa, jolle kirjoitukset on suunnattu ja joka on vaikuttanut siihen, millaisia kannanottoja ja näkökulmia lehdissä on pidetty esillä. Lehtien voidaan hyvällä syyllä olettaa pyrkineen lukijoidensa säilyttämiseen (tai lukijakuntansa kasvattamiseen), mikä johtaa sisällölliseen neuvotteluun oletetun lukijakunnan kanssa. Aineiston läpikäynnissä olen kiinnittänyt huomiota myös suoriin tapoihin puhutella ja velvoittaa erilaisia yleisöjä (esimerkiksi lukijoita, kristittyjä, suomalaisia, uskonnonvapauden kannattajia, sosialisteja).⁵² Tutkimusaineiston yleisösuhdetta tutkittaessa on huomioitava niiden toisistaan poikkeavat premissit eli se, millaiselle kohderyhmälle argumentit on suunnattu ja millainen lukijakunta on pitänyt niitä uskottavina.⁵³

Vuosisadan vaihteessa sanomalehdistö tasapainoili kansan mielipiteiden muokkaamisen ja kansan tulkkina toimimisen välillä. Kristillinen lehdistö ei muodosta tässä suhteessa poikkeusta, vaan myös aineistoon valitut lehdet ovat pyrkineet esiintymään kansan äänenä.⁵⁴ Sanomalehtien pyrkimys yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen korostui erityisesti poliittisen

---

⁴⁹ Suvanto 1977, 94-98.

⁵⁰ Hyrkkänen 2002, 200-201.

⁵¹ Hyrkkänen 2002, 24-30.

⁵² Lukijoiden kanssa käytävää neuvottelua ja lukijoiden puhuttelemista on käsitelty väitöskirjassaan Maija Töyry. Katso Töyry 2005, 80-87.

⁵³ Jokinen & Juhila & Suoninen 2002, 17-19, 46; Tuomi & Sarajärvi 2009, 103-104.

⁵⁴ Leino-Kaukiainen 1988, 430.

lehdistön synnyn myötä, jolloin sanomalehdet eriytyivät omien kannattajakuntiansa äänitorviksi ja keskustelun kanaviksi.⁵⁵

Sanomalehdet ovat moniääninen aineisto – huolimatta siitä, että jokaisen aineistoon valikoidun lehden keskeisimmät taustavaikuttajat on tunnistettavissa ja osin nimettävissä. Tutkimuksen kohteena olevan ajan sanomalehdistä ei aina käy ilmi vaikuttamaan pyrkivien tekstien, kuten pääkirjoitusten tai niin sanotun kommentoivan aineksen kirjoittajat. *Kotimaassa*, *Työkansassa* ja *Herättäjässä* julkaistiin toimituksen laatimien kirjoitusten ohella esitelmiä, puheita, kokousraportteja, mielipidekirjoituksia ja katkelmia kirjoista, usein lehtiä latineiden omilla kommentailla. Näiden tekstien voidaan katsoa edustavan sitä äänien kirjoa, joka lehtien ympärillä uskonnolliseen keskusteluun osallistui, ja joiden julkaisusta on toki viime kädessä vastannut lehden toimituskunta.⁵⁶

Historiallis-kvalitatiivisen, taustalähtöisen ja kontekstualisoivan lukutavan rinnalla tutkimustyötä on syventänyt tekstilähtöinen analyysi. Lehtien tavat käsitellä uskonnon ja kirkon yhteiskunnallista merkitystä on sidottu aikakauden tendensseihin; sortovuosien yhteiskunnalliseen huojuntaan, puoluepolitiikan vakiintumiseen ja sivistyksestä ja siveellisyydestä käytyyn keskusteluun. Kun sisällönanalyysillä tutkitaan systemaattisesti tekstien merkityksiä, on diskurssianalyysin tarkoituksena kielenkäytön tarkasteleminen tekemisenä. Diskurssianalyysin avulla paneudutaan siihen, miten tekstien kulttuuriset merkitykset on luotu. Todellisuutta kuvaavan tarkastelun ohella tekstejä tutkitaan ikään kuin todellisuutta rakentavina. Tässä tutkimuksessa kokoaan lehdissä käytyä laajempaa keskustelua suomalaisuuden ja uskonnollisuuden yhteydestä, jossa esimerkiksi historiaa käytettiin sekä poliittisen että retorisen vaikuttamisen keinona. Kielelliset valinnat ovat välineitä osallistua ilmiöiden, tässä tapauksessa esimerkiksi uskonnonvapauden, yleiseurooppalaisen sekularisoitumisen, kansalaisyhteiskunnan synnyn, kirkon ja valtion mahdollisen eron sekä uskonnonopetuksen käsittelyyn.⁵⁷

Diskurssianalyysillä on tiivis suhde retoriikkaan ja kielellä vaikuttamiseen, jolla viitataan paitsi kielellisiin tehokeinoihin, myös yleisösuhteeseen ja väitteiden oikeuttamiseen. Argumentaation tarkasteleminen on osa sekä sisällönanalyysia että diskurssianalyysia, joista jälkimmäisen

---

⁵⁵ Landgrén 2013, 123-125.

⁵⁶ Kirjoitusten laatijoiden salaaminen, jopa nimimerkkien piilottaminen oli osa kenraalikuvernööri Bobrikovin harjoittaman sensuurin jälkeensä jättämää pelkoa. Leino-Kaukiainen 1984, 218-225.

⁵⁷ Jussila & Montonen & Nurmi 1992, 170-192; Tuikka 2007, 12-18, 28-33, 38-39; Hyrkkänen 2002.

avulla paneudun tässä tutkimuksessa siihen, miten uskonnollinen apologia on kielellisin keinoin rakennettu. Tämä edellyttää retoriikan purkamista eli ajalle tyypillisten käsitteiden, kirjallisten viittausten ja auktoriteettien tunnistamista, joiden varassa lehdet rakensivat suhteen menneeseen, nykyisyyteen ja tulevaan.⁵⁸ Retoriikka paljastaa vuosisadan vaihteen lehdistössä käytettyjä tapoja rakentaa ja purkaa uskonnon asemaa maailmankatsomuksena sekä kirkon yhteiskunnallista roolia. Olennaista on hahmottaa teksti myös oman aikansa symbolina, ikonina, jossa ilmaisun välineet sisältävät tietoa aikansa kulttuurista. Tekstilingvistiseksi kutsuttu tapa analysoida sanomalehtitekstejä paljastaa kulttuuriset oletukset, joita tekstien laatijat ja niiden kirjoittajat ovat jakaneet.⁵⁹ Tässä tutkimuksessa ikoniikan tarkastelu paljastaa yhteisön kirkkoon liittämiä odotuksia, joita keskustelu uskonnonvapaudesta ja uskonnon asemasta horjutti.

Sisällönanalyysiä on lehdistö- ja aatehistoriallisissa tutkimuksissa toteutettu monesti kvantitatiivisella otteella. Tutkimusmenetelmään on kuulunut aihepiirien ja niiden käsittelyn laajuuden esittäminen mitaten ja luokitellen.⁶⁰ Oman tutkimukseni olen rakentanut kvalitatiiviseen analyysiin pohjalle tunnistettuani aineistosta keskeisimmät ja useimmin toistuvat kristinuskon ja kirkon asemaa käsittelevät teemat. Lehdet ovat olleet viestinnällisiä kokonaisuuksia sekä toimituskunnalle että lukijoilleen, ja sellaisina olen halunnut niitä myös tutkia. Aineiston olen lukenut digitaalisesta sanomalehtikirjastosta.⁶¹

2 KIRKOLLE USKOLLINEN SUOMI JA SUOMELLE USKOLLINEN KIRKKO

2.1 Uskonnonvapaus ja uskon rajat

Valistuksen on todettu johtaneen Euroopassa avoimemman uskonnon- ja omantunnonvapauden toteuttamiseen, mutta myös jyrkkään kritiikkiin uskontoa ja kirkkoa kohtaan.⁶² Suomi ei

---

⁵⁸ Jokinen & Juhila & Suoninen 2002, 46-47; Tuikka 2007, 29-30.

⁵⁹ Enkvist 1975, 108-113.

⁶⁰ Vuorio 2009, 25-26; 43-44.

⁶¹ <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.

⁶² Lauha 1999, 94-95.

muodosta eurooppalaisessa kontekstissa poikkeusta, vaikka uskonnon merkitys ja kirkon asema haastettiin verrattain myöhään ja rauhallisesti. Suomessa uskonnolle ja kristillisen valtiokirkon toiminnalle rakennettiin konkreettisia reunaehtoja 1800-luvun jälkipuoliskolla uskonnonvapauskeskustelun seurauksena.

Uskonnollisen liberalismien hengessä Suomeen kaavailtiin 1860-luvulla uutta kirkkolakia, joka toteutettaisi uskonnonvapauden ja irrottaisi kansalaisoikeudet uskonnollisesta tunnustuksesta. Suunnitellun lain taustalla vaikutti ajatus, jonka mukaan uskonnon olemukseen kuului erottamattomasti vapaus. Siksi myös aito kristillisuus syntyisi vapaudesta. Vuonna 1869 F. L. Schaumanin⁶³ johdolla laadittu uusi kirkkolaki hyväksyi periaatteen, ettei suomalainen alamaisuus tarkoittanut kuulumista evankelis-luterilaiseen kirkkoon, mutta uskonnonvapauden toteutumista varten olisi vielä tarvittu laki, joka olisi mahdollistanut kirkosta eroamisen. Käytännössä luterilaiseen kirkkoon kuuluneiden nauttimat laajemmat kansalaisoikeudet tekivät uskonnonvapaudesta näennäisen. Lain luonteen mukaan valtio saattoi edelleen valita tunnustuksensa, muttei pakottaa alamaisiaan siihen. Uuden kirkkolain myötä vankistui kristillisen valtion ihanne, jonka mukaan yhteiskunnan tuli rakentua kristilliselle perustalle.⁶⁴

Kirkkolain vapaamielinen tulkinta uskonnonvapaudesta herätti vastustusta pappis- ja talonpoikaissäätäjien vanhoillisissa piireissä, ja eriuskolaislaki toteutettiin lopulta vasta vuonna 1889.⁶⁵ Uskonnollisesta irtolaisuudesta huolestuneet konservatiiviset näkökohdat huomioinut eriuskolaislaki koski ainoastaan apostoliseen uskontunnustukseen sitoutuneita protestanttisia eriuskolaisia, joille nyt myönnettiin oikeus harjoittaa uskontoa Suomessa. Liberaalille sivistyneistölle rajoitettu eriuskolaislaki oli pettymys ja arvovaltatappio, joka jätti epäluulon konservatiivisia piirejä kohtaan. Samalla kirkon katsottiin asettuneen edistystä ja aitoa uskonnonvapautta vastaan, ja papiston taantuvan suvaitsemattomuuteen.⁶⁶

---

⁶³ Frans Ludvig Schauman toimi käytännöllisen teologian professorina sekä Porvoon piispana vuodesta 1865. Schauman puolusti kirkon ja valtion selkeämpää erottelua, niiden perustavanlaatuisen eron takia; valtion ollessa kansakunnan muodostama luonnollinen kokonaisuus, perustui kirkko ylliluonnolliseen suhteeseen Jumalaan. Heininen & Heikkilä 1997, 182.

⁶⁴ Nokelainen 2010, 42-43; Pirinen 1977, 107-108; Murtorinne 1967, 1-3; Heininen & Heikkilä 1997, 184-185. Kirkkolain sisällöstä ja säätämisestä katso Pirinen 1985, 101-116, 207-246.

⁶⁵ Juva 1956, 49-50, 56-58; Heikkilä & Seppo 1987, 83; Pirinen 1977, 107-108; Murtorinne 1967, 1-3.

⁶⁶ Juva 1956, 161-164; Juva 1960, 168-175. Pappissäätö oli omaksunut käsityksen, jonka mukaan eriuskolaislaki voitiin ulottaa koskemaan protestanteja, jotka edelleen sitoutuivat apostoliseen uskontunnustukseen ja Raamattuun. 1889 säädetty eriuskolaislaki jätti uskonnonvapauden ulkopuolelle niin ortodoksit, roomalaiskatoliset, ei-kristilliset uskontokunnat kuin vapaa-ajattelijatkin. Katso myös Reijonen 1980, 22.

Käytännössä eriuskolaislain vaikutus jäi vähäiseksi. Uusi lainsäädäntö ylläpiti kristillisen valtion periaatetta ja evankelis-luterilaisen kirkon etuoikeutettua asemaa.⁶⁷ Omantunnonvapauteen perustuva uskonnonvapaus jäi toteutumatta, eikä lainsäädäntö vielääkään tunnustanut uskonnottomuuden mahdollisuutta, koska evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen edellytti liittymistä johonkin toiseen, valtion hyväksymään ja valvomaan protestanttiseen uskontokuntaan. Luterilaiseen kirkkoon kuulumattomille avattiin oikeus julkisiin virkoihin ja toimiin, mikä tarkoitti Suomen luopumista ”oikeauskoisen valtion” järjestelmästä. Alamaisten oikeudet jakaantuivat kuitenkin edelleen epätasaisesti, minkä vuoksi uskonnosta vieraantuneet joutuivat jäämään kirkon piiriin vasten tahtoaan.⁶⁸ Uskonnonvastaisen ilmapiirin tiukentuessa eriuskolaislakia pidettiin riittämättömänä, mutta myös kristillisen tunnustuksen ja kirkon omien etujen vastaisena. Tälle kannalle olivat taipuneet myös *Kotimaa*, *Työkansa* ja *Herättäjä*.

Vapaamielisten piirissä kritiikki kirkkolainsäädäntöä kohtaan puettiin ihmetykseksi siitä, miten kirkko saattoi olla valmis päästämään irti oppiinsa läheisesti sitoutuvat suunnat, mutta halusi pitää sisällään sen sanomaan vihamielisesti suhtautuvat.⁶⁹ *Työkansa* tarttui pääkirjoituksessaan kritiikkiin ja vaati yleistä uskonnonvapautta, jotta kirkko voisi erottaa joukostaan uskoaan tunnustamattomat jäsenet. Kristillinen työväestö ei ollut ainoa taho, joka halusi uskonnonvapauden myötä toteuttaa kirkollisella alalla ”suursiiwouksen”.⁷⁰ *Kotimaassa* muun muassa nuorkirkollisiin kuulunut teologi Erkki Kaila (vuoteen 1906 saakka Erik Johansson, 1867–1944) vaati protestanttisiin periaatteisiin ja omantunnonvapauteen viitaten kristilliseen sanomaan vihamielisesti suhtautuville nopeaa pääsyä eroon kirkosta. Kaila myös kommentoi liberaalien kritiikkiä pitäessään *lahkolaisten* vapauttamista hyödyttömänä, mikäli *pakanat* edelleen suljettiin kirkon piiriin.⁷¹

Kristillisten lehtien uskonnonvapauden vaatimus nousi kirkon tarpeista, ei yksilön oikeuksista. Jo eriuskolaislakia valmisteltaessa oli huomautettu, että vaikka laki takaisi yksilölle oikeuden

---

⁶⁷ Juva 1956, 32-39. Uusi kirkkolaki vahvisti kirkon sisäistä itsenäisyyttä, mutta uskonnonvapaus jäi periaatteelliseksi, kun kirkosta eroamisesta ei ollut säädetty yhteiskunnallisella lailla. Murtorinne 1995a, 215-218, 347.

⁶⁸ Juva 1960, 168-175; Heikkilä & Seppo 1987, 82-83. Oikeus virkoihin oli rajoitettu siten, että luterilaista opetusta sisältävät virat ja historian opettajan toimi oli jatkossakin avoinna vain evankelisluterilaisille. Heininen & Heikkilä 1997, 206-207. Vaikka eriuskolaislaki mahdollisti vain rajoitetusti eron valtiokirkosta, tarjosi yhdistyslainsäädäntö mahdollisuuden organisoitua niille, jotka eivät eriuskolaislain piiriin mahtuneet. Murtorinne 1967, 3-5.

⁶⁹ Juva 1960, 176-177; Murtorinne 1995a, 347-351.

⁷⁰ *Työkansa* 15.5.1908, Muutamia piirteitä yleisestä uskonnonwapaudesta.

⁷¹ *Kotimaa* 30.12.1905, Uskonvapaus; *Kotimaa* 13.2.1907, Hengellisen iltaman...; Toiviainen 2000, 70.

erota kirkosta, jäisi kirkko vaille omiaan. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, ettei kirkolla olisi oikeutta erottaa keskuudestaan sellaisia, joille katsoi eron kuuluvan.⁷² Uskonnonvapauden tuli tarkoittaa omantunnonvapautta myös papistolle. *Kotimaa* raportoi Helsingin yksityisestä pappeinkokouksesta, jossa Kaila korosti papiston haluttomuutta toimia hengellisinä johtajina uskontoa vihaaville.⁷³ Nuorkirkolliset halusivat vakuuttaa *Kotimaan* lukijat siitä, että uskonnonvapaus koitui kirkon parhaaksi. Kaila muistutti pakanuuden kasvua pelänneitä lukijoita sisäisen uskon merkityksestä ulkoisen kirkkokurin sijaan. Todellista jumalanpelkoa ei voinut korvata noudattamalla kirkollisia muotoja: ”Uskonvapaus ei tuota pakanuutta, vaan se paljastaa sen.”⁷⁴

Uskonnonvapaus pohjasi 1700-luvulla kehittyneeseen suvaitsevaisuuden ajatukseen, mutta sitä tuki myös uskonnollinen pietismi, joka korosti henkilökohtaista uskonratkaisua, yksilön uskonnollista kokemusta ja sydämen asennetta. Uskonnollisen pakon tilalla pietistit näkivät mahdollisuuden vaalia todellista kristillisyyttä ja tosiuskovien seurakuntaa.⁷⁵ Uskonnonvapaudesta käyty taistelu oli näin ollen myös taistelua oikeanlaisesta kristillisyydestä ja oikeasta raamatuntulkinnasta.

Työkansa katsoi eriuskolaislain raottaneen kirkon ovia niin, että siihen kriittisimmin suhtautuvat olivat päässeet ”ei warsinaiseen pakanuuteen”, vaan toteuttamaan oman oppinsa mukaista tulkintaa raamatusta.⁷⁶ Eriuskolaislain seurauksena baptistit ja metodistit järjestäytyivät kirkon ulkopuolelle,⁷⁷ mutta kansankirkon oppia ja moraalialia, papiston etuoikeuksia sekä kirkon ja valtion suhdetta kritisoitiin etenkin uusien angloamerikkalaisten vapaakirkollisten liikkeiden parissa.⁷⁸

Vapaakirkolliset olivat eriuskolaislaista huolimatta jääneet kirkon sisälle tavoitteenaan uudistaa sekularisoitunutta kirkkolaitosta oikeaoppisen kristillisyyden noudattamisessa. Kirkkoa pidettiin yhteiskunnallisena laitoksena, kun seurakunta oli sen todellinen hengellinen keskus.

---

⁷² Juva 1956, 151-156; Murtorinne 1967, 2-3.

⁷³ *Kotimaa* 6.9.1906, Helsingin yksityinen pappeinkokous. *Kotimaa* käänsi suomalaisten katseet Ruotsiin, jossa kirkko oli saman ongelman edessä – siis kykenemätön erottamaan joukostaan antikristilliseksi ja siveettömiksi kutsuttuja. *Kotimaa* 22.11.1909, Kirkon ja valtion erottaminen Ruotsissa. Waldenströmin anomus.

⁷⁴ *Kotimaa* 30.12.1905, Uskonvapaus. Isotalo 1995, 83-84.

⁷⁵ Lauha 1999, 94-95.

⁷⁶ *Työkansa* 15.5.1908, Muutamia piirteitä yleisestä uskonnonvapaudesta.

⁷⁷ Juva 1960, 178.

⁷⁸ Heikkilä & Seppo 1987, 82-83. Valtakirkkoon kriittisesti suhtautuneiden herätysliikkeiden jääminen kirkon sisälle vei pohjaa vapaakirkollisten kritiikiltä.

Toisaalta vapaakirkolliset järjestäytyivät pietistisen hengen mukaan omaksi tosiuskovien seurakunnakseen valtiokirkon sisällä, koska eriuskolaislain mukaista uskonnollisen toiminnan valvontaa pidettiin yhteisön vapautta ja itsenäisyyttä rajoittavana.⁷⁹

Suurlakon myötä asenteet valtiokirkkoa kohtaan kovenivat ja vapaakirkollinenkin suuntaus alkoi pitää asemaansa luterilaisen kirkon sisällä ongelmallisena.⁸⁰ Valtioirkkon sisällä vapaakirkollista oppia ja kirkon traditiosta poikkeavia jumalanpalveluksen muotoja noudattavia ei liioin katsottu hyvällä. Juha Sepon mukaan kirkko ei kuitenkaan ottanut virallisesti kantaa vapaakirkollisten asemaan, vaan yhteenotot leimahtivat paikallistasolla ja lehtien sivuilla.⁸¹ *Kotimaa* julkaisi esimerkiksi Salomo Pirilän laatiman vapaakirkollisen kritiikin otsikolla ”Yllytys kirkkoa vastaan”. Siinä eriuskolaislain katsottiin sitovan uskonnonharjoituksen ”kirkollisuuteen”. Valtioirkko pönkitti ulkonaista uskonnollisuutta, mutta ei antanut tilaa todelliselle uskonnonvapaudelle: ”Mutta meillä ei ole edes wapautta luopua kirkosta, sillä se wapaus, joka on suotu, on kamalampi sortolaitos, kuin koskaan lutherilainen kirkko.”⁸²

Tiukkaa puhdasoppineisuutta ja tosiuskovien seurakuntaa korostanut vapaakirkollisuus katsoi valtiokirkon olevan ristiriidassa Raamatun opetuksen kanssa. Kirkon auktoriteetti seisoi todellisen uskonnonvapauden tiellä, ja vapaudenkaipuu syntyi hengellisestä heräämisestä:

”Ne, joiden usko ei koskaan ole horjunut kirkon auktoriteettiin, ja joiden omatunto ei ole herännyt tahi jos onkin herännyt, on tyydytetty wäärällä rauhalla, eiwät woi ymmärtää, ettei Suomessa olisi täydellinen uskonnon ja omantunnon wapaus.”⁸³

Vapaakirkollisten toiveena oli kirkkopoliittisesti sitoutumaton valtio, jonka ei kuitenkaan tarvitsisi olla maailmankatsomukseltaan neutraali.⁸⁴

Vapaakirkollisten kritiikkiin vastasi *Kotimaan* taustajoukkoihin kuulunut kirkkoherra Matti Tarkkanen, jonka mukaan kirkon opettajat kannattivat uskonnonvapautta siinä missä ”wapaat uskowaisetkin”. Kirkon ulkonaiselle yhteydelle Tarkkanenkaan ei antanut suurta arvoa, koska sen sisällä nautittiin niin suurta omantunnonvapautta ”- - ettei missään koko maassamme panna

---

⁷⁹ Seppo 1983, 139-142; Heininen & Heikkilä 1997, 204-206.

⁸⁰ Fagerholm 1974, 62-63.

⁸¹ Heikkilä & Seppo 1987, 82-83; Seppo 1983, 140-142.

⁸² Kotimaa 5.2.1908, Yllytys kirkkoa vastaan; Kotimaa 10.4.1908, Kirkko ja wapaat uskwat.

⁸³ Kotimaa 5.2.1908, Yllytys kirkkoa vastaan.

⁸⁴ Seppo 1983, 146.

esteitä edes julkisen epäuskon ja Jumalan pilkan julistukselle.”⁸⁵ Eriuskolaislakiin kohdistetun voimakkaan kritiikin vuoksi *Kotimaassa* kasvoi halu uskonnonvapauden laajentamiseen ”- - sekä noille uskonottomille että näille kristillisille ’löysäläisille’ - - ”, jotta kirkollekin voitaisiin myöntää oikeus poistaa kirjoistaan sitä julkisesti vastustavat.⁸⁶ Uskonnonvapaus alettiin nähdä kirkon keinona asettaa rajat omalle uskolle ja uskovien joukolle, jotta yksilön oikeudet eivät ajaisi kansankirkon oikeuksien ohi. ”Saawatko aikaa myöten eriuskolaiset suuremman uskonnonvapauden kuin kansankirkko?” ihmetteli pastori J. Koskinen *Kotimaassa* julkaistussa, Savonlinnan pappeinkokouksessa pidetyssä alustuksessa ja perusteli kysymyksellään kirkon velvollisuutta osallistua uskonnonvapauden sisällön määrittelyyn.⁸⁷

Vapaakirkolliset kritisoivat kirkkoa uskonnon sisäisin perustein, mutta luterilaisen kirkon roolia autonomisessa Suomessa haastoivat myös ne, jotka olivat ryhtyneet etsimään vaihtoehtoja kristinuskon maailmankatsomukselliselle hegemonialle.⁸⁸

Uskonnonvapausajattelu ja valtiokirkon auktoriteetin kyseenalaistaminen kumpusi ruotsinkielisen sivistyneistön sekä suomen- ja ruotsinkielisten kulttuuriradikaalien monipolvisesta keskustelusta, joka vuosisadan vaihteessa tiukkeni avoimeksi uskonnonvastaisuudeksi – enää ei ehdotettu kirkon maltillista uudistamista, vaan haastettiin uskonnon olemus. Luonnontieteiden kehitys ja eritoten Darwinin evoluutioteoria haastoivat luomiskertomuksen kirjaimellisen tulkinnan ja kristillisen ihmiskuvan. Mannereurooppalaiset aatteet, kuten valistuksesta kummunnut rationalismi, saksalainen valtiollinen liberalismi sekä materialismi löysivät tiensä pohjoiseen, jossa maan sivistyksellinen ja kirkollinen yhtenäiskulttuuri oli onnistunut sulauttamaan sisäänsä uuden ajan virtaukset ja yksilön oikeudet. Eurooppalaiset aatteet jäivät kuitenkin elämään suomalaisen sivistyneistön keskuuteen, ja vuosisadan vaihteen yhteiskunnallinen kuohunta raivasi tilaa niiden radikaalimmillekin muodoille, joita eriuskolaislaki ei ollut kyennyt ilmentämään.⁸⁹

Akateemisille piireille kehitysusko, antiklerikalismi ja uskonnonvapaus muodostivat loogisen jatkumon. Kirkon piirissä oppineen sivistyneistön maailmankatsomuksellinen murros tulkittiin levottomuudeksi ja leimattiin epäuskon hengeksi. Erityisesti tieteellinen rationalismi haastoi

---

⁸⁵ Kotimaa 12.2.1908, Kirkko ja ”wapaat uskovat”.

⁸⁶ Kotimaa 10.4.1908, Wastaus. Katso myös Isotalo 1995, 82-84.

⁸⁷ Kotimaa 27.9.1907, Kirkko ja waltio.

⁸⁸ Heininen & Heikkilä 1997, 204-206.

⁸⁹ Juva 1950, 19-35, 46, 291-310; Juva 1956, 9, 25-31, 198-199.

kirkon maailmankuvan ja samalla sen auktoriteetin.⁹⁰ *Kotimaan* pääkirjoituksen mukaan järjen palvontaan syyllistyneet oppineet olivat ” - - materialistisella maailmankatsannolla ja yksipuolisella luonnontutkinnolla sekä väärällä Raamatun kritiikillä - - ” kiistäneet kristinuskon totuudet, *repineet* kansasta kunnioituksen uskontoa kohtaan ja levittäneet tilalle julkista jumalattomuutta.⁹¹

Rationalismin, darwinismin, naturalismin ja modernismin ohella kristinuskon vihollisiksi nimettiin sosialismi, kommunismi, anarkismi, humanismi, ateismi ja teosofia, joiden tulkittiin rikkovan sen, mitä kansa aiemmin oli pitänyt pyhänä. Vuosisadan vaihteessa Suomeen saapunut teosofinen liike oli saanut kannatusta muun muassa työväenliikkeen piirissä, jossa erityisesti auktoriteettien uhmaaminen sai vastakaikua. Tolstoilaiset ja esoteeriseen pohdintaan keskittyneet teosofit kritisoivat kirkon opetuksen sokeaa seuraamista ja esittivät omat tulkintansa Raamatusta ja kristinopin hengestä.⁹²

Kotimaan, *Herättäjän* ja *Työkansan* mukaan uskontokriittisen vyöryn aiheuttajia olivat ruotsinkielinen sivistyneistö ja ”Nuori Suomi”, joka oli ”ihan wereensä imenyt käsityksen, ettei kristillisyyttä sivistyneelle ihmiselle siviiliä.”⁹³ Pekka Brofeldt viesti *Kotimaan* pääkirjoituksessa sivistyneistön ja oppineiden kylväneen epäilyä kristinuskoa kohtaan, ja hajottaneen siten kansan yhtenäisyyttä. Sivistyneistöstä eli yläluokasta alkanut *jumalattomuus* oli sittemmin levinnyt ”likaweden tawoin” alempiin kansankerroksiin.⁹⁴ ”Ylhäältä, yhteiskunnan kermakerroksesta se on alkanut, mutta sosialistit owat sen wietäwäksi auliisti antautuneet.”⁹⁵

Puoluepoliittisesti sitoutunut *Työkansa* muistutti auliisti lukijoitaan siitä, että uskontokritiikki oli lähtöisin juuri ”yläluokasta”, josta näin muodostettiin poliittista vastustajaa paitsi

---

⁹⁰ Juva 1956, 56-58; Murtorinne 1995b, 32-33.

⁹¹ Kotimaa 23.2.1910, Antikristuksesta.

⁹² Kotimaa 29.12.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa; Kotimaa 15.5.1906, Teosofia-uuspakanuus; Kotimaa 11.4.1910, Teosofia liikkeenä, oppina, uskontona; Kotimaa 17.2.1909, Modernismi; Kotimaa 20.8.1909, Uskonnonopettajain kokouksessa Pietarissa; Kotimaa 13.11.1906, Minä olen tie, totuus ja elämä. Vuosisadan vaihteessa Suomeen saapunut teosofinen liike oli saanut kannatusta muun muassa työväenliikkeen piirissä, jossa erityisesti auktoriteettien uhmaaminen sai vastakaikua. Kokkinen 2010, 33-40; Murtorinne 1967, 41-42.

⁹³ Kotimaa 22.11.1906, Waalitaistelun ydin kysymys.

⁹⁴ Kotimaa 26.6.1907, Sisälähetystyöhön; Työkansa 15.3.1907, Wäärillä poluilla; Työkansa 13.12.1907, Mihin pyrimme?; Työkansa 29.6.1908, Mitä kristillinen työkansa tahtoo?; Työkansa 13.11.1907, Seurakunnan wanhimmat; Työkansa 10.8.1908, Mistä on löydettävä syy kansan hengelliseen rappeutumiseen. Sääty-yhteiskunnan murtuessa säätyläistön sijaan oli muodostunut sivistyneistö, jonka erotti alemmista luokista sivistystason ohella varallisuus, elämäntapa ja mahdollisuudet vaikuttaa ympäröivään yhteiskuntaan. Lehtonen, 1994, 92-94.

⁹⁵ Kotimaa 13.5.1908, Kansanopetuksen järjestäminen. Yläluokalla viitattiin sivistyneistöön ja kulttuuriradikaaleihin, alaluokalla uskontokritiikissään radikaaliin työväenliikkeeseen.

työväestölle, myös kristillisille arvoille.⁹⁶ Tuo yläluokka, sosialistien myötävaikutuksella, oli saanut aikaan vaatimukset uskonnonvapaudesta, joka ilmapiiriin kiristyessä tulkittiin todellisuudessa haluksi päästä eroon uskonnosta.⁹⁷ Huomio yläluokan uskonnolliseen maailmankatsomukseen ja kirkon auktoriteettiin kohdistamasta kritiikistä siirtyi hiljalleen työväenliikkeeseen, jonka poliittisiin ohjelmiin oli kirjattu uskonnonvastaisuudeksi tulkittuja vaatimuksia.⁹⁸

Narratiivi yläluokasta alaluokkaan valuneesta uskonnottomudesta sai aikaan holhoavia sävyjä, joissa Jumalan sanan toivottiin leviävän kansan sydämiin ”- - eroittamaan kullan kuonasta, jota nykyään niin paljon tyrkytetään oppimattomalle työkansalle.” Työväestön leimaaminen oppimattomaksi toisti moraalista huolta kansanosasta, jonka pelättiin jäävän sivistyksen ulkopuolelle ja omaksuvan radikaaleja malleja ulkomailta. Samalla *Kotimaa* otti tehtäväkseen ja velvollisuudekseen ohjata kansaa tulkitsemaan oikein uskoa sekä sitä haastavia ajan oppeja.⁹⁹ Toisaalta *Työkansa* harmitteli yhteiskunnassa levinnyttä käsitystä, jonka mukaan kirkko ja uskonto olisivat vain alempia yhteiskuntaluokkia varten.¹⁰⁰

Vapaamielinen sivistyneistö oli haastanut kirkkoa kyselemällä, eivätkö papit luota oman uskontonsa voimaan, kun pelkäävät omantunnonvapauden vievän siltä kannattajat.¹⁰¹ Epäilyksissä heijastui arkkipiispa Gustaf Johanssonin (1844–1930) konservatiivinen suhtautuminen uskonnonvapauteen.¹⁰² *Kotimaan* mukaan kirkolla ei ollut syytä asettua vastustamaan uskonnonvapautta, eikä se seisonut vapauden esteenä. Lehden mukaan esitetyissä vaatimuksissa ei kuitenkaan ollut enää kyse uskonnon- ja omantunnonvapaudesta, vaan de facto kansan erkaantuminen kirkosta ja kristillisyydestä, mikä horjutti yhteiskuntarauhaa ja –moraalia. Kristinuskosta luopuminen merkitsisi sitä, että valtio menettäisi historiallisesti merkittävimmän tukensa.¹⁰³

---

⁹⁶ Työkansa 14.12.1910, Pois kristinuskoa halweksiwat maailmankatsomukset ja pääoman sortawa yliwalta!

⁹⁷ Työkansa 15.5.1908, Muutamia piirteitä yleisestä uskonnonwapaudesta; Kotimaa 17.8.1908, Kirkolla on nyt tärkeä hetki!; Kotimaa 4.5.1908, Maallikko-edusmiesten waali kirkolliskokoukseen.

⁹⁸ Kotimaa 17.8.1908, Kirkolla on nyt tärkeä hetki!

⁹⁹ Kotimaa 27.12.1906, Kristillinen Työväenyhdistys Pomarkkuun.

¹⁰⁰ Työkansa 13.11.1907, Seurakunnan wanhimmat; Työkansa 15.5.1908, Muutamia piirteitä yleisestä uskonnonwapaudesta.

¹⁰¹ Juva 1956, 159-160.

¹⁰² Katso Murtorinne 1995b, 39.

¹⁰³ Kotimaa 12.2.1908, Kirkko ja ”wapaat uskowat”; Kotimaa 15.4.1907, Kirkko ja waltio. Kirkon kannalta II.; Kotimaa 24.7.1907, Wielä kirkon ja waltion erosta.

Oppineen sivistyneistön välinpitämättömyys kristinuskoa kohtaan ei kristillisten lehtien mukaan ollut vain modernin yksilön omantunnonvapauden ilmaus. Uskonottomuus levittyään kansaan hävittäisi isiltä perityn uskonnon synnyttämän siveellisyyden. Siksi uskonnonvapauden ja uskonnonvastaisuuden seurauksia tuli käsitellä yhteisön ja yhteiskunnan tasolla. Samalla tuli huolehtia, että kansa jatkossakin säilytti oikeutensa kirkon oppiin ja sen luomaan järjestykseen.¹⁰⁴

Sivistyneistöstä alkanut maailmankatsomuksellinen murros ja uskonnollinen uhma ei jäänyt kirkolta huomaamatta, mistä kertoo pappien huoli kirkosta vieraantumisesta.¹⁰⁵ *Kotimaa* raportoi kansan uskonnollisen tilan heikkenemisestä, uskonottomuuden kasvusta ja kirkon vaikutuspiirin pienentymisestä. Ennen hartaana pidetty kansa näytti menettäneen kunnioituksensa Jumalaa ja perinteitä kohtaan, minkä merkinä pidettiin jumalanpalveluslaskua sekä ehtoollisen ja lepopäivän laiminlyöntiä, joihin olivat pappien mukaan syyllistyneet niin sosialistit kuin ”säätyhenkilötkin”.¹⁰⁶ Savonlinnan piispa O.I. Colliander (1848–1924) syytti Jumalan sanan laiminlyönnistä kasvavaa yhteiskunnallisiin ja ulkoisiin asioihin keskittymistä, maallisia puolueita ja nuorisoa houkuttelevia rientoja.¹⁰⁷

Uskontokritiikin kasvaessa katse kääntyi myös kirkkoon, jonka *Kotimaan* pääkirjoitus totesi voimattomaksi tavoittamaan sanomastaan vieraantuneita.¹⁰⁸ Kirkon reaktiot sitä kohdanneeseen vastustukseen olivat hitaita ja riittämättömiä. Esimerkiksi kelpasi eriuskolaislaki, joka oli kyllä ratkaissut lahkojen kanssa käydyn rajanvedon, muttei selventänyt uskonottomien asemaa. Jumalanpalveluselämää virkistääkseen kirkko oli alkanut palkata pappeja teollisuustaajamiin ja tehdasyhteisöjen lähelle. Pappinkokousten perustaminen 1880-luvulla sekä suurlakon jälkeen uskonnollisten yhdistysten ja liikkeiden aktivoituminen sekä sisälähetys tähtäsivät kirkon uudistamiseen, mutta samalla jako kirkon aktiivisten jäsenten ja sen ulkopuolelle jääneiden välillä oli vain syventynyt.¹⁰⁹

---

¹⁰⁴ Katso Juva 1956, 60.

¹⁰⁵ Juva 1956, 56-58, 198-199.

¹⁰⁶ *Kotimaa* 11.12.1908, Kirkon tila; *Kotimaa* 12.1.1910, Kristillisistä harrastuksista Lemillä; *Kotimaa* 14.3.1910, Kristillisille yhdistyksille; *Kotimaa* 3.6.1907, Juutalaisuuden nykyinen murrosaika ja sen vaikutus lähetykseen; *Kotimaa* 22.11.1907, Uskonnollinen elämä Turun arkkihiippakunnassa. Jumalanpalveluksiin osallistuminen laski 1860-luvulta alkaen kaupungeissa ja vuosisadan lopulla myös maaseudulla. Heininen & Heikkilä 1997, 209-210.

¹⁰⁷ *Kotimaa* 2.10.1907, Poimintoja. Piispa J. Collianderin Kertomuksesta Sawonlinnan hiippakunnan vaiheista ja tilasta vuosina 1902-1907.

¹⁰⁸ *Kotimaa* 11.12.1908, Kirkon tila; *Kotimaa* 14.3.1910, Kristillisille yhdistyksille;

¹⁰⁹ Murtorinne 1967, 6-7; Heininen & Heikkilä 1997, 209-210, 213.

Vaikka uskonottomuuden levittämisestä syytettiin vuoroin ylä- ja alaluokkaa, ei kritiikiltä säästetty kristittyjäkään, joita moitittiin uneliaisuudesta, rakkaudettomuudesta, velttoudesta ja välinpitämättömyydestä ”jumalankielteiselle maailmankatsomukselle ja sen tuhoisille seurauksille.”¹¹⁰ Pekka Brofeldt moitti kristittyjä laiskuudesta Kristuksen evankeliumin kylvämisessä, mikä oli jättänyt tilaa sosialismille ja ”vihollisen rikkaruohoille”.¹¹¹ Suomen Kristillisten työväenyhdistysten kokouksessa uskonottomuus ja yhteiskunnallinen kurjuus samastettiin tilanteeksi, johon olivat syyllisiä sekä työväestö että jumalattomat hallitukset, mutta rakkautta puuttui myös kristityistä ja kirkosta. Olennaista oli, ettei syy maailmankatsomukselliseen rappioon ollut itse kristinuskossa ”- - syy jumalattomuuteen, wäkiwaltaan ja wääryyteen ei ole kristinopissa, waan meissä ihmisissä, jotka emme tahdo Kristuksen oppia toteuttaa.”¹¹² Samalla uskonnolle selkänsä kääntäneet leimattiin pietistisen hengen mukaan *nimikristityiksi*, jotka eivät alun perinkään olleet osoittaneet uskollisuutta kristinuskolle.¹¹³ Näin voitiin osoittaa, ettei kristinusko itse asiassa ollut menettänyt todellisia kannattajiaan ja siten uskottavuuttaan.

2.2 Suomen siion ja sortovuodet

”Esi-isämme owat jättäneet meille kallisarwoisen perinnön: isänmaan, äidinkielen, oppilaitokset, yhteiskuntamuodot, lait ja monet laitokset sekä yli muita arwokkaan kristinuskomme. Isänmaallinen perintömme, kansakuntana olemisemme, lakimme ja laitoksemme owat usein olleet ja taasen owat waaran alaisina. Äidinkielemme on ollut puristuksen alla sekä lännestä että idästä käsin. Yhteiskuntaolomme owat järkytetyssä tilassa par’aikaa. Kristitty ei woi wälinpitämättömänä katsella tätä kaikkea. Hän tuntee olewansa welwollinen rukoilemaan ja tekemään työtä, jotta kaikki mikä isien perinnössä on oikeata ja hywää, säilyisi tulewien sukupolwien waralle.”¹¹⁴

---

¹¹⁰ Herättäjä 5.8.1910, Maamme waltiollinen ahdinkotila... Työkansa 14.12.1910, Pois kristinuskoa halweksiwat maailmankatsomukset ja pääoman sortawa yliwalta!; Kotimaa 12.1.1910, Kristillisistä harrastuksista Lemillä; Herättäjä 4.2.1910, Kansansa tähden; Kotimaa 13.4.1910, ”Eloa on paljon, mutta työwäkeä wähän!”; Kotimaa 17.5.1909, Kyläläisten kirjasia, Uskonnollinen sarja. Kirkkokristillisyydestä luopuneesta sivistyneistöstä katso lisää Luukkanen 2005, 203-204.

¹¹¹ Kotimaa 20.7.1908, Työhön kristillisen katsantokannan hywäksi.

¹¹² Kotimaa 19.6.1906, Suomen Kristillisten työwäenyhdistysten ensimmäinen yleinen edustajain kokous Tampereella Kesäkuun 16-19 päiwinä; Kotimaa 21.6.1906, Suomen Kristillisten työwäenyhdistysten ensimmäinen yleinen edustajain kokous Tampereella Kesäkuun 16-19 päiwinä. Kolmantena päiwänä.

¹¹³ Kotimaa 27.10.1909, Onko kristinusko wanhentunut?; Kotimaa 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa; Kotimaa 17.8.1908, Kirkolla on nyt tärkeä hetki!

¹¹⁴ Kotimaa 11.5.1910, Meidän perintömme.

Juuristaan tietoiseksi tullut kansakunta joutui vuosisadan vaihteessa puolustamaan olemassaoloaan venäläistämistoimenpiteiden vuoksi. Keskustelu uskonnosta ja uskonnonvapaudesta sai kansallisen käänteen, kun suomalaisuuden perusteita järkytettiin. Esi-isien perintönä puolustettiin kotimaata, sen oikeusjärjestystä, kieltä, kansallista sivistystä ja ennen kaikkea kristillistä uskontoa.¹¹⁵ Suomalaisuuden olemusta horjutettiin yhtä aikaa ulkoa ja sisältä, mutta vastaus löytyi yksin uskosta.

2.2.1 Venäjän pelko ja jumalanpelko

1800-luvun kuluessa suomalainen kansa oli kasvanut kirkon ja kruunun alamaisiksi. Eurooppalaisen kansallisuusaatteen innoittamana luodun, nuoren kansan identiteetin tukipylväitä olivat uskonto, alamaisuus hallitsijalle sekä yhteinen, jaettu historia. Niihin orastavan kansallistuntonsa löytänyt kansa oli saattanut nojata aiemminkin.¹¹⁶ Kirkko ja hallitusvalta olivat koko vuosisadan eläneet molempia hyödyttävässä ”valtaistuimen ja alttarin liitossa”. Valtio turvasi sananjulistuksen ja tuki kirkkoa, jonka osa oli pitää kansa otteessaan ja näin luoda yhteiskunnallista rauhaa.¹¹⁷ Luterilaiseen kristillisyyteen kuului hengellisen ja maallisen regimentin kunnioittaminen, siis alamaisuus järjestyksen luoneelle Jumalalle. Kontrolli syntyi ajatuksesta, jonka mukaan jokaisella oli kutsumuksensa ja tehtävänsä, mutta myös säätynsä.¹¹⁸ Papit rakensivat kansan yhtenäisyyttä saarnatuoleistaan julistamalla kristillistä maailmanjärjestystä ja jaettua menneisyyttä, johon kirkonkin historia luontevasti kytkeytyi.¹¹⁹

Suomalainen kansa kasvoi ja kasvatettiin luterilaisen kristillisyyden vaikutuspiirissä. Suomalaisuusliikkeen johtohahmot Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen ja Agathon Meurman korostivat Jumalan johdatusta ja vaikutusta Suomen historiassa, jossa nationalismi tulkittiin Jumalan ennalta määräämän tarkoituksen toteuttamiseksi. Ihmisen osaksi jäi toimia kansansa ja isänmaansa hyväksi.¹²⁰ Yläluokan mobilisoimana kansallisuusliike oli Suomessa muuhun Eurooppaan nähden rauhanomainen ja sitoutui kirkon opetuksiin. Nationalismi ja kristinusko

---

¹¹⁵ Herättäjä 15.12.1909, Isiemme perintö.

¹¹⁶ Ihalainen 2004, 149-150.

¹¹⁷ Murtorinne 1964, 11.

¹¹⁸ Heikkilä & Seppo 1987, 75-77.

¹¹⁹ Ihalainen 2004, 150-152.

¹²⁰ Jaakkola 2011, 62-63; Kempainen 2001, 163-164; Ihalainen 2004, 155-159; Heininen & Heikkilä 1997, 208.

valjastettiin tukemaan toisiaan ja historiantulkinta muovasi kristinuskosta osan kansallista ideologiaa.¹²¹

Kristilliset lehdet jatkoivat isänmaallisen uskonnollisuuden eetosta. Uskonnonvastaisuus kategorisoitiin isänmaanrakkauden vastakohtaksi, kristillisyyden säilyttäminen taas oli paitsi jokaisen kristityn, myös isänmaataan rakastavan suomalaisen tehtävä. Kun uskonto oli uhattuna, joutui tähtäimeen myös isänmaa. Siksi *Herättäjä* osoitettiin yhtä lailla ”kirkon ja isänmaan ystäville”.¹²² Suomen Kristillinen Työväenliitto asemoi ohjelmallaan itsensä levenevälle puoluekentälle ” - - kristinuskon ja isänmaanrakkauden pohjalla wapauttamaan kansan niinhywin pääoman sortawasta yliwallasta kuin kristinuskoa halweksiwasta maailmankatsomuksesta”.¹²³

Kotimaassa kristillinen usko sen luterilaisessa muodossa oli ”werrattoman kallisarwoinen kansallisaarre”, esi-isien perintö, jonka kunnioittaminen ja tunnollinen vaaliminen oli kansakunnan historian ja ominaisluonteen arvostamista. Vastaavasti kristinuskon väheksyminen tai kristillisten arvojen polkeminen oli aiempien sukupolvien suurinta halveksimista. *Kotimaa* vakuutti, että kristinuskko oli määritelmällinen osa Suomea, ja tuon maailmankatsomuksen irrottaminen kansasta olisi vastoin sen omaa tahtoa.¹²⁴ Sitomalla luterilaisen kristillisyyden suomalaisten ominaisluonteeseen kristilliset lehdet loivat tilanteen, jossa uskonnottomuus viestisi voimakkaammin epäisänmaallisuudesta.

Vuosisadan vaihdetta lähestyttäessä kansallismielisyys oli lisääntynyt sekä Venäjällä että Suomessa. Venäjällä se tarkoitti yhtenäisemmän valtakunnan muodostamista, Suomessa tämän kehityksen vastustamista. 1800-luvun lopussa autonomisesta asemasta nauttinut Suomi oli joutunut Venäjän suuriruhtinaan valtakunnassaan harjoittaman yhtenäistämispolitiikan kohteeksi. Venäjällä vahvistunut ajatus yhdestä yhtenäisestä valtakunnasta törmäsi Suomessa kasvaneeseen käsitykseen erillisyydestä ja omalaatuisuudesta. Eniten pelkoa oli herättänyt helmikuun manifestina tunnettu päätös, jossa Suomen lainsäädäntö todettiin alisteiseksi venäläiseen lainsäädäntöön nähden. Käytännössä yleisvaltakunnallista lainsäädäntöä oli

---

¹²¹ Alapuro 1997, 13, 20-22; Veikkola 1980, 37-39.

¹²² *Herättäjä* 14.10.1910, Tilausilmoitus.

¹²³ Työkansa 9.12.1908, Puhe; Työkansa 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt; Työkansa 17.8.1910, Suomen Kristillisen Työväenliiton Ohjelma.

¹²⁴ *Kotimaa* 4.9.1906, Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä; *Kotimaa* 11.5.1910, Meidän perintömme; *Kotimaa* 15.6.1910, Perintömme ihanaus; *Kotimaa* 25.1.1909, Ilmari Kianto. Pyhä wiha; *Herättäjä* 15.12.1909, Isiemme perintö; *Kotimaa* 9.3.1908, Jo olisi aika herätä; *Kotimaa* 23.11.1910, Herran työ – siwistystyö.

toteutettu jo pitkään, ja manifesti ainoastaan kuvasi Venäjällä laajemmin voimassa ollutta yhtenäistämiskehitystä. Suomalaisille manifesti tuli kuitenkin järkytyksenä ja sitä pidettiin Aleksanteri I:n antaman hallitsijanvakuutuksen rikkomisena.¹²⁵

Kotimaassa kirjoittaneen *Kansalaisen* mukaan Porvoon valtiopäivillä myönnetty autonomia oli Jumalan armossaan Suomelle säätämä, minkä vuoksi sen peruuttaminen olisi Jumalan tahdon vastustamista. Siten suomalaisten taistelu ”lakinsa ja oikeutensa” puolesta oikeutettiin uskonnolla.¹²⁶ Porvoon valtiopäivien korostaminen taas oli ajan historiapolitiikalle tyypillinen tapa puolustaa autonomiaa.¹²⁷ *Kotimaassa* venäläistämistoimenpiteet luettiin kansallisen ominaislaadun hallinnollisena loukkauksena: ”Ulkoa taas on uhkaamassa wäkewämpi kansa, joka ei tahdo nähdä maallamme mitään erikoisuutta ja aikoo se sulattaa itseensä.”¹²⁸ *Herättäjässä* kansaa kutsuttiin pakenemaan *Kristus-Kalliolle*, jotta ”idän raskas wihuri” ei pääsisi nielemään Suomea ja suomalaisuutta.¹²⁹ Yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö koetteli suomalaisten vaalimaa erillisyyttä Venäjältä: ”Ja kotka leijailee jo Suomenkin kansan pään yläpuolella.”¹³⁰

Uhkaavina aikoina lukijoiden katseet käännettiin Suomen menneisyyteen, jonka katsottiin olevan todistus Jumalan huolenpidosta. ”Wai mikä on ollut se woima, joka sotien, ruttotautien ja nälkävuosien aikoina on ylläpitänyt kansamme elämäntoiwoa ja siweellistä tarmoaa? Ei mikään muu kuin luottamus Jumalaan.”¹³¹ *Herättäjässä* päätoimittaja K. R. Kares esitti uuden vuoden ohjelmassaan Ruotsin ja Venäjän välissä tasapainoilleen kansan löytäneen kukoistuksensa, kun Jumala oli kääntänyt suurvaltojen huomion pois Suomesta.¹³² Jumala oli antanut kansalle sen historian, ja samalla se oli kaikkien kansojen toivo paremmista ajoista.¹³³ Suomi ja sen ”heikko kansa” oli selvinnyt historian vastoinkäymisistä ja sorrosta ennen kaikkea Jumalan pelon ansiosta.¹³⁴ Jumalan pelkoa käytettiin kuvaamaan Jumalan uskollisuutta, mutta

---

¹²⁵ Jussila & Hentilä & Nevakivi 2006, 70-76, 80; Kalela 2005, 22-23; Virtanen 1974, 132; Suomalaisten poliittisten vapausoikeuksien rajoittamisesta ennen suurlakkoa Viljanen 1988, 139-141; Jussila 1990, 370-380.

¹²⁶ Kotimaa 1.4.1910, Positiivinen wastarinta; Kotimaa 28.12.1910, Maassa rauha. Katso Ala 1999, 91-92.

¹²⁷ Karonen & Salonen 2014, 13-16.

¹²⁸ Kotimaa 22.5.1908, Miksi useat uskowaiset epäilewät edustajain waalihommia.

¹²⁹ Herättäjä 5.1.1910, Toiwotuksia Herättäjän toimitukselle.

¹³⁰ Herättäjä 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulewaisuutta?

¹³¹ Herättäjä 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulewaisuutta?

¹³² Herättäjä 14.1.1910, Wuoden alun terwehdys Herättäjän lukijoille.

¹³³ Kotimaa 9.1.1906, Kiiruhdan minäkin; Työkansa 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Työkansa 19.8.1907, Eroavaisuuksia. Jumalan johdatuksesta Suomen historiassa muun muassa Työkansa 25.2.1907, Uskonnonopetus kouluissamme sekä Työkansa 4.9.1907, Maalaisen mietteitä.

¹³⁴ Kristillinen Työkansa 4.10.1906, Lukijalle; Työkansa 19.8.1907, Eroavaisuuksia; Kotimaa 28.12.1910, Maassa rauha.

yhtä paljon suomalaisten halua noudattaa Jumalan sanaa. Erkki Kailan sanoin *Kotimaa* julisti: ”Jos ei ihminen voi mukautua Jumalan tahtoon, ei hänellä ole elinehtoja tässä maailmassa.”¹³⁵ Suomen kansan kohtalossa tiivistyi uskonnon olemus; ihmisten hätä johti pelastavan Jumalan kaipuuseen.¹³⁶

Jumalan huolenpitoon sisältyi myös velvoite: ”Ei suinkaan suotta ole Herra tähän asti Suomen kansallisuutta suojannut miltei ylönluonnollisella tavalla.”¹³⁷ Uskollista isänmaanrakkautta ja luottamusta Jumalaan tarvittiin, kun Suomea uhkasivat *Kotimaan*, *Työkansan* ja *Herättäjän* mukaan yhtäältä venäläisten harjoittama yhtenäistämispoliittikka ja toisaalta sisäinen luopumus Jumalasta. Ulkoiset uhat vaativat kansan kääntymistä Jumalan puoleen, kansan sisäinen epävakaus taas edellytti yksilöiden katumusta.¹³⁸ Jumalan johdatus historiassa oli tapa viestiä Suomen riippuvaisuutta uskonnosta epävarmaksi muuttuneessa poliittisessä tilanteessa.¹³⁹

”Eikä se isien perintö ole vain muinaismuiston tavoin hoidettava ja tuleville sukupolville hoidettavaksi jätettävä. Sitä on kansan waalittava ehtymättömänä lohdutuksen, toiwon ja woiman lähteenä, josta se aina, mutta eritoten kowien koettelemusten päiwinä ammentaa sisäisen elinwoimansa.”¹⁴⁰

Historiaviitteet ja suomalaisen kansan menneisyyden tietoinen rakentaminen oli osa ajalle tyypillistä historiapolitiikkaa. Lehtien historiakäsityksissä korostui Jumalan kaitseminen, joka oli säädellyt sen historiallisen jatkumon, johon kansan tulevaisuus tuli nyt liittää pysymällä uskollisena Jumalalle.¹⁴¹

2.2.2 Sortovuosien eskatologia

1800-luvulla nationalismia oli opittu pitämään kirkolle myönteisenä suuntauksena. Keskeisenä kansan kasvattajana ja henkisenä tienviittana kirkosta tuli yksi kansanhengen ilmentymä.¹⁴² Vuosisadan vaihteen poliittinen epävarmuus ruokki isänmaallisuuden ja kansallistunteen

¹³⁵ *Kotimaa* 3.10.1910, Uskonto elämän arwona.

¹³⁶ *Kotimaa* 5.9.1910, Kristinopin waltaawa woima.

¹³⁷ *Herättäjä* 11.3.1910, Kristillisyys ja kansallisuus; *Kotimaa* 7.1.1910, Uuden vuoden terwehdys.

¹³⁸ Katso esim. *Herättäjä* 23.3.1910, Mietteitä aikamme kristityille; *Kotimaa* 9.1.1906, Toiwotus; *Kotimaa* 20.2.1906, Nouskaa ylös, kristityt!; *Kotimaa* 9.6.1906, Mihin mennään ja mihin joudutaan?

¹³⁹ *Työkansa* 6.11.1908, Loukkaako ammatillinen järjestyminen kristityn uskonnollista wakaumusta.

¹⁴⁰ *Kotimaa* 4.9.1906, Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä.

¹⁴¹ Eilola & Salonen 2014, 56-61; Kristillinen historiakäsitys Jumalan johduksesta näkyi myös koulumaailmassa. Samalla historian merkityksestä ja ulkopoliittisesta painoarvosta kertoi muun muassa oppiaineen vakiinnuttaminen koulujen ja yliopistojen opetusohjelmiin. Suni 2005, 65-67; Strömberg 2003, 133.

¹⁴² Lauha 1999, 96.

nousua, johon kristillisyyden lehtien ohjelmissa luontevasti liitettiin.¹⁴³ Uskonnon pelastavaa merkitystä korostaakseen lehdet loivat sisäisen hajaannuksen ja ulkoisen koettelemuksen välille kausaliteetin. Jumalan kieltäminen ja uskonnonvastaisuus oli johtanut siihen, että maan autonomia nyt oli joutunut uhatuksi. Luopumuksen rinnastaminen ulkopoliittiseen uhkaan alleviivasi uskonnonvastaisuuden kohtalokkaita seurauksia. Valtiollista hätää ei voinut erottaa kansan sisäisestä tilasta, joka *Herättäjään* kirjoittaneen pastori W. Tupalan mukaan oli jo perikadon partaalla.¹⁴⁴ Suomen kansan tuli jatkossa turvata kristillisyyteen, jonka viestittiin olevan leimallinen osa alkuperäistä suomalaisuutta: ”Aina on ollut tämän kansan sydämessä pohjavoimana kunnioitus Jumalaan.”¹⁴⁵

Kansallista erityisyydentunnetta lehdet rakensivat liittämällä Suomen kohtalot Jumalan omaisuuskansaan, Israeliin. Kansakunnan rakentamisessa hyödynnettiin uskonnollista mytologiaa ja koettelemuksistaan selvinnyt Israel sopi oivallisesti samastumiskohteeksi kansallisten oikeuksien puolesta taistelevalle Suomelle, joka niin ikään oli *Työkansan* sanoin ”pieni ja valloitettu” kansa.¹⁴⁶ Kansallinen ja hengellinen sanoma sulautuivat toisiinsa, kun vertailu Israeliin loi *Suomen siionin*.¹⁴⁷ Nationalistisessa hengessä Suomesta tehtiin luvattu maa, johon Jumala oli johdattanut ”kaukaa idästä” saapuneet esi-isät: ”Jumala tahtoi antaa tämän maan tälle kansalle. Ja Jumala sytytti rakkauden isien ja äitien rinnassa tähän maahan.”¹⁴⁸

1800-lukulainen kansallisuusajattelu luettiin kristillis-yhteiskunnallisissa sanomalehdissä Jumalan tahdon toteuttamiseksi. *Herättäjän* mukaan kansat ja niiden kohtalot olivat Jumalan säätämiä ja siunaamia. Itse Jumala oli asettanut *heimokunnat* ja valtakuntien rajat, minkä vuoksi nationalistinen politiikka sopi kristilliseen eetokseen. Rajojen kunnioittaminen oli Jumalan tahdon etsimistä, kun taas ”Kansallisten muistojen polkija polkee jalkoihinsa Jumalan lupaukset.”¹⁴⁹ Kristillistä nationalismia kaivattiin, kun venäläistämistoimenpiteet, hallinnon

---

¹⁴³ Kotimaa 11.5.1910, Meidän perintömme.

¹⁴⁴ Herättäjä 4.2.1910, Kansansa tähden.

¹⁴⁵ Kotimaa 7.1.1910, Uuden vuoden tervehdys; Kotimaa 9.3.1908, Jo olisi aika herätä. Ihalainen 2004, 155-157.

¹⁴⁶ Työkansa 19.8.1907, Eroavaisuuksia. Kansallisesta kutsumuksesta ja sen rakentamisesta katso Löytty 2009, 139-160.

¹⁴⁷ Ihalainen 2004, 157-159. Suomen siionista katso muun muassa Herättäjä 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulevaisuutta.

¹⁴⁸ Kotimaa 7.1.1910, Uuden vuoden tervehdys. Katso Ihalainen 2004, 155-157.

¹⁴⁹ Herättäjä 11.3.1910, Kristillisyyden ja kansallisuus.

yhtenäistäminen sekä venäjän historian ja kielen opetuksen lisääminen kouluissa näyttivät uhkaavan suomalaisen kansan ominaislaatua ja yksilöllistä luonnetta.¹⁵⁰

Kansallisen olemassaolon säilyttäminen oli kristillinen velvollisuus, jotta suomalaisuus ei jäisi ”historian oikuksi”.¹⁵¹ Kuten Israelille, Jumala oli osoittanut Suomen kansalle maan ja asettanut sille valtiolliset rajat, joiden puitteissa Suomen tuli täyttää kohtalonsa.¹⁵² Poliittisen ahdingon keskellä kansalla oli oma historiallinen tehtävänsä, joka sen tuli täyttää. *Herättäjässä* nimimerkki *Masennettu* muistutti kansaa uskollisuudesta Jumalan säätämykselle: ”Olisi wääryys näitä tarkotuksia vastaan, jos tawalla tahi toisella heikennämme sen tehtävän tarkoitusperiä, joita Herra on kansallisuutemme hartioille pannut.”¹⁵³

Lehtien historiapolitiikkaan kuului kristillisyyden samastaminen suomalaisuuteen sen historian alusta saakka. Samalla diskurssi valitusta kansasta kertoi lukijoille Jumalan uskollisuudesta. Egyptin orjuudesta, ”Faraon hirmuisesta ikeestä”, vapautuminen, punaisen meren jakautuminen ja Jerikon muurien murtuminen israelilaisten edessä olivat kaikki lehdissä käytettyjä *todistuksia* Jumalan johdatuksesta ja kansalle kuuluvasta kohtalosta.¹⁵⁴ Niiden katsottiin osoittavan Jumalan uskollisuutta myös Suomen asiassa: ”Ja warmaa on, että kun uupumatta ja wahwistetuin riwin seisomme pimeyden ruhtinasta ja hänen joukkojansa vastaan, niin epäuskon muurit, kuten muinoin Jerikon, aikanaan murtuwat.”¹⁵⁵ Vuosisadan vaihteen historiakäsitys korosti Jumalan roolia menneisyyttä ohjaavana tekijänä, mutta samalla historiallisia tapahtumia rinnastettiin tarkoitushakuisesti omaan aikaan ja tulevaisuuteen.¹⁵⁶

Raamattu-vertaukset ja kristillinen ikoniikka olivat kieltä, jota kirkollisten lehtien lukijat saattoivat ymmärtää. Samalla Raamatun kertomusten käyttäminen oli keino kiertää lehtiin kohdistunutta sensuuria. Historiallisia ja uskonnollisia allegorioita käytettiin laajemminkin sortovuosien kuvailuun, kun painoylihallitus oli ryhtynyt valvomaan lehtien poliittisia kannanottoja. Vaikka ennakkosensuuri lakkautettiin 1905 suurlakon seurauksena, näkyi

---

¹⁵⁰ Ala 1999, 84-88. Jo fennomaaniteoreetikko Snellman oli korostanut kielen merkitystä kansakunnan olemassaolon turvana. Katso esim. Liikanen 1989, 40-44. Kotimaa 101, 4.9.1906, Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä; *Herättäjä* 11.3.1910, Kristillisyys ja kansallisuus.

¹⁵¹ Kotimaa 22.5.1908, Wertausta ontuu.

¹⁵² Kotimaa 1.4.1910, Positiivinen wastarinta.

¹⁵³ *Herättäjä* 11.3.1910, Kristillisyys ja kansallisuus.

¹⁵⁴ Kotimaa 5.1.1910, Järkeisusko; Työkansa 22.1.1909, Kirje Salosta; Työkansa 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt.

¹⁵⁵ Työkansa 22.1.1909, Kirje Salosta.

¹⁵⁶ Eilola & Salonen 2014, 80-82.

lakkautustuomioiden jälkeensä jättämä pelko lehdissä varovaisuutena ja kiertoilmaisujen käyttönä.¹⁵⁷

Israelin kansan vaiheet viestivät Raamattua tunteville ja tutkiville lukijoille voitoista, joita Jumala oli ennakkoon vahvemmissa vihollisista suonut. Samalla kertomukset toimivat varoittavina esimerkkeinä kansan uppiskaisuudesta. Erityisesti *Kotimaa* huolehti auktoriteetteja kohtaan tunnetun kunnioituksen vähenemisestä. Pekka Brofeldt muistutti *Kotimaan* lukijoita Jumalansa torjuneen Israelin uhmakkuudesta, ja varoitti Suomea vastaavasta niskuroinnista: ”Israelille sanottiin: olkaa alamaiset, niin menestytte. Herra nim. tietää milloin on mitenkään meneteltävä, vaan se ei kelpaa ihmisille.” Jumalan tahtoon taipumaton kansa luotti omaan viisauteensa ja perustuslakeihinsa, minkä vuoksi lehtien katse siirtyi ulkoisesta uhasta kansan sisäiseen tilaan. Autonomisen aseman horjumisen tulkittiin Jumalan keinoksi nöyryyttää kansaa, jotta se ei liikaa luottaisi omaan voimaansa.¹⁵⁸

Ulkoisten koettelemusten ja niistä raportoinnin tarkoituksena oli herättää kansa tekemään parannusta synneistään, jollaisiksi ajan ilmapiirissä listattiin ”welttos, suruttomuus, maailmanmielisyys, järkeily ja uskon heikkous”.¹⁵⁹ Näin lukija saattoi ymmärtää, ettei ajan ongelmia voinut ratkaista maailmallisin keinoin, vaan alamaisen tuli olla vahva ensisijaisesti uskossaan. *Kotimaan* Pekka Brofeldt varoitti suomalaisia israelilaisten tapaan hylkäämästä Jumalaa, koska kristillisten lehtien mukaan Suomen kansan synnit ja luopumus olivat johtaneet siihen, että Jumala oli sallinut eksytyksen ja nostanut kurittavan kätensä kansan ylle.¹⁶⁰

---

¹⁵⁷ Leino-Kaukiainen 1984, 234-240; 245-248. Leino-Kaukiainen 1988, 554-560.

¹⁵⁸ *Kotimaa* 26.2.1909, Olkaa alamaiset. Omavoimaisuuden pelosta katso Herättäjä 5.1.1910, Toivotuksia Herättäjän toimitukselle.

¹⁵⁹ *Kotimaa* 15.4.1910, Kehotus yhteiseen katumus- ja rukouspäivän viettämiseen.

¹⁶⁰ *Kotimaa* 25.7.1910, Etsiikö Suomen kansa apuansa Jumalasta?; *Kotimaa* 15.4.1910, Kehotus yhteiseen katumus- ja rukouspäivän viettämiseen. Pekka Brofeldt viittasi Jesajan ja Hoosean profetioihin. Vuoden 1992 Raamatunkäännöksen mukaan. Jes. 31:1:

Voi heitä! He etsivät apua Egyptistä,
he luottavat hevosiin, joita siellä on paljon,
he luottavat sotavaunujen määrään,
he uskovat vaanusoturien paljouteen.
Ei heidän katseensa etsi Israelin Pyhää,
eivät he lähesty Herraa neuvoja saadakseen.

Hos. 13:9: Se on sinun turmiosi, Israel, että olet minua vastaan, joka olen sinun apusi. Herättäjä 23.3.1910, Mietteitä aikamme kristityille; *Kotimaa* 8.10.1909, Täydellinen ilo; Herättäjä 14.1.1910, Vuoden alun tervehdys Herättäjän lukijoille; *Kotimaa* 23.2.1910, Antikristuksesta; *Kotimaa* 15.4.1910, Kehotus yhteiseen katumus- ja rukouspäivän viettämiseen.

Kansallisten onnettomuuksien syitä olivat siveettömyys ja Jumalan tahdosta luopuminen, minkä vuoksi Jumalan nuhteet Israelille tuli ottaa vakavasti.¹⁶¹

Suomea kohdanneet koettelemukset ja ”seitsemän kowaa witsausta” olivat keino viestiä Jumalan hylänneestä kansasta ja kansan hylänneestä Jumalasta. *Herättäjän* mukaan suomalaisten tuli tuhlaajapojan lailla palata Jumalan luo ja tunnustaa syntinsä.¹⁶² Kansaa tuli ojentaa, jotta Jumalan valtakuntaa ei otettaisi siltä pois ja annettaisi pakanoille, kuten Israelille oli käynyt.¹⁶³ Uskollisten kristittyjen tehtävä oli kantaa ”luopuneitten veljiensä tuomio” ja rukoilla kansansa puolesta, ettei Jumala ottaisi pois siunaustaan Suomelta.¹⁶⁴ *Kotimaa* sanoitti asian niin, että kirkon tuli ”pimeinäkin aikoina, keskellä siweellistä mätää” olla estämässä kansaa luisumasta varjoon.¹⁶⁵ Maailman levottomuudessa kristityn tuli osoittaa jumalanpelkoa, uhrautuvaksi luonnehdittua rakkautta maataan kohtaan sekä kiitoksensa Suomea siunanneelle Jumalalle.¹⁶⁶ ”Silloin rupeaisi synnin routa autioilla, Jumalan kieltämisen kankaillakin särkymään.”¹⁶⁷ Taustalla vaikutti tulkinta, jonka mukaan evankeliumi oli paitsi jokaisen yksilön, myös kansan pelastus. Hengellinen nöyrytyminen johtaisi siksi myös ulkonaisten konfliktien ratkeamiseen.¹⁶⁸ Näin kirkosta rakennettiin keskeinen kansallista olemassaoloa vahvistava toimija.

Kiihkeimmät kristillisyyttä puolustavat sävyt näkivät uskonnosta luopumisen johtavan *perikatoon*, ”vapauden sijasta anarkismiin ja keskinäisiin kansalaissotiin.” Jumalankieltämys oli Raamatun Ilmestyskirjasta johdettu merkki lopun ajoista.¹⁶⁹ *Kotimaassa* ja *Työkansassa* luotiin kuvaa kansallisesta kriisiajasta, jossa jumalanpilkkua toi kansalle tuomion.¹⁷⁰

---

¹⁶¹ Heikkilä & Seppo 1987, 82-83; *Kotimaa* 10.2.1906, Jälkimmäinen willitys tulee pahemmaksi kuin ensimmäinen; *Herättäjä* 4.2.1910, Kansansa tähden; *Kotimaa* 25.7.1910, Etsiikö Suomen kansa apuansa Jumalasta?; *Kotimaa* 26.2.1909, Olkaa alamaiset.

¹⁶² *Herättäjä* 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulewaisuutta?; *Työkansa* 18.2.1910, Kristityt pakanuutta edistämässä; *Kotimaa* 6.11.1906, Kristillisen nuorisotyön harrastajille; *Kotimaa* 1.4.1910, Positiivinen wastarinta; *Herättäjä* 25.2.1910, Ensimmäisenä rukouspäivänä.

¹⁶³ *Kotimaa* 11.5.1910, Meidän perintömme; *Työkansa* 18.2.1910, Kristityt pakanuutta edistämässä.

¹⁶⁴ *Kotimaa* 1.7.1907, Jeesuksen hellä kysymys meille. Rakastatko minua?; *Kotimaa* 15.4.1910, Kehotus yhteiseen katumus- ja rukouspäivän wietämiseen; *Kotimaa* 24.7.1907, Herran kansa nykyaikana; *Herättäjä* 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulewaisuutta?; *Herättäjä* 5.8.1910, Maamme waltiollinen ahdinkotila...

¹⁶⁵ *Kotimaa* 23.11.1910, Herran työ – siwistystyö.

¹⁶⁶ *Kotimaa* 15.7.1910, Muureja rakentamaan; *Kotimaa* 26.8.1910, Wakawa tuki.

¹⁶⁷ *Herättäjä* 23.3.1910, Mietteitä aikamme kristityille; *Kotimaa* 8.5.1908, Waroitushuuto huolettomille.

¹⁶⁸ *Kotimaa* 13.3.1907, Kristitty ja waltiopäiwät.

¹⁶⁹ *Herättäjä* 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulewaisuutta?; *Kotimaa* 21.6.1907, Epäuskon sankareita; *Kotimaa* 3.5.1906, Herran tulemisen edellä käywisistä päiwistä; *Kotimaa* 14.8.1906, Kukkasten hoitaja; *Kotimaa* 22.6.1910, Wiimeisten aikain merkeissä uskonnon alalla; *Kotimaa* 9.3.1908, Jo olisi aika herätä.

¹⁷⁰ *Kotimaa* 9.6.1906, Mihin mennään ja mihin joudutaan?; *Kotimaa* 24.2.1906, Hengellisestä hädästä Wenäjällä; *Työkansa* 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; *Kotimaa* 10.2.1906, Jälkimmäinen willitys tulee pahemmaksi kuin

”Uskonnolle wieraat woimat näyttävät uhkaawan kansamme syvimpiä elinjuuria perikadolla.”¹⁷¹ *Herättäjä* suri Jumalan, uskonnonopetuksen ja sakramenttien osakseen saamia pilkkasanoja, joiden seurauksena Jumala oli nostanut kurittavan vitsansa ”idän synkkien pilvien” muodossa. Nooan aikaisten syntien seuraukseksi ennustettiin samanlaista rangaistusta.¹⁷² Pelottavin vihollinen ei ollut siis autonomiaa uhkaava yhtenäistämispolitiikka, vaan siihen johtanut jumalattomuus.

Eskatologinen vire kuului bekkiläisyyteen, joka oli suomalaisen kirkon teologian keskeisimpiä suuntauksia vuosisadan vaihteessa. Konservatiivisen raamatullisen linjan mukaan yhteiskunnan jumalattomuus todisti historian lopusta. Esimerkiksi Savon piispana toiminut O.I. Colliander näki sosialismin *Ilmestyskirjan petona* ja suurlakon anarkistisävytteisen vallankumouksellisen liikehdinnän viittaavaan lopun aikojen koittamiseen.¹⁷³

2.2.3 Passiivinen papisto

Poliittisesti suomalaisten suhtautuminen venäläistämistoimenpiteisiin jakaantui kahtia. Vanhasuomalaiset ja papisto kannattivat niin sanottua myöntöväisyyslinjaa suhteessa venäläiseen hallintoon. Niitä, jotka eivät suostuneet laittamaan täytäntöön laittomiksi katsomiaan lakeja ja asetuksia kutsuttiin perustuslaillisiksi. Tätä vastarintalinjaa edustivat ruotsalaiset, sosiaalidemokraatit ja nuorsuomalainen puolue. Sortovuosiksi kutsutun vaiheen aikana myöntöväisyysuuntaan taipuneiden ja perustuslaillisten välinen juopa venyi ennennäkemättömän suureksi.¹⁷⁴

Venäläistämistoimenpiteiden vastustaminen ja kansallisten oikeuksien puolustaminen sai suomalaiset pohtimaan politiikan sallittuja ja kiellettyjä keinoja. Passiivinen vastarinta tarkoitti lähinnä kutsuntalakkoihin osallistumista, kun aktiivisen vastarinnan kannattajat harjoittivat yhteistyötä jopa venäläisten vallankumouksellisten kanssa. Vuonna 1903 laajennetut

---

ensimmäinen; Työkansa 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt; Kotimaa 7.1.1910, Uuden vuoden tervehdys; Kotimaa 22.6.1910, Wiimeisten aikain merkeissä uskonnon alalla.

¹⁷¹ Kotimaa 19.4.1907, Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran vuosikertomus w. 1906.

¹⁷² *Herättäjä* 14.1.1910, Vuoden alun tervehdys *Herättäjän* lukijoille.

¹⁷³ Oman parusiaa enteilevän teoksensa laati 1920-luvun alussa esimerkiksi Savonlinnan piispa Otto Immanuel Colliander. Huttunen 2016, 218-220; Mustakallio 1983, 68; Mustakallio 1990, 397-399, Toiviainen 2003, 246; Jalava 2005, 377.

¹⁷⁴ Virtanen 1974, 173, Murtorinne 1995b, 13-15; Jussila & Hentilä & Nevakivi 2006, 80-81; Jussila 1989, 147-150.

valtaoikeudet Suomeen saaneen pelätyn kenraalikuvernöörin, Nikolai Bobrikovin, murha oli radikaalein aktiivisen vastarinnan ilmaus. Bobrikovin murhaa seuranneen suurlakon johdosta venäläistämistoimenpiteet kumottiin tai niiden soveltaminen keskeytettiin, mutta huoli suomalaisuudesta ”historian oikkuna” jäi elämään. Ulkopoliittinen uhka väistyi vain hetkellisesti, kun Venäjä kiristi otettaan Suomesta jo muutaman vuoden kuluttua. Toisen sortokauden aikana suomalainen puoluekenttä tiivistyi, kun myös vanhasuomalaiset kannattivat passiivista vastarintaa.¹⁷⁵

Venäjältä Suomeen vuonna 1905 levinnyt suurlakko ja kokonainen lakkoliike sai kannatusta erityisesti perustuslaillisilta, aktivisteilta ja sosialistiselta työväenliikkeeltä. Lakkoliikkeen vaatimuksiin lisättiin autonomian kunnioittamisen ohella yhteiskunnallisten oikeuksien laajentaminen. Suurlakon vallankumoukselliseksi äitynyt ilmapiiri vaikutti maan poliittiseen ilmastoon pitkään lakon jälkeenkin.¹⁷⁶

Kirkossa ja kristillisissä piireissä suhtautuminen venäläistämistoimenpiteisiin oli jakautunut, ja lopulta sortovuodet ja suurlakko kasvattivat epäluuloa kirkkoa ja papistoa kohtaan. Kun Suomen autonomiaa loukkaaviksi katsottujen lakien voimaantulo haluttiin estää, olivat katseet kohdistuneet papistoon, joka joutui toden teolla pohtimaan suhtautumistaan laillisuuteen ja esivaltaan. Vuoden 1901 asevelvollisuuslain vastustajat pyrkivät papistolle osoittamallaan kirjeillä siihen, että uutta lakia ei kuulutettaisi jumalanpalvelusten yhteydessä, niin kuin tapana oli. Osa nuorsuomalaisista ja ruotsalaisen puolueen piirissä toimineista papeista, niin kutsutut pappiskagalistit, pitivät asevelvollisuuslain kuuluttamatta jättämistä uskonnollisesti perusteltuna. Sen sijaan arkkipiispa Gustaf Johansson kehotti pappeja luopumaan vastarinnasta, sillä katsoi, ettei papiston tehtäviin kuulunut politikoiminen.¹⁷⁷ Venäjän keisarin henkilökohtaisesti vakuuttama arkkipiispa Johansson kannatti myöntäväisyysuuntaa, ja varoitti kirkkoa sotkeentumasta poliittisiin mielenosoituksiin. Lopulta vain pieni osa pappeja jätti uuden lain kuuluttamatta kirkoissa, ja vastarintapapistoa rangaistiin hiippakunnissa.¹⁷⁸

---

¹⁷⁵ Jussila & Hentilä & Nevakivi 2006, 70-76, 80; Virtanen 1974, 132; Liikanen 2004, 242-243; Lauha 1990, 24-26; Kujala 1995, 28-29.

¹⁷⁶ Murtorinne 1995b, 15-16.

¹⁷⁷ Virtanen 1974, 134-135; Murtorinne 1967, 11-14; Isotalo 1995, 54-57. Katso myös Kotimaa 1.2.1906, Nyt on aika ja Kotimaa 10.3.1906, Hengelliset liikkeet, joissa pappeja kehoitetaan välttämään liikaa politikointia ja keskittymään Jumalan palvelijoina toimimiseen. Lain kuuluttamista vastusti erityisen voimakkaasti perustuslaillisten joukossa perustettu kagaali, joka edellytti koko maan kattavaa vastarintaa lain toimeenpanon estämiseksi. Tala 2008, 269-270.

¹⁷⁸ Elonheimo 1971, 150-157.

Ajan auktoriteetteja vastaan käyvät vapaamieliset pyrkimykset horjuttivat konservatiivipapiston mukaan kirkollista yhtenäisyyttä ja kristillistä maailmanjärjestystä. Ajan levottomuus oli omiaan ajamaan kirkon johtomiehiä, vanhasuomalaisia piispoja kansanvaltaisuutta vastaan. Suurlakon radikalismia läheltä seurannut piispa Colliander sai tukea ajatuksilleen lakosta Jumalan järjestystä rikkovana laittomuutena: ”Yläluokan johdolla lakkowiikolla jumalanpalveluksien pitämistä monessa kirkossa estettiin jopa rewolveriakin kirkossa käytettiin, kun pappi ei suostunut jättämään esirukousta hallitsijan edestä pitämättä.” Piispan sanat viittasivat tapaukseen, jossa lakkosunnuntain messua Savonlinnassa toimittaneen rovastin lausuma keisarinrukous oli tulkittu kirkon alistumiseksi esivallan edessä.¹⁷⁹

Papiston laajalti omaksuman myöntyväisyysmielisen asenteen taustalla oli poliittisen vanhasuomalaisuuden ja luterilaisen kirkon aseman lisäksi pietistis-ortodoksinen uskonkäsitys, jonka mukaan hallitsijan uhmaaminen soti Raamatun opetuksia vastaan. Myöntyväisyysuuntaan rohkaisi ajan vallitseva konservatiivinen raamattuteologia, beekiläisyys, jota piispat olivat myös pappiskokelaille yliopistolla opettaneet. Beekiläisyys puolusti sääty-yhteiskunnan olemassaoloa, samoin kuin luterilainen kolmisäätyoppi, jonka mukaan esivalta olemassaolollaan toteutti Jumalan luomisjärjestystä.¹⁸⁰ Poliittisen vastarinnan sijaan arkkipiispa näki Jumalan valtakunnan toteutuvan uskonnollis-siveellisessä parannuksessa.¹⁸¹

Samalla kun venäläistoimenpiteiden vastustamiselle ja kapinoinnille haettiin oikeutusta historiasta, kiinnittyi kirkko pidättyväisyydessään luterilaiseen teologiaan. Suomen kirkollinen johtajisto, Savon hiippakunnan piispan tuoilta arkkipiispaksi venäläistämistoimenpiteiden aattona noussut Gustaf Johansson, Savonlinnan piispaksi siirtynyt O.I. Colliander sekä Kuopion piispa J.R. Koskimies olivat kaikki myöntyväisyysuunnan kannattajia. Piispat olivat hallitsijan luotettuja, jotka katsoivat luterilaisuuden velvoittavan kuuliaisuuteen. Vaikka venäläistämistoimenpiteet Suomen laillisten oikeuksien ja Jumalan säätämysten vastaisina mursivat uskoa hallitsijaan, korostettiin vielä yleisesti Lutheria mukaillen uskollisuutta väärämielistäkin esivaltaa kohtaan.¹⁸² Johanssonin mukaan myös kirkkopoliitiikka edellytti

---

¹⁷⁹ Kotimaa 135, 22.11.1906, Waalitaistelun ydin kysymys. Mustakallio 1983, 68-69; Suni 2005, 52-53; Tala 2008, 237.

¹⁸⁰ Murtorinne 1964, 323-324; Murtorinne 1967, 11-14; Heikkilä & Seppo 1987, 75-77; Huttunen 2010, 95-96; Luukkanen 2005, 264-265; Luukkanen 2009, 45-47.

¹⁸¹ Jalava 2005, 363-364.

¹⁸² Tala 2008, 269-270; Murtorinne 1964, 323-324; Murtorinne 1967, 11-14; Huttunen 2010, 95-96; Luukkanen 2005, 264-265; Luukkanen 2009, 45-47; Einonen & Rähä & Tikka 2014, 305-314.

myöntyväisyyttä, koska arkkipiispa pelkäsi venäläistämishojelman uhkaavan vielä luterilaisen kirkon asemaa.¹⁸³

Kristillisissä sanomalehdissä sortotoimenpiteisiin suhtauduttiin maltilla. Jälkikäteen *Kotimaassa* myöntyväisyysuuntaa puolustettiin ”pyhiltä” opittuna taistelukeinona, jonka itse Kristus oli vanhurskauttanut. Suomen oli pitänyt valloittamattomana Jumala, ei ihmisten harjoittama vastarinta. *Kotimaan* päätoimittaja Pekka Brofeldt katsoi, ettei ensimmäisen sortovuoden passiivinen vastarinta ollut pysynyt ”wapaana kostokiihkosta ja yllytyksestä eikä mitä surkeimmasta parjauksesta ja walehtemisestä”, mutta huomautti, ettei pitänyt myöntyväisyysuuntaa sen puhtaampana.¹⁸⁴ Johanssonin täysi pidättyväisyys ei saanut kirkon piirissäkään aukotonta kannatusta. Muun muassa arkkipiispan veljenpoika, nuorkirkollinen Erkki Kaila kannatti passiivista vastarintaa moraalisesti oikeana vaihtoehtona.¹⁸⁵

Johanssonin ja papiston konservatiivinen kirkkoihanne ja poliittinen vanhasuomalaisuus törmäsi nuoren ruotsinkielisen sivistyneistön uudistusvaatimuksiin. Myöntyväisyysuunta sai osakseen halveksuntaa myös perustuslaillisilta ja sosialisteilta, jotka katsoivat esivallan loukkaamattomuutta korostavan kristillisyyden kytkeytyneen vanhaan auktoriteettijärjestelmään. Hallitsijaa tukeva kirkko näytti seisovan aidon kansanvaltaisuuden esteenä. Papistoa pidettiin paitsi heikkona, myös opportunistisena liittoutuessaan valtaapitävien kanssa. Liberaalin kritiikin mukaan valtiokirkko rikkoi omantunnonvapautta vastaan, ja osoitti suurlakon aikana moraalittomuutensa.¹⁸⁶

Suurlakossa koettiin myöntyväisyyspolitiikan murtuminen ja säätyvaltiopäivien loppu, joiden seurauksena arkkipiispa jättäytyi modernin politiikan ulkopuolelle.¹⁸⁷ Ulkopoliittisen uhan ohella suurlakossa aktualisoitui yhteiskunnallisten reformien kaipuu. Johanssonin näkemykset sosiaalipolitiikasta olivat teologisen kantansa vuoksi varsin pidättyväiset. Arkkipiispa tulkitsi alhaalta kumpuavan yhteiskunnallisen nousun Jumalan säätämän järjestyksen vastaiseksi. Kirkollinen ja yhteiskunnallinen toiminta, joka ei perustunut sydämen uskoon ja uudistumiseen oli arkkipiispan sanoin turhaa puuhastelua. Sen sijaan yhteiskunnalliset epäkohdat ratkeaisivat yksilötasolla, kun ihmiset ryhtyisivät noudattamaan Raamatun sanaa. Beckiläistä yksilön

---

¹⁸³ Murtorinne 1995b, 19-20;

¹⁸⁴ *Kotimaa* 36, 1.4.1910, Positiivinen vastarinta.

¹⁸⁵ Isotalo 1995, 54-57,

¹⁸⁶ Murtorinne 1964, 323-324; Murtorinne 1967, 11-14, 43; Jalava 2005, 363-364.

¹⁸⁷ Mustakallio 1990, 397-398; Mustakallio 2006, 159-166.

uudistumista odottanut Johansson näyttäytyi kirkkopoliittisessa tilanteessa konservatiivina.¹⁸⁸ Kaikille kirkon maltillinen linja ei kelvannut. Suurlakon jälkeen kirkko ja sen kyseenalaistamattomat oikeudet saivat osakseen mittavaa arvostelua.¹⁸⁹ Silloin arkkipiispakin myönsi kirkon tehtävän vaikeaksi, kun uskontoa työnnettiin syrjään valtiosta, kansasta ja koulusta.¹⁹⁰

Vaikka *Kotimaa*, *Työkansa* ja *Herättäjä* olivat kirkkopoliitikaltaan eri linjoilla, oltiin jokaisessa huolestuneita uskonto- ja kirkkokritiikin kasvusta sekä suurlakon jälkeisestä noususta papistoa vastaan. Suurlakko haastoi papistossa eläneen ajatuksen patriarkalisesta yhteiskuntajärjestyksestä, jossa alemmat yhteiskuntakerrokset alistuivat ylempien holhoukseen. Perinteisten auktoriteettien horjumisen oli isku kansa-käsitteelle, jota perinteisesti olivat rajanneet yhteisen historian ohella uskonto ja uskollinen alamaisuus monarkialle. Hallitsija ja kirkko olivat kansallisen identiteetin perusteita, joilla oli kyky rajata kansa sisäänsä konkreettisesti.¹⁹¹ Auktoriteettiuskon murentuessa tilalle omaksuttiin uudenlainen kansalaisen ideaali ja oikeudet. Kansalaistumista joudutti erityisesti työväenliikkeen piirissä teosofia ja tolstoilaiset näkemykset, joiden keskeisenä sisältönä oli nimenomaan ylhäältä saneltujen mallien kyseenalaistaminen.¹⁹²

Venäläistämistoimenpiteiden katkeaminen suurlakkoon valoi uskoa kansalliseen voimaan ja kansalaisten oikeuksiin. Venäläistämistoimenpiteiden synnyttämä vastustus adressedineen ja kutsuntalakkoineen oli osoitus vanhojen valtarakenteiden horjumisesta.¹⁹³ Kirkonmiehistä arkkipiispa Johansson arvosteli auktoriteettien repimistä aikana, jolloin niille olisi juuri ollut tarvetta.¹⁹⁴ Myös kristilliset lehdet *Kotimaan* johdolla korostivat yhteiskuntarauhan tarvetta.¹⁹⁵ Rauha syntyi kristittyjen yhteydestä ja siksi myös jatkossa kansalaisten tuli ” - - luoda yhtenäinen jumalanwaltakunta - - ” sen sijaan että uskonto nyt näytti erottavan ihmisiä.¹⁹⁶

---

¹⁸⁸ Murtorinne 1986, 165-166; Luukkanen 2005, 264-265.

¹⁸⁹ Katso Veikkola 1969, 17, 20-22; Murtorinne 1967, 31-32; Murtorinne & Heikkilä 1980, 12-14.

¹⁹⁰ Kotimaa 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla viime viiden vuoden aikana.

¹⁹¹ Hartikainen 2011, 339; Veikkola 1980, 18-19; Ihalainen 2004, 149-150.

¹⁹² Veikkola 1969, 113-115; Pollari & Ruuska & Anttila & Kauranen & Löytty & Rantanen 2008, 64-70; Kauranen & Pollari 2009, 191-206. Kotimaa 15.5.1906, Teosofia-uuspakanuus; Kotimaa 11.4.1910, Teosofia liikkeenä, oppina, uskontona.

¹⁹³ Nokkala 1986, 359-360; Mustakallio 1983, 66-67.

¹⁹⁴ Mustakallio 1983, 67.

¹⁹⁵ Hartikainen 2011, 339.

¹⁹⁶ Kotimaa 10.11.1909, Yhdessä hengessä.

Pimeyden valtojen vastustaminen edellytti kristittyjen ja kansan yksimielisyyttä.¹⁹⁷ Siksi kirkon yhteyttä edistävät aatteet, kuten ekumeeninen allianssikristillisuus, otettiin tyytyväisyydellä vastaan.¹⁹⁸ Positiivisena merkinä pidettiin kristittyjen keskinäisten riitojen vähenemistä ”- - kun owat joutuneet seisomaan wastakkain tämän maailman ruhtinaan kanssa.”¹⁹⁹

Beckiläisyys ei juuri nauttinut suosiota nuorkirkollisten joukossa, mutta kirkon yhtenäisyydellä oli kuitenkin laajaa kannatus. Konservatiivista beckiläistä ja modernia teologiaa kannattavien välillä oli näkemyseroja muun muassa suhtautumisessa tieteeseen, moderniin raamatuntutkimukseen, sosiaaliseen kysymykseen ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen, mutta kirkolliseen hajaannukseen eriävät katsantokannat eivät johtaneet. Syynä oli ennen muuta sosialismin pelko sekä Venäjän poliittinen tilanne, joka edellytti luterilaisen kirkon yhtenäisyyttä.²⁰⁰

Venäläistämistoimenpiteiden uhka 1800-luvun lopulla sai suomalaisen uskontokeskustelun osin rauhoittumaan, koska luterilainen kirkko nähtiin kansallisesti kokoavana voimana venäläistämiskauden keskellä. Liberaalien kirkkokritiikkiä laimensi lisäksi se, että osa papistosta asettui puolustamaan autonomiaa. Luterilaisuuden korostaminen oli uskontopoliittinen keino erottautua Venäjän ortodokseista, ja kirkosta tehtiin kansallisen oikeustaistelun väline. Uudessa tilanteessa kirkko muodosti kansallisen ja moraalisen tuen autonomialle ja Suomen erillisyydelle emämaasta.²⁰¹ Erkki Kailan mukaan ulkopoliittisen voiman korostaminen oli johtanut protestanttisen uskon vaalimiseen ja jopa uskonnonvapauden viivästytykseen.²⁰²

Vaikka venäläistämistoimenpiteet oikeuttivat lujan valtiokirkon säilyttämisen, jäivät uskontopoliittiset kysymykset odottamaan ratkaisuaan uudenaikaisessa valtiossa, jossa poliittisen kulttuurin modernisoituminen vahvisti yksilöllistymistä ja kansalaisen oikeuksia.²⁰³

---

¹⁹⁷ Kotimaa 23.9.1910, ”Sowinnon päivää kohti”.

¹⁹⁸ Lauha 1990, 35-39; Lauha 1999, 98. Allianssikristillisyyttä edusti muun muassa lähetysyhdistykset, ylioppilaiden kristilliset yhdistykset sekä NMKY, jota teologisen lauantaiseuran jäsenet johtivat.

¹⁹⁹ Kotimaa 23.3.1908, Koulunuorison voittaminen Kristukselle.

²⁰⁰ Lauha 1990, 22-23.

²⁰¹ Seppo 1983, 140-141; Murtorinne 1967, 6-7, 10-12; Murtorinne 1995b 82-83; Veikkola 1977, 31; Välimäki 1999, 141-142. Kotimaa 4.9.1906, Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä. Sivistyneistön myöntyväisempi asenne kirkkoa kohtaan 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla johtui sortovuosien seurauksena luterilaisuudelle annetusta arvosta mutta myös sosialismin pelosta. Jalava 2005, 380-381.

²⁰² Kotimaa 30.12.1905, Uskonvapaus.

²⁰³ Murtorinne 1967, 10-11; Alapuro 1994, 13.

3 TAIVAAN KANSALAISESTA TULEE SUOMEN KANSALAINEN

”Rakkauden käsky asettaa kristilliselle yhteiskunnalle tehtävän, jota pakanallinen valtio ei tunnekaan: suojella ja auttaa köyhiä, joilla ei omaisuutta ole, jopa kokonaan estää kurjan köyhälistön syntyä. Ja tarjoopa kristinusko meille ihanteen, oikeuden ja yhdenvertaisuuden ihanteen, jossa ihmisarvo jokaiselle tunnustetaan.”²⁰⁴

3.1 Sosialismin evankeliumi

Lokakuussa 1905 puhjennutta viikonmittaista suurlakkoa on kuvattu kansallisen luonteen säilyttämiseen tähtääväksi, nationalistiseksi turhautumisen purkaukseksi, jolla pyrittiin laillisten olojen palauttamiseen.²⁰⁵ Lakon vaikutukset olivat konkreettiset, sillä keisari Nikolai II kumosi Helmikuun manifestin nopeasti.²⁰⁶

Sortokausien ja suurlakon vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan ja poliittiseen kulttuuriin ei rajoittunut vain lakon välittömiin seurauksiin. Routavuosiksi kutsuttu aika kasvatti suomalaisten tietoisuutta omasta erityisasemastaan Venäjän valtakunnasta erillisenä valtiona.²⁰⁷ Suomalaisen nationalismin katsotaan saaneen tuolloin perustuslaillisen suunnan. Helmikuun manifestin synnyttämä vastarinta ja suurlakko sen ilmauksena olivat myös osoitus nöyrinä alamaisina pidettyjen suomalaisten hallitsijaansa kohtaan tunteman lojaalisuuden murtumisesta. Suomalaiset olivat ensimmäistä kertaa nousseet tuloksellisesti uhmaamaan laittomaksi kokemaansa esivaltaa.²⁰⁸

Suurlakon laajuinen murros opetti suomalaisille modernin poliittisen toiminnan siinä määrin, että sortokausien välistä aikaa on luonnehdittu Suomen ensimmäiseksi

---

²⁰⁴ Työkansa 18.3.1910, Mietteitä Kristinuskosta ja sosialismista.

²⁰⁵ Katso esim. Haapala 2008, 394-395.

²⁰⁶ Alapuro 1994, 93-94.

²⁰⁷ Jussila 2004, 694-698. Huomaa valtiotietoisuuden taustalla suomalaisuuden tietoisuuden luomisen ja kansallisen heräämisen historia, joka oli jatkunut fennomaanien toimesta 1800-luvulta. Juva 1966, 209-228, 347-387. Katso esim. Kotimaa 36, 1.4.1910, Positiivinen vastarinta.

²⁰⁸ Jussila & Hentilä & Nevakivi 2006, 74-76, 80-85. Soikkanen 1960, 188-190. Katso myös Veikkola 1969, 18-20.

mielenosoituskaudeksi.²⁰⁹ Ylhäältä johdettu suomalaisuusliikkeen ideologia oli tähdännyt kansan aktiivisuuteen, johon manifesti käytännössä johti. Marraskuun julistus palautti autonomisen Suomen lailliset olot, mutta alamaisten mieliin levisi myös mahdollisuus yhteiskunnallisten oikeuksien laajentamisesta.²¹⁰ Kun yhdistysten järjestäytyminen oli 1900-luvulle tultaessa ollut sivistyneistön ohjaamaa, sai alamaisten aktiivisuus suurlakossa jo joukkoliikkeen mittasuhteet. Lakon myötä poliittisesta osallistumisesta ja julkisuudesta tuli modernin politiikan osa, joka oli kansan hallinnassa.²¹¹ Vaikka pappien esivaltaa kohtaan osoittamaa uhmaa on usein pidetty vähäisenä, on Jorma Kalela esittänyt, että sortokausien aikana nähty pappien ja tuomarien tottelemattomuus avasi väylän myös alamaisten politisoitumiselle.²¹²

Venäjän Japanin-sodassa kärsimä tappio ja sitä seurannut lakko johtivat pakkovallan romahdukseen, joka teki tilaa joukkoliikkeiden mobilisoinnille ja yhteiskunnallisille reformeille. Suomalaisille Venäjän tapahtumat kielivät heikosta hallinnosta, jota tavallinen kansa saattoi horjuttaa.²¹³ Tuttu maailmanjärjestys ja sääty-yhteiskunnan epäpoliittisuus taittui lopulta työväenliikkeen nousuun.

Työväenliike kävi omaa taisteluaan sekä kotimaista porvaristoa, että venäläistä hallintoa vastaan. Vaikka työväenliike piti ensisijaisena vihollisenaan kapitalismia, on Antti Kujala esittänyt, että Suomessa työväenliike muotoutui joukkoliikkeeksi juuri Venäjän hallituksen vastaisella politiikallaan vuonna 1905.²¹⁴ Eurooppalaisia esimerkkejään maltillisemmaksi jäänyt, raittiusliikkeen piirissä kasvanut työväenliike oli osa mantereella alkanutta poliittisen järjestäytymisen ketjua. Suomalaisessa työväenliikkeessä luokka-ajattelu oli syntynyt kapitalismin aiheuttaman sosiaalisen eriarvoisuuden vastustamisesta ja kansalaisyhteiskunnan, kuten tasa-arvon ja vapauden vaatimuksista, joille suurlakko antoi pontta. Tilattomat ja torpparit aktivoivat työväestön organisoituminen valtakunnalliseksi massaliikkeeksi ja näyttävä osallistuminen lakkoon romahduttivat uskoa sääty-yhteiskunnan sääntöihin ja hierarkiaan. Kansallishengen luomiseen tähdännyt valistustyö hajosi 1900-luvun poliittiseen liikehdintään.

---

²⁰⁹ Alapuro 1997, 34-36. Risto Alapuron mukaan suurlakko on sittemmin ruvettu tulkitsemaan kansalaisyhteiskunnan esitaisteluna. Alapuro 1997, 39.

²¹⁰ Soikkanen 1960, 188-190; Huhta 2007, 141.

²¹¹ Huhta 2007, 141; Heininen & Heikkilä 1997, 196-197.

²¹² Kalela 2005, 29.

²¹³ Lauha 1990, 24-26; Alapuro & Stenius 1987, 40-41; Jussila 1979, 74-77.

²¹⁴ Kujala 1995, 404-405, 415-416. Järjestäytyneen työväenpuolueen näennäinen venäjänpoliittinen laimeus johtui sensuurista, jota työväenliikkeen lehdet kiersivät kritisoimalla muita monarkioita. Kujala 1995, 274-275.

Eduskuntauudistus ja puoluejärjestelmän kasvu sekä sosiaaliset kysymykset veivät hetkeksi huomion, kun Venäjän ote Suomesta lieveni.²¹⁵

Vielä ennen suurlakkoa työväenliikkeen piirissä kannatettiin ajatusta, jonka mukaan sosialismin periaatteet olivat sopusoinnussa ”aidon” kristinuskon kanssa, josta valtiokirkko oli toiminnassaan poikennut. Kristinuskoa ja sen sosiaalisia tavoitteita saatettiin pitää arvossa, mutta itse kirkkoa arvosteltiin, koska sen toiminnan katsottiin ylläpitävän kapitalismia.²¹⁶ Suomessa työväenliikettä kohtaan tunnetulle epäluulolle annettiin aihetta, kun liikkeen kannanotot suurlakon jälkeen tiukentuivat ja hyökkäykset kristinuskoa kohtaan kovenivat. Vuonna 1899 perustettu Suomen Työväenpuolue (jossa Forssan puoluekokouksessa vuonna 1903 vakiintunut nimi oli Sosiaalidemokraattinen puolue Suomessa) määritteli tavoitteikseen kirkon ja valtion erottamisen, uskonnonopetuksen lakkauttamisen sekä uskonnollisen pakkovallan poistamisen. Näiden tavoitteiden pohjaksi ilmoitettiin halu julistaa uskonto yksityisasiaksi ja toisaalta käsitys, jonka mukaan kristinuskon sopi huonosti muodostumassa olevaan moderniin maailmankuvaan.²¹⁷ Forssan kokous liitti suomalaisen työväenpuolueen kansainväliseen vallankumouksellisuuteen ja sosialismiin, vaikka yhteydet ulkomaailmaan pysyivät käytännössä ohuina.²¹⁸

Vaatimusten myötä sosialismin kannattaminen alkoi leimautua uskonnon kieltämiseksi. Kirkonvastainen mielipide oli voimakkainta työväenliikkeen johdossa, mutta lakon radikaalissa ilmapiirissä kirkon- ja papistonvastaisuus pyrki leviämään kaupunkien ja teollisuuskeskittymien ohella myös maaseudulle, jossa kirkolla oli vanhastaan tukeva jalansija ja ihmisten suhtautuminen uskontoon kiintynyt.²¹⁹ Suurlakko merkitsi poliittista heräämistä, kun yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden innostamana erityisesti työväenliike onnistui aktivoimaan joukkoja myös maaseudulta.²²⁰

---

²¹⁵ Haapala 1990, 229-230; Tikka 2008, 18-25, 40-41, Virtanen 1974, 148-150; Kalela 2005, 29; Alapuro & Stenius 1987, 40-43, 50-52; Soikkanen 1960, 174-176, 188-190; Liikanen 1987, 138-140; Lauha 1990, 24-26.

²¹⁶ Soikkanen 1961, 143-144, 295-297; Veikkola 1969, 20-27; Murtorinne 1967, 14-15. Toisinaan on korostettu, että työväenliikkeen järjestäytyessä asenne oli kirkon- ei uskonnonvastainen, vaikka liikkeen johtoideologi Marx oli kristinuskon kriitikko. Kares 1967, 22-23.

²¹⁷ Soikkanen 1961, 295-297, 300-305; Veikkola 1969, 20-27; Mickelsson 2007, 73-76; Virtanen 1974, 114-115; Heininen & Heikkilä 1997, 214.

²¹⁸ Kujala 1995, 272-281.

²¹⁹ Soikkanen 1961, 295-305; Veikkola 1969, 20-27. Pohjois-Suomen ja maaseudun myönteinen suhtautuminen uskontoon sai myös työväenliikkeen laimentamaan kirkonvastaisia kannanottojaan. Katso esim. Kotimaa 17.1.1910, Hirwensalmelta... Työväenliikkeen paikallisesta järjestäytymisestä katso Alapuro 1994, 98-99.

²²⁰ Soikkanen 1960, 188-190.

Eurooppalainen sosialismi uhmasi kirkon asemaa, koska aatteen toivottiin murtavan sellaista yhteiskuntajärjestystä, jonka pilarina kirkkoa oli totuttu pitämään.²²¹ Suurlakosta ja sen kansanvaltaisuuden vaatimuksesta muodostui taitekohta patriarkaaliseen järjestykseen tottuneille.²²² Kirkon sanomaa pidettiin vanhentuneena ja sen tavoitteita valtaapitävien tukemisena ja siksi myös moraalisesti kyseenalaisina. Kirkko näytti sitoutuneen juuri siihen sosiaaliloudelliseen epäoikeudenmukaisuuteen, jota vastaan työväenliike oli syntynyt taistelemaan.²²³ Uskontopakoksi tulkittu historia yhdistyi sosialismin esiin nostamiin yhteiskunnallisiin vaatimuksiin, joihin kirkot Euroopassa eivät onnistuneet puuttumaan tarpeeksi nopeasti. Siksi pettymys kirkkoinstituutiota ja sen arvoja kohtaan kasvoi.²²⁴

Suurlakon jälkeen työväenliikkeen intressi kristinuskon ja sosialismin sanoman yhdistämiseen himmeni.²²⁵ Kristillisten lehtien mukaan lakkoviikko oli paljastanut työväenliikkeen luonteen, jossa uskonnonvapauden merkitys oli täsmentynyt vapaudeksi kristinuskosta ja kirkosta. *Kotimaan* nimimerkki Osk. A tulkitsi lukijoille työväenliikkeen suhdetta uskontoon:

”Kun lakkoviikolla työväen ajatukset wallassaan suuresti kasvoivat, murti Jumalan kieltäytymyskin kuorensa ja puhkesi esiin täysin kypsyttyneenä. Täydellä suulla se alkoi huutamaan: alas kirkko, alas papit, alas kristinuskko! j. n. e. Sitten olet vapaa kaikista wellollisuuksista, vapaa kirkosta ja vapaa Jumalan orjuudesta, sitten tulee se toivottu ihannewaltakunta, joka on tuon Marx’in opin mukaan vapaus kaikessa täällä maan päällä. Sellaisena kuolemaa tuovana henkisenä myrkkynä se on nyt sitten kansamme nieltävänä.”²²⁶

Myös *Työkansan* pääkirjoituksessa pantiin merkille, että tarve korostaa kristinuskon ja sosialismin yhteyttä oli hiipunut ja liikkeen uskonnonvastaisuus kasvanut.²²⁷

1800-luvulla kiihtynyt teollistuminen, taloudellinen ja sosiaalinen kehitys sekä työväestön asemassa tiedostetut heikkoudet aiheuttivat paineita sekä valtiolle että kirkolle.²²⁸ *Työkansan* mukaan työväenliike oli syntynyt, kun heräävä tietoisuus paljasti työväestölle sen oikeudet ja alkoi taistelu vuosisataisia vääryyksiä vastaan.²²⁹ Kristillisille taistelu *oikeudesta* ei tarkoittanut

---

²²¹ Heininen & Heikkilä 1997, 202.

²²² Mustakallio 1983, 66-67.

²²³ Murtorinne 1967, 32-33.

²²⁴ Lauha 1999, 96-97.

²²⁵ Murtorinne 1967, 33.

²²⁶ Kotimaa 21.6.1907, Epäuskon sankareita.

²²⁷ Työkansa 18.3.1910, Mietteitä Kristinuskosta ja sosialismista.

²²⁸ Lauha 1999, 96-97.

²²⁹ Työkansa 17.2.1909, Wähän köyhälistön heräämisestä.

luopumista *totuudesta*. Sosialistisen liikkeen radikalisoituminen synnytti tarpeen puolueelle, joka vastaisi työväenluokan tarpeisiin hylkäämättä uskontoa ja isänmaallisuutta, joihin suuri osa kansaa oli kiintynyt. Kristillinen työväenliike syntyi vastareaktionä sosialistien kirkkokritiikkiin, joka hiljalleen oli valjennut kristillisen maailmankatsomuksen säilyttäneelle työväestölle.²³⁰ Samasta syystä oli vuoden 1906 lopulla perustettu Kristillisen Työväen Liiton²³¹ äänenkannattajaksi tamperelainen *Työkansa*, joka korosti olevansa raamatullisen kristinuskon ja kristillisen elämäntavan puolestapuhuja. Samalla kristillis-sosiaalisesti työväenlehdiksi itsensä määrittänyt julkaisu esitti tavoitteekseen olla kristillisen työväestön äänenkannattaja ja luokkaetuja vastaan taisteleva suomalaisen kansallisuuden puolustaja.²³² Näin ollen *Työkansa* liittyi sosialistien luokkajakoja vastustavaan linjaan ja sitoutti itsensä osaksi laajempaa työväenliikkeen yhteiskunnallista taistelua.²³³

Järjestäytyvästä kristillisestä työväenliikkeestä haluttiin luoda vastaliike radikalisoituneelle, uskonnonvastaiselle ja kirkkoa kritisoineelle sosiaalidemokraattiselle puolueelle, johon papistolla ja kirkollisilla piireillä oli perinteisesti vähän yhteyksiä. Mallia kristillistä sosialismia toteuttavalle työväenliikkeelle haettiin ulkomailta, Englannista ja Saksasta. Lisäpontta kristillisen työväenyhdistyksen perustamiseen saatiin myös kirkon ja papiston jähmeäksi syytetystä suhtautumisesta yhteiskunnallisiin kysymyksiin.²³⁴

Yhteiskunnallinen ja poliittinen aktiivisuus ei ollut kaikkien kirkonmiesten mielestä tavoiteltavaa. Vuosisadan lopulla järjestäytyneet joukkoliikkeet, kuten raittiusseura, nuorisoseurat, vapaapalokunnat ja työväenliike olivat horjuttaneet sääty-yhteiskunnan tasapainoa ja ajautuneet kilpailemaan seurakuntien kanssa kokoontuessaan jumalanpalvelukselle varattuna päivänä. Vanhoillisten pappien keskuudessa karsastettiin vapaakirkollisuutta ja poliittista järjestäytymistä, jotta ne eivät veisi tilaa ja tarvetta kirkolta.²³⁵

---

²³⁰ Kotimaa 29.5.1908, Suomen Kristillisen Työväenliiton edustajakokous ja kristillis-sosiaalinen kongressi. Soikkanen 1961, 305-306.

²³¹ Liitto perustettiin paikallisten työväenyhdistysten kattojärjestöksi Tampereella kesällä 1906. Koivisto 1979, 7-8.

²³² Kristillinen Työkansa 4.10.1906, Työkansa 4.12.1906, Tilausilmoitus. Soikkanen 1961, 307.

²³³ Katso Veikkola 1969, 19-20.

²³⁴ Soikkanen 1961, 305-307; Heininen & Heikkilä 1997, 215, Mickelsson 2007, 76, Veikkola 1980, 34-36.

²³⁵ Heininen & Heikkilä 1997, 196-197, 201. Katso lisää teologien konservatiivisesta linjasta suhteessa yhteiskunnallisiin uudistuksiin Murtorinne 1986, 166, 171. Nuorisoseurat osallistuivat aktiivisesti suurlakoon etenkin niillä paikkakunnilla, joissa nuorisoseuraliike toimi tiiviissä yhteistyössä työväenyhdistysten kanssa. Nuorisoseuraliikkeen poliittinen innostus ei saanut papiston varauksetonta hyväksyntää. Numminen 2011b, 42-44.

Konservatiivisille beckiläisille kirkonmiehille työväenliikkeen vieraantuminen kirkosta oli merkki lopun aikojen lähestymisestä. Kuuliaisuutta korostava luterilainen suuntaus ei voinut myöskään hyväksyä työväenliikkeen anarkistisia pyrkimyksiä. Arkkipiispa Johanssonin ympärille koottu *Herättäjä* oli kirkkopolitiikassaan vanhoillinen ja suhtautui sosialistiseen kristillisyyteen penseästi. Vaikka beckiläisyys ei enää vuosisadan vaihteessa kerännyt entiseen tapaan kannattajia, sen vaikutus säilyi merkittävänä kirkon johtohahmojen vuoksi. Toiset sitä vastoin etsivät keinoja tavoittaa niitä, joille kirkon panos sosiaalisiin ja taloudellisiin ongelmiin näytti riittämättömältä.²³⁶ Kansan yhtenäisyyden säilyttäminen vaati laajoja sosiaalisia reformeja, joita kirkon ei tullut jäädä osattomana seuraamaan. Beckiläisen kauden teologeille työväenkysymys ei ollut keskeinen, mutta teologian opiskelijoiden keskuudessa ja papiston alaluokkaistuesssa työväenkysymys nousi myös kirkonmiesten kiinnostuksenkohteeksi. Nuorkirkollinen suuntaus, jonka kanavia Teologinen Lauantaiseura ja *Kotimaa* olivat, tarttui eettistä ja empiiristä kristinuskon tulkintaa korostaneeseen ritschiläisyyteen. Kun uskonnolliset vaatimukset sulautuivat kirkollisiin, saattoi myös kirkko markkinoida itseään yhteiskuntareformien kannattajana.²³⁷

Kirkollinen johto tulkitsi uskonnonvastaisen radikalismiin kumpuavan siitä riippumattomista tekijöistä, kun liberaalit ja sosialistit syyttivät sekä kristinuskoa että kirkkoa vanhakantaisiksi ja taantuneiksi.²³⁸ Nuorkirkollinen suuntaus asettui kannattamaan kirkon uudistumista ja yhteiskunnallista vaikuttavuutta turvatakseen kirkollista ja kansallista yhtenäisyyttä.

Forssan kokouksen jälkeen osa kirkonmiehistä katsoi, että työväenliike voisi pysyä kirkossa, mikäli papisto osallistuisi yhteiskunnallisen kysymyksen ratkaisemiseen aktiivisemmin. Katsantokannan mukaan kirkon tuli kyllä vastustaa ateistista maailmankatsomusta, mutta samalla aktiivisesti oikoa taloudellista epäoikeudenmukaisuutta.²³⁹ Sanomalehdet itsessään olivat osa kirkon aktiivisuutta, mutta nuorkirkollisten vaikuttajien kansoittamassa *Kotimaassa* suhtauduttiin toiveikkaasti kristillisen työväenliikkeen järjestäytymiseen.²⁴⁰ Lehden tarkoituksena oli yhdistää niin kirkon jäseniä kuin yhteiskunnallisia vastakohtaisuuksiakin. Kristillinen työväenliike nähtiin yhtä aikaa ratkaisuna sekä yhteiskuntaa repiviin uskonnollisiin

²³⁶ Lauha 1999, 96-97; Veikkola 1977, 29-30; Juva 1977, 42-43; Luukkanen 2009, 45-47.

²³⁷ Veikkola 1980, 37-39; Luukkanen 2009, 45-47; Lauha 1990, 20-22; Isotalo 1995, 59.

²³⁸ Murtorinne 1967, 23-24.

²³⁹ Murtorinne 1967, 15; Heininen & Heikkilä 1997, 202-203. Katso kirkon uudistamisesta myös Jalava 2005, 378.

²⁴⁰ Murtorinne & Heikkilä 1980, 66-68; Juva 1977, 42-43. Katso esimerkiksi *Kotimaa* 30.12.1905, Kristillisiä työväenyhdistyksiä Suomeen!; *Kotimaa* 3.3.1906, Kristillisen työväenyhdistyksen perustamisesta. Ennen omaa äänenkannattajaa *Kotimaa* edusti osaltaan kristillistä työväenliikettä *Kotimaa* 12.6.1906, Työmaalta. Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen...

ja sosiaaliin kysymyksiin että toisaalta sosialismin pelkoon, minkä vuoksi moni pappi osallistui innokkaasti kristillisten työväenyhdistysten perustamiseen.²⁴¹

Perustamisestaan alkaen *Työkansa* kehotti lukijoita järjestäytymään ja osallistumaan politiikkaan, koska moni työväestöön kuuluva oli joutunut jättäytymään työväenliikkeestä uskonnollisiin syihin vedoten. Vastapainoksi *Työkansa* korosti olevansa mukana vain sellaisessa yhteiskunnallisessa reformistisessa liikkeessä, jonka arvoja se piti oikeina. Sosiaalidemokraattisen puolueenkin tavoitteet ja opinkohdat hyväksyttiin silloin, kun ne eivät olleet ristiriidassa kristinuskon kanssa.²⁴²

Sekä *Työkansa* että *Kotimaa* korostivat sosialismin oikeutettujen tavoitteiden olevan kristillisen aatteen mukaisia – sosialismin alku oli niiden mukaan juuri uskonnossa.²⁴³ Kristinuskon oli yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden pohja, jolloin sosialistitkin olivat lainanneet oppinsa parhaan osan Jeesukselta. Pastori A.R. Wellroosia lainaten *Työkansa* esitteli aatteen kristillistä pohjavirettä: ”- - Jesus oli ensimmäinen sosialisti. Hän on laskenut sosialismin perustan, eikä sille muuta perustusta voida panna kuin se, mikä pantu on.”²⁴⁴ Sosialismin voima tuli kristinuskosta, koska ”Jesus Kristus on ollut ja on yhä maailman suurin uudentaja eli reformaattori.”²⁴⁵ Kristillinen yhteiskunnallinen työ taas oli *sydämen sosialismia*, johon jokaisen kristityn oli antauduttava, jottei köyhää sortaessaan syyllistyisi Luojansa häväisemiseen.²⁴⁶ Sydämen sosialismista puhuminen sitoi aatteen arvot kristinuskoon, mutta rakensi samalla eron liikkeen ulkoiseen, anarkistiseksi yltyneeseen toimintaan. Vastaavasti työväenliike levitti aatettaan Suomessa kristillistä retoriikkaa käyttäen.²⁴⁷

Kotimaan mukaan sosialismin tavoite köyhälistön ihmisarvoisen elämän edistämiseksi oli kristinuskon mukainen. Köyhän oikeuksia tuli kristitynkin työllään edistää.²⁴⁸ Erkki Kaila harmitteli, ettei kirkko ollut riittävästi ponnistellut työväestön oikeutettujen parannusvaatimusten toteuttamiseksi. Samalla oli kuitenkin tunnustettava, ettei sosialistisen

²⁴¹ Veikkola 1980, 25, 34-36; Landgrén 2013, 125-126; Kena 1979, 25-26; Isotalo 2012, 59.

²⁴² Kristillinen Työkansa 4.10.1906, Kristillinen köyhälistö järjestäytymään! Veikkola 1980, 34-35.

²⁴³ Työkansa 13.11.1908, Historiallinen materialismi; Kotimaa 10.2.1906, Aikamme kysymyksiä; Kotimaa 29.5.1908, Suomen Kristillisen Työväenliiton edustajakokous ja kristillis-sosiaalinen kongressi.

²⁴⁴ Kotimaa 3.1.1908, Kristillinen työväenaate Porwoossa; Työkansa 13.11.1908, Historiallinen materialismi.

²⁴⁵ Työkansa 18.3.1910, Mietteitä Kristinuskosta ja sosialismista.

²⁴⁶ Kotimaa 11.6.1909, Enemmän sydämen sosialismia!; Työkansa 29.6.1908, Mitä kristillinen työkansa tahtoo?

²⁴⁷ Esimerkkinä mainittakoon työväenliikkeen johtohahmon Taavi Tainion kirjoittama ”Työmiehen katekismus”. Soikkanen 1961, 174-175.

²⁴⁸ Kotimaa 5.2.1909, Woikkaan N.K.Y.; Kotimaa 25.10.1906, Sosialistien paljastuksia ja harhailuja meidän aikamme.

liikkeen johto ”- - polwistu kristinuskon persoonallisen Jumalan edessä - - ”.²⁴⁹ Vaikka kristinusko kehotti taistelemaan vääränlaista rikkautta ja riistoa vastaan, ei kristitty työmies voinut Kailan mukaan omaatuntoaan polkematta kuulua sosiaalidemokraattiseen puolueeseen, jossa Kristusta ja tämän totuutta pilkattiin.²⁵⁰

Kristillinen työväenliike argumentoi taistelevansa *totuuden ja oikeuden* puolesta, jossa ensimmäistä edusti kristinusko, jälkimmäistä työläisköyhälistön olosuhteiden parantaminen.²⁵¹ Jälkimmäisen tavoitteen kristillinen työväenliike myös jakoi sosialismin kanssa. Epäilemättä lehtien tavoitteena oli ottaa omakseen sellaiset sosialismin vaatimukset, joille yhteiskunnassa oli kysyntää.

Kotimaa korosti alkutaipaleellaan kristillisen työväenliikkeen rauhanomaista yhteistyötä sosialistisen työväenliikkeen kanssa käytännöllisissä asioissa.²⁵² Kristilliset työväenyhdistykset ymmärrettiin sillanrakentajina uskonnollisten ja kansanvaltaisten järjestelmien välille, mikä sopi *Kotimaan* omaan sopuisaan linjaan.²⁵³ Työväenliikkeen uskonnonvastaisuuden kärjistyttyä yhteistyö alkoi näyttää mahdottomalta, ja sosialistien politiikka tulkittiin sodanjulistukseksi yhtä paljon kristinuskoa kuin kapitalismiakin kohtaan.²⁵⁴ Ensimmäisen julkaisuvuoden lähetessä loppuaan *Työkansan* toimitus oli sitä mieltä, että uskonnon halveksiminen oli jo suurempaa kuin se sorto, jota köyhälistö oli ylemmän luokan toimesta joutunut kestämaan.²⁵⁵ Näin ollen kristillisyyden apologia katsottiin sosialismin tavoitteita merkittävämmäksi.

Kristillisen työväenliikkeen tuli poimia sosialismista *kristillinen kulta* ja toteuttaa sitä oikeassa hengessä.²⁵⁶ Kun sosialismi opetti kurjuuden syiden olevan taloudellisia, tulkitsi *Työkansa* ongelmien (”sorto, luokkawiha, väärinkäytökset”) johtuvan siitä, ettei yhteiskunnassa toteutettu ”oikean rakkauden aatetta”.²⁵⁷ Kristinuskon ja sosialismin eroksi määriteltiin

---

²⁴⁹ Kotimaa 30.1.1907, Helenius-Seppälä, Matti: Sosialidemokratia ja kristinusko. Toiviainen 2000, 69.

²⁵⁰ Kotimaa 10.7.1906, Elämän eri aloilta. Woiko kristitty olla sosiaalidemokaatti?; Kotimaa 3.1.1908, Kristillinen työväenaate Porwoossa; Kotimaa 19.6.1906, Suomen Kristillisten työväenyhdistysten ensimmäinen yleinen edustajain kokous Tampereella Kesäkuun 16-19 päiwinä; Kotimaa 18.11.1907, Woiko kristitty olla sosiaalidemokaatti?; Kotimaa 8.3.1906, Mitä sosialidemokraatit waatiwat?

²⁵¹ Työkansa 17.2.1909, Wähän köyhälistön heräämisestä; Työkansa 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt; Työkansa 22.4.1908, Kiikan Kiimajärweltä.

²⁵² Kotimaa 3.3.1906, Kristillisen työväenyhdistyksen perustamisesta; Kotimaa 22.3.1906, Muut lehdet; Kotimaa 3.5.1906, Ryhtyäkö uuden waltiollisen toimijan perustamiseen?.

²⁵³ Kotimaa 1.3.1906, Katsauksia muihin lehtiin. Landgrén 2013, 125-126.

²⁵⁴ Työkansa 23.4.1909, Lapualta; Kotimaa 58, 11.6.1909, Enemmän sydämen sosialismia!

²⁵⁵ Työkansa 27.11.1907, Kirkkokuuden päätyessä.

²⁵⁶ Kotimaa 29.5.1908, Suomen Kristillisen Työväenliiton edustajakokous ja kristillis-sosiaalinen kongressi.

²⁵⁷ Kotimaa 1.3.1906, Katsauksia muihin lehtiin; Työkansa 4.9.1907, Maalaisen mietteitä.

rakkaus, tai pikemminkin sen puute. Jumalan valtakunnan työhön tuli käydä yhtymällä ”taisteluun mammonismia vastaan Kristuksen rakkauden lipun alla”.²⁵⁸ Kun sosialismia ajoi epäoikeudenmukaisuus, kristittyä velvoitti vihan sijaan Kristuksen rakkaus.²⁵⁹

Suomalaisen kansallisuuden puolustus kuului kristillisen työväenliikkeen poliittisiin linjauksiin, koska tarvittiin puolue niille ”- - jotka eiwät myöskään uskonnollista, isänmaallista tai kansallistaloudellista syistä woi tulla sosialidemokraateiksi.”²⁶⁰ *Työkansa* vetosi lukijoidensa kristillisiin tunteisiin, oikeudenmukaisuuteen ja isänmaanrakkauteen, ja tarkensi näin omaa kansallista linjaansa, koska työväenliikkeen edustama sosialismi oli luopunut omastaan.²⁶¹

Työkansan mukaan yhteiskunnalliseen työhön tuli käydä Jumalan osoittaman järjestyksen mukaisesti, jotta ”työn ja pääoman” taistelu ratkeaisi rauhanomaisesti.²⁶² Kristillisen työväenliikkeen tavoitteet syntyivät työväestön kurjista oloista yhdistettynä Raamatun ohjeisiin ja kristilliseen oikeustajuntaan. Kristillinen työväenliike rakentui *kulmakivelle*, jota työväenliike ei ollut osannut yhteiskunnallisessa työssään arvostaa. Raamatun opeista suurimmaksi nostettiin kultainen sääntö, joka toisi sovun yhteiskunnallisiin kysymyksiin. ”Mitä te tahdotte että muut tekisiwät teille, se tehkää tekin heille’, tasa-arwon ja rakkauden waltakunnan.”²⁶³ Raamatusta löytyi jo määritelmä sille tasa-arvolle, jota noudattamalla työväenliike voisi luopua taistelustaan. Yhteiskunnallisia oloja tuli kehittää siten, että ne myös

---

²⁵⁸ Kotimaa 9.8.1907, Kristillisen työväenliikkeen puolesta. Kristillisen työväenliikkeen kahdensuuntaista tavoitetta ilmentävät vaalilauseet ”Oikea kristillisyyys antaa työlle arwon ja sorretuille oikeuden.”, ”Kristillisyyys woittoon ja työntekijät arwoonsa.” ja ”Sydän Jumalalle; käsi työlle.” *Työkansa* 3.1.1910, Krist. työw. waaliwalmistukset.

²⁵⁹ Kotimaa 5.2.1909, Woikkaan N.K.Y.; *Työkansa* 18.3.1910, Mietteitä Kristinuskosta ja sosialismista; *Työkansa* 9.12.1908, Puhe; *Työkansa* 29.6.1908, Mitä kristillinen työkansa tahtoo?; Kotimaa 21.6.1907, Epäuskon sankareita; *Työkansa* 7.10.1908, Eroittawa juopa; Kotimaa 19.7.1909, Kristillisyyys, sosiaalidemokratia ja kristillinen sosialismi.

²⁶⁰ *Työkansa* 28.12.1908, Keitä osanottajiksi krist. työwäen liikkeeseen?; *Työkansa* 17.8.1910, Suomen Kristillisen Työwäenliiton Ohjelma; *Työkansa* 10.6.1910, ”Työkansan” asiamiehet ja ystäwät!; *Työkansa* 19.3.1909, Heinolan Myllykylän kr. t. yhdistyksen Wuosikertomus wuodelta 1908.

²⁶¹ *Työkansa* 29.7.1907, Poimintoja; *Työkansa* 11.3.1907, Yleisöltä. Rauman kr. Työwäenyhdistyksen vaalikehotus; *Työkansa* 13.3.1907, Yleisöltä. Porin kr. Työwäenyhdistyksen kehoitus; *Työkansa* 13.3.1907, Kristillinen työwäenliike woittoon! Mickelsson 2007, 76. Vielä Forssan kokouksessa yleisen äänioikeiden vaatimus oli tulkittu autonomian tukemiseksi. Kujala 1995, 272-281. Suurlakon jälkeen työväenliikkeen aatteellinen sisältö selkiytyi; niin sanottu kansallinen linja lakkasi ja sen korvasi yhä selvemmin luokkataistelua korostava suuntaus. Veikkola 1969, 19-20.

²⁶² *Työkansa* 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt.

²⁶³ *Työkansa* 13.11.1908, Historiallinen materialismi; *Työkansa* 17.2.1909, Wähän köyhälistön heräämisestä.

samalla edistäisivät kristinuskon säilyttämistä ja vahvistamista; ”Hänelle kunniaksi ja ihmiskunnalle hywinwoinniksi.”²⁶⁴

Työkansa ja *Kotimaa* tuomitsivat sosialismin epäonnistumaan ilman kristillistä arvopohjaa. Sosialistit saivat nähdä ihanteidensa epäonnistuvan, ja sosiaalidemokraattien toiminta leimattiin tuloksettomaksi haaveiluksi.²⁶⁵ Herätyskristillisessä hengessä lehdet korostivat yksilön parannusta, jotta muutos yhteiskunnallisessa elämässä tulisi mahdolliseksi.²⁶⁶ Ilman sydämen asenteen muutosta ulkoiset uudistukset valuisivat hukkaan: ”Sama synnynäinen itsekkyyks se seuraa sosialisteja heidän ihanneyhteiskuntaansakin.”²⁶⁷ Näin lehdet rohkaisivat kristittyjä taistelemaan työväestön puolesta omien arvojensa mukaisesti.²⁶⁸ Tosin yhteiskunnallisessa kapinoinnissa nähtiin mahdollisuus kristinuskon renessanssiin; joukkojen palaaminen kristilliseen kirkkoon odotti sitä, että uskottomat ensin pettyivät omissa maallisissa toiveissaan.²⁶⁹ *Kotimaa* vakuutti lukijoilleen, että vielä koittaisi aika, jolloin hengellinen herätys ”kukoistaa kewään tawoin sosiaalis-aineellisen maailman katsomuksen luhistuneilla raunioilla.”²⁷⁰

3.2 Vapaus, veljeys ja tasa-arvo

Suurlakko oli saanut edetessään erityisesti sosialistien lausumana reformistisia tavoitteita, joilla pyrittiin yhteiskunnan tasa-arvoistamiseen. ”Vapaus, veljeys ja tasa-arvoisuus” otettiin suomalaisenkin oikeustaistelun tunnukseksi.²⁷¹ Kansainvälisen yhdenvertaisuuden, tasa-arvon ja veljeyden puolesta puhuminen liitti kristillisen työväenliiton osaksi suurlakon kansallisia tavoitteita ja saavutuksia.²⁷² Kristilliset lehdet loivat ilmaisuille kuitenkin omat kontekstinsa,

---

²⁶⁴ *Työkansa* 10.8.1908, Mistä on löydetävä syy kansan hengelliseen rappeutumiseen; *Työkansa* 6.11.1908, Loukkaako ammatillinen järjestyminen kristityn uskonnollista wakaumusta; *Työkansa* 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt.

²⁶⁵ *Työkansa* 6.11.1908, Matkakertomuksia; *Kotimaa* 22.5.1908, Miksi useat uskowaiset epäilewät edustajain waalihommia.

²⁶⁶ *Työkansa* 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt.

²⁶⁷ *Työkansa* 13.11.1908, Historiallinen materialismi; *Kotimaa* 3.1.1908, Kristillinen työwäenaate Porwoossa.

²⁶⁸ *Kotimaa* 8.3.1906, Mitä sosialidemokraatit waatiwat?

²⁶⁹ *Kotimaa* 27.10.1909, Onko kristinuskko wanhentunut?

²⁷⁰ *Kotimaa* 27.3.1906, Kristillisyyys ja sosialismi.

²⁷¹ Jussila 2004, 694-698.

²⁷² Kristillinen *Työkansa* 4.10.1906, Lukijalle; Kristillinen *Työkansa* 4.10.1906, Ajatuksia; *Työkansa* 17.8.1910, Suomen Kristillisen Työwäenliiton Ohjelma.

jotta sosiaalinen kysymys ratkaistaisiin sopusoinnussa kristinuskon kanssa.²⁷³ *Kotimaa* ja *Työkansa* muistuttivat lukijoilleen, että vallankumouksellisten vaatimat yhteiskunnalliset hyveet olivat nimenomaan kristittyjen keskuudessa vallinneita ominaisuuksia, jotka voitaisiin edelleen saavuttaa vain hengellisellä herätyksellä ja Raamatun periaatteet omaksumalla.²⁷⁴

Kotimaa kyseenalaisti vahvasti sorrosta saavutetun vapauden merkityksen, koska katsoi laillisuuden ja järjestyksen hengen puuttuvan kansasta.²⁷⁵ Jeesuksen hallitseman ”uuden rauhan valtakunnan” lait toteuttaisivat itsessään veljeyden, tasa-arvon ja rakkauden. Siksi kristittyjen tuli ensisijaisesti keskittyä kokoamaan sieluja Jumalan valtakunnalle.²⁷⁶ *Työkansakin* katsoi, että Jumalaa tarpeettomana pitävä, Suomessa omaksuttu sosialismin muoto epäonnistui omissa veljeyden ja tasa-arvoisuuden tavoitteissaan. Maalliseen onneen keskittyminen veisi ”- - wapaudesta wallattomuuteen, veljeydestä wihaan, tasa-arvoisuudesta eläimen arwoiseksi”.²⁷⁷ Omaksumalla vallankumousliikkeen sanaston kristillinen työväestö perusteli sijansa orastavalla poliittisella kentällä. Sosialistien kapinallisuus ajoi veljesvihaan,²⁷⁸ mitä vastoin kristillinen työväenliike kutsui ”weljelliseen rakkaudentaisteluun” köyhien puolustamiseksi.²⁷⁹

Kansanvaltaisuus ja vallankumouksellisuus sen äärimuotona saivat kirkon piirissä osakseen epäluuloa. Vallankumouksenteeseen liittyi 1900-luvun alussa vahva dikotomia; vallankumous liitettiin sekä vapauden puolesta taistelemiseen että alhaisovallan purkaukseen. Erityisesti kirkon piirissä pelkoa herätti vallankumoukseen läheisesti liitetty anarkia, kapinointi ja laillista esivaltaa vastaan nouseminen, joita sosialismin suosio oli voimistanut.²⁸⁰

---

²⁷³ Katso esim. *Työkansa* 18.3.1910, Mietteitä Kristinuskosta ja sosialismista; *Työkansa* 23.4.1909, Lapualta. Vapauden, veljeyden ja tasa-arvon käsitteistä ja niiden tulkinnosta käytiin kiistoja muuallakin. Esimerkiksi Santeri Alkio oli korostanut nuorisoseuraliikkeen kannattaneen kansanvaltaisuutta, vapauden, veljeyden ja tasa-arvon ihanteita jo kauan ennen poliittisia puolueita. Numminen 2011b, 52-53.

²⁷⁴ *Kotimaa* 21.4.1906, Kirje Hankasalmelta...; *Kotimaa* 9.6.1906, Mihin mennään ja mihin joudutaan? *Kotimaassa* koettiin tarpeelliseksi korostaa, että myös sortovuosien esiin nostaman kansanvaltaisuuden idea oli ollut protestanttien suosiossa jo kauan ennen kuin siitä tuli erillistä valtiollista aatetta. *Kotimaa* 1.3.1906, Katsauksia muihin lehtiin. Sosialismin epäonnistuminen yhdistettiin näin kristillisyydestä ja Jumalasta luopumiseen. *Työkansa* 17.2.1909, Wähän köyhälistön heräämisestä; *Työkansa* 29.7.1907, Poimintoja.

²⁷⁵ *Kotimaa* 20.2.1906, Nouskaa ylös, kristityt!

²⁷⁶ *Kotimaa* 22.5.1908, Miksi useat uskowaiset epäilevät edustajain waalihommia.

²⁷⁷ *Kotimaa* 1.3.1907, Parantajat, parantakaa itseänne!; *Kotimaa* 66, 15.6.1910, Perintömme ihanuus.

²⁷⁸ *Kotimaa* 13.3.1907, Kristitty ja waltioapäiwät.

²⁷⁹ *Työkansa* 12.1.1910, Tilattavaksi tarjotaan ”*Työkansa*”, Suomen Kristillisen Työväenliiton äänenkannattaja wuodeksi 1910.

²⁸⁰ Alapuro 2003, 533-539. Sosialistisen liikkeen parissa eli kaksi erilaista vallankumouksenteystä, joista toinen nojasi lakkoon, toinen Venäjältä saapuvaan kansainväliseen vallankumoukseen. Vallankumouksenteys eli vahvana, vaikka samalla työväenliike pyrki edustukselliseen demokratiaan ja eduskuntaudistukseen. Ehrnrooth 1992, 484-485. Kujala 1995, 412-415.

Työväenliikkeen vaatiman kansanvaltaisuuden *Kotimaa* ja *Työkansa* sitoivat kristilliseen lähimmäisenrakkauteen.²⁸¹ Sydämen heräämiseen kuului veljeyden tunne, joka korvaisi sosialismin ulkoiset tavoitteet. Kristillinen veljeys sitoisi alamaiset toisiinsa ja vähentäisi luokkataistelua, josta työväenliikekin pyrki eroon.²⁸² Erkki Kailan sanoin ”äärimmäisyyteen menewä individualismi” ja sosialismi vääristivät vapauden merkityksen. Vaikka kristinuskon tunnusti yksilön arvon, vaati se Kailan mukaan kuitenkin yksilöä tunnustamaan yhteisen hyvän tärkeämmäksi.²⁸³ Kannanotossa kaikui ajan kritiikki sosialismia ja liberalismia kohtaan. Humanismin synnyttämä optimistinen ihmiskuva yhdistettynä liberalistiseen yksilön oikeuksien korostamiseen näkyi ympäri Eurooppaa uskonnollisen suvaitsevaisuuden vaatimuksina, mutta myös antiklerikalismina.²⁸⁴

Socialismin ja liberalismien kaltaiset uudet aatteet saarnasivat lehtien mukaan kieroä veljeyttä ja väärää vapautta. Vastaus ihmisten vapaudenkaipuuseen löytyisi Jumalasta, sillä todellista vapautta oli olla *Kristuksen orja*.²⁸⁵ Alamaisuus Jumalalle oli vapautta, kun taas jumalattomuus pakotti kansan orjankaltaiseen asemaan.²⁸⁶ Uskonnonvapaudesta alkaneet vaatimukset kirkon auktoriteetin rajoittamiseksi olivat johtaneet *Kotimaan* mukaan vastuuttomuuteen: ”On saarnattu vapautta, mutta vapautta syntiin, intohimojen tyydyttämiseen ja kaiken käskywallan halveksumiseen.”²⁸⁷ Kristillistä moraalial halveksuttiin *Kotimaan* sanoin vaatimalla vapautta nautinnoille, *lihan himoille*, avioliiton rajoille ja kirkollisten laitosten auktoriteetille. Tällaiset vaatimukset lehti tulkitse itsekkääksi oman edun tavoitteluksi ja välinpitämättömyydeksi.²⁸⁸

Vapauden määrittelemine oli keskeinen keino vaikuttaa siihen, millaiseksi yhteiskunta tulevaisuudessa muodostuisi. Kristillisten lehtien mukaan vapautta ei saanut ymmärtää ihmisen rajoittamattomaksi oikeudeksi toimia halujensa mukaan eikä vapauden nimissä saanut myöskään levittää tällaisia turmiollisia käsityksiä. Pahimmillaan vapaudella oikeutettiin

---

²⁸¹ *Kotimaa* 1.3.1906, Katsauksia muihin lehtiin; *Työkansa* 4.9.1907, Maalaisen mietteitä. Tosin *Kotimaassa* koettiin tarpeelliseksi korostaa, että myös sortovuosien esiin nostaman kansanvaltaisuuden idea oli ollut protestanttien suosiossa jo kauan ennen kuin siitä tuli erillistä valtiollista aatetta. *Kotimaa* 1.3.1906, Katsauksia muihin lehtiin.

²⁸² *Kotimaa* 11.6.1909, Enemmän sydämen sosialismial!

²⁸³ Toiviainen 2000, 68-70. *Kotimaa* 3.10.1910, Uskonto elämän arwona.

²⁸⁴ Vares 2000, 17-21; Lappalainen 2000, 19-23.

²⁸⁵ *Kotimaa* 13.6.1910, Perintömme ihanuus. Kristityn vapaudesta kirjoitti Martin Luther 1520 samannimisessä teoksessa. ”Kristitty on vapaa herra, joka hallitsee kaikkea eikä ole kenenkään alamaime. Kristitty on kaikkien altis palvelija ja jokaisen alamaime.” Luther 1981 (1520), 19-33. Kristityn vapaudesta.

²⁸⁶ Herättäjä 14.1.1910, Wuoden alun terwehdys Herättäjän lukijoille; *Kotimaa* 8.5.1908, Kuokkalan rukousyhdistys... *Kotimaa* 21.6.1906, Sunnuntai-ilta kalliolla.

²⁸⁷ *Kotimaa* 13.5.1908, Kansanopetuksen järjestäminen.

²⁸⁸ *Kotimaa* 6.11.1907, Kristityn suhde kirjallisuuteen.

Kotimaan mukaan murhaaminen ja varastaminen.²⁸⁹ Vääränlaiseen vapauteen houkutteli sosialismi, jonka ”epäuskon sankarit” julistivat marxilaisittain vapautta velvollisuuksista, kirkosta ja ”Jumalan orjuudesta”.²⁹⁰ *Kotimaa* pahoitteli sosiaalidemokraattien istuttaneen kansaan valheen, jonka mukaan kristinusko oli ”vapauden ja siwistyksen vihollinen.”²⁹¹ Lisäksi lehden sivuilla huomautettiin pilkallisesti, että työväenliikkeen vapauden ja tasa-arvon vaatimukset olivat kyllä kovin laajat, mutta kristinuskoon ja todelliseen uskonnonvapauteen ne eivät sittenkään yltäneet.²⁹²

Vaikka nuorkirkollisten ja kristillisen työväenliikkeen piirissä myönnettiin sosialismin oikeutetut tavoitteet, rakennettiin politiikassa käytettyihin keinoihin selkeä ero. Kristityn tuli tuomita sosialistien uskontovastaisuus, sosiaalidemokraattien harjoittama *vihan kylvö* ja luokkavihan lietsomiseksi tulkitut kannanotot, ”jota itse rehellisempien sosiaalidemokraattienkin täytyy häwetä.”²⁹³ Kristilliset työväenyhdistykset oli perustettu poistamaan sosialismista *kuonan*, mikä tarkoitti työväen asian ajamista ”rauhallisilla, laillisilla ja siweellisesti hyväksyttävillä aseilla.”²⁹⁴ Samalla *Kotimaa* implikoi sosialistisen työväenliikkeen sortuneen politiikallaan yhteiskuntaa hajottavaan toimintaan. Kristitty ei *Työkansan* mukaan voinut olla toteuttamassa sellaista jesuiittamaiseksi luonnehdittua periaatetta, jonka mukaan ”tarkoitus pyhittää keinot”.²⁹⁵

Suurlakon aikana ja sen jälkeen työväenliikkeessä ilmennyt anarkismi ja politiikan väkivaltaiset piirteet vahvistivat erityisesti papiston pelkoa sosialismia kohtaan, vaikka sosiaalinen kysymys odotti kipeästi ratkaisuaan. Anarkismin valtiokielteisyys ja kristinuskolle vieras, individualistinen käsitys oikeudenmukaisuudesta rikkoivat vuosisadan vaihteessa yhteiskuntarauhan kokemusta kirkon ulkopuolellakin.²⁹⁶ Kristillisen työväenliikkeen tuli tarmokkaasti vastustaa anarkismia suosivia oppeja, jota työväenliikkeen ja sosiaalidemokraattisen puolueen ”horjuwan laillisuuskannan” katsottiin edustavan. Kristittyjä

---

²⁸⁹ *Kotimaa* 13.6.1910, Perintömme ihanuus.

²⁹⁰ *Kotimaa* 21.6.1907, Epäuskon sankareita.

²⁹¹ *Kotimaa* 11.2.1907, Sosialidemokratia ja uskonto.

²⁹² *Kotimaa* 13.2.1906, Monias sana sosialidemokratian suhteesta kristinuskoon.

²⁹³ *Kotimaa* 29.5.1907, Säälittävää tuhuutta!; *Kotimaa* 5.2.1909, Woikkaan N.K.Y.

²⁹⁴ *Kotimaa* 15.3.1906, Kristillinen työväenyhdistys perustettiin Wihtiin. Katso myös *Kotimaa* 13.3.1906, Muut lehdet; *Kotimaa* 10.4.1906, Kristillisen työväenyhdistyksen... *Kotimaa* 26.6.1907, Sisälähetystyöhön; *Työkansa* 9.12.1908, Puhe; *Työkansa* 23.4.1909, Lapualta; *Kotimaa* 58, 11.6.1909, Enemmän sydämen sosialismia!

²⁹⁵ *Työkansa* 9.12.1908, Puhe. Kommentti paljastaa sekä kritiikin työväenliikettä että katolista kirkkoa kohtaan, mikä ei luterilaisessa pohjolaissa ollut tavatonta.

²⁹⁶ Anarkismin historiasta ja sitä kohtaan tunnetusta pelosta laajemmin Hirvonen 2007, 17-63. Veikkola 1980, 19-20.

varoiteltiin työväenpuolueen kyseenalaisista menetelmistä, vallankumouksellisuudesta, aggressiivisuudesta ja auktoriteettien vastustamisesta, jossa mielivalta asetettiin lain tilalle. Sen sijaan kristittyä ohjasi sovinnollisuuden säännöt, väkivallattomuus ja rakkauden oppi, eikä pahaa saanut poistaa ”vihalla ja pahalla”.²⁹⁷ *Kotimaan* nuorkirkollisten mukaan Jeesuksen omien ei tullut sortovuosienkaan seurauksena turvautua väkivaltaan, joskaan vääryydellekään ei saanut tehdä myönnytyksiä.²⁹⁸

Väkivalta tai edes sen mahdollisuus oli liikaa kristillisen työväestön maineelle, joka tarvitsi keinoja erottautuakseen merkittävimmästä poliittisesta kilpailijastaan, sosiaalidemokraateista. Puoluetta syytettiin taistelutavoista, joihin kristitty ei voinut eikä saanut sitoutua.²⁹⁹ Väkivallan, omavaltaisuuden ja laittomuuksien kaihtaminen oli keino houkutella kristillisen työväenliikkeen riveihin niitä, joille sosialismin sanoma oli odotettu, mutta puolueen radikaalius liikaa. *Työkansa* ilmoitti kristillisen työväestön käyvän luokkataistelunsa *puhtain asein*, jotka olivat kansan kehityksen ja sivistyksen seurausta sekä kristinuskon ja hyvän omantunnon mukaiset.³⁰⁰ Vaalitaisteluisakin kristillisen työväenliikkeen tuli pysyä toiminnassaan arvokkaana eikä alentua likaisiin hyökkäyksiin: ”Kristillisen työväen toiminta on wakawaa, poikamaisuudesta wapaata toimintaa.”³⁰¹ *Kotimaan* mukaan nämä politiikan keinot heijastelivat suoraan politiikan tavoitteita. Kun sosiaalidemokraatit pyrkivät *ylivaltaan* ja hallitsemaan, oli kristillisen työväenliikkeen tavoite rauhanomaisessa yhteistyössä.³⁰²

Suomessa kristillisen työväenliikkeen vastaanotto oli epäluuloinen. Niin sosialismin kannattajat kuin sen vastustajatkin epäilivät liikkeen tarkoitusperiä. *Työkansa* halusi katkoa siivet huhuilta, joiden mukaan kristillinen työväenliike olisi kapitalistien salahanke tai ”porvarien hännän kannattaja”, jollaiseksi sitä oli sosialistien toimesta syytetty, ja totesi samalla työväenliikkeen omien uskontoa ja kristillistä oppia vastustavien linjausten olevan lehden perustamisen syynä.³⁰³ *Työkansa* katsoi saaneensa osakseen kritiikkiä sekä yläluokalta että marxilais-materialistista maailmankuvaa ihannoivalta työväenliikkeeltä, koska oli puolustanut totuutta

---

²⁹⁷ *Työkansa* 9.12.1908, Puhe; *Työkansa* 29.6.1908, Mitä kristillinen työkansa tahtoo?; *Kotimaa* 21.6.1907, Epäuskon sankareita; *Työkansa* 7.10.1908, Eroittawa juopa; *Kotimaa* 19.7.1909, Kristillisyyys, sosiaalidemokratia ja kristillinen sosialismi; *Kotimaa* 26.6.1907, Sisälähetystyöhön.

²⁹⁸ *Kotimaa* 27.11.1906, Kristinusko ja waltiollinen toiminta; *Kotimaa* 1.4.1910, Positiwinen wastarinta.

²⁹⁹ *Kotimaa* 18.11.1908, N.M.K.Y:n vuosijuhla; *Kotimaa* 3.1.1908, Kristillinen työväenaate Porwoossa.

³⁰⁰ *Työkansa* 7.10.1908, Eroittawa juopa; *Työkansa* 2.11.1908, Krist. t. y:n puuseppäin ja kirwesmiesten a. o:n iltaman...

³⁰¹ *Työkansa* 22.1.1909, Teetkö woiwawasi?; Katso Murtorinne 1967, 31-32.

³⁰² *Kotimaa* 21.6.1906, Suomen Kristillisten työväenyhdistysten ensimmäinen yleinen edustajain kokous Tampereella Kesäkuun 16-19 päiwinä. Kolmantena kokouspäiwänä.

³⁰³ Soikkanen 1961, 308; *Työkansa* 4.12.1906, Suunnan selventämiseksi; *Työkansa* 30.10.1907, Maaseutukirjeitä.

paljastaakseen ”sortajain wehkeilyt” ja puolinaisen kristillisyyden ” - - joka on suussa eikä sydämessä”.³⁰⁴

Työkansan mukaan moni oli pettynyt kristilliseen työväenliikkeeseen, toiset toivottuaan liikkeestä ”yksinomaan hartausseuraa”, toiset huomattuaan, ettei kristillinen työväenliike suostunut aseenkantajaksi sosialistien taistelussa työväen oikeuksien puolesta. Moitteita nostatti myös vetäytyminen aggressiivisesta toiminnasta ja radikaaleimmista vaikuttamisen keinoista. Siksi kristillinen työväestö oli leimattu ”- - raukkamaiseksi, pelkuriksi, matelijoiksi ja kuka tietää miksi kaikiksi.” *Työkansa* vastasi kritiikkiin määrittelemällä rohkeuden totuuden puolustamiseksi. Samalla liikkeen kokema vastustus näytti vahvistavan sen oikeutuksen: ”Totuuden polku on okaita täynnä, hankaluuksia sillä on kestettävänä.”³⁰⁵

Sosialismia syytettiin jumalattomuuden kylvämisestä, mutta myös kristinuskon vääristelystä *luokkauskonnoksi*.³⁰⁶ Osoittaakseen aktiivisuutensa maallisissa asioissa ja kyetäkseen kilpailemaan sosialistisen työväenliikkeen kanssa oli kristillinen työväenliikekin sosiaalisia reformeja vaatiessaan radikaali.³⁰⁷ *Työkansa* halusi kumota väärinkäsityksen olemassa olevaa yhteiskuntajärjestystä pönkittävästä Jumalasta: ”Ei hän ole toisia määrännyt loppumattomasti raatamaan ja nälkää kärsimään ja toista laiskuudessa ja ylellisyydessä elämään.” Siksi yläluokaksi nimetty joukkokaan ei lehden mukaan saisi olla työnteosta vapaa ja nauttia tuhlailevasta elämästä.³⁰⁸

Laajalle levinneen käsityksen mukaan kristitty eli tuonpuoleista elämää ajatellen, kun sosialismi kohdisti huomionsa aineelliseen maailmaan. Taustalla vaikutti Darwinin evoluutioteorian ja kokemusperäisten tieteiden laukaisema naturalistinen maailmankatsomuksellinen muutos, jonka mukaan tieteet, taiteet ja uskonto olivat kaikki kehityksen vaiheita, joista uskonnollisuus oli nyt tullut tiensä päähän. Tuonpuoleista odottava ihminen muuttui näkyvän maailman aktiiviseksi toimijaksi, mikä vei auktoriteetin uskonnolta ja tuonpuoleiselta.³⁰⁹

---

³⁰⁴ *Työkansa* 22.4.1908, Kiikan Kiimajärweltä; *Työkansa* 17.2.1909, Wähän köyhälistön heräämisestä.

³⁰⁵ *Työkansa* 9.12.1908, Puhe; *Työkansa* 23.9.1910, Luentokursseilla; *Työkansa* 23.9.1910, Pakinoita Wilppulasta.

³⁰⁶ Kotimaa 25.5.1908, Pikku hawainoja.

³⁰⁷ Soikkanen 1961, 307.

³⁰⁸ *Työkansa* 19.8.1908, ”Ihminen syntyy onnettomuuteen”; *Työkansa* 17.2.1909, Wähän köyhälistön heräämisestä. Katso myös: *Työkansa* 71, 29.6.1908, Mitä kristillinen työväenliike tahtoo?

³⁰⁹ Murtorinne 1999, 18-21; Veikkola 1969, 121. Marxilaisen uskontokritiikin mukaan uskonnon luoma harha tarjosi mahdollisuuden olla puuttumatta yhteiskunnalliseen sortoon. On huomattava, että samansuuntaisia ajatuksia

Kotimaa ja *Työkansa* kertoivat sosialistien esittäneen valheellisia väitteitä, joiden mukaan vasta uskonnon luoman ikuisen elämän toivon kadotessa ihmiset alkavat työskennellä tämän maailman olojen parantamiseksi.³¹⁰ ”Uskonto opettaa orjuutta, kuuliaisuutta, nöyryyttä, itsensä kieltämistä ja anteeksiantamista. Uskonto tekee Jumalasta isännän ja ihmisestä hänen orjansa!”³¹¹ Sosialistien viesteissä järjestäytynyt uskonto sai ihmiset nöyryytymään ja kärsien suuntaamaan toivonsa taivaaseen, mikä puolestaan heikensi halua korjata taloudellisia epäkohtia.³¹² *Kotimaa* ja *Työkansa* ottivat korjatakseen väärinkäsityksen ja alleviivasivat uskon olevan ratkaisu yhtäläillä maallisiin olosuhteisiin: nälkään, köyhyyteen ja kurjuuteen.³¹³ Vahvistaakseen kristinuskon merkitystä *Työkansa* lisäsi, että itse Jumalan henki sai ihmisten silmät näkemään niin henkisen kuin aineellisenkin kurjuuden.³¹⁴

Työkansan mukaan kristinuskolle oli tehty vääryyttä, kun sen kiinnostusta maallisiin asioihin vähäteltiin. Jumalaa ei saanut rajata vain taivaalliseen valtakuntaansa. Toisaalta lehti muistutti, että vaikka aktiivinen kamppailu yhteiskunnallisten epäkohtien oikaisemiseksi tuottaisikin tulosta, ei se silti tekisi uskonnon tavoitteita tyhjiksi.³¹⁵ Ajalliset yhteiskunnalliset ja taloudelliset kysymykset eivät myöskään saaneet viedä huomiota *iankaikkiselta* kristilliseltä sisällöltä. Sosialismi ei ollut ”uusi evankeliumi”, vaan yhteiskunnallinen työ piti jatkossakin ymmärtää jokaisen itseään kristittynä pitävän velvollisuudeksi, johon rakkaus köyhää kohtaan

---

esittivät muutkin kuin ateistisiin liikkeisiin sitoutuneet. Esimerkiksi J. V. Snellmanin mukaan uskonnollisuus ei saanut siirtää huomiota tämän maailman sivistyksestä tuonpuoleiseen. Taira 2008, 57-67.

³¹⁰ *Työkansa* 15.7.1907, Uskonnonopetuksesta; *Työkansa* 13.12.1907, Mihin pyrimme?; *Työkansa* 27.12.1907, Työ ja kristinuskko. Katso vetoamukset kristinuskon puolesta ikuisen onnen nimissä *Työkansa* 13.11.1907, Lausuntoja; *Työkansa* 27.11.1907, Kirkkovuoden päätyessä.

³¹¹ *Kotimaa* 11.9.1908, Waaralliset ajat. Tällaiset työväenliikkeen kannanotot saattoivat vaikuttaa siihen, että kristilliset lehdet käyttivät orjuus-termiä omassa tarkoituksessaan korostamaan ihmisen todellista vapautta *Kristuksen orjana*.

³¹² *Kotimaa* 12.7.1906, Muut lehdet; *Kotimaa* 25.10.1906, Sosialistien paljastuksia ja harhailuja meidän aikanamme; *Työkansa* 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; *Työkansa* 15.7.1907, Uskonnonopetuksesta; *Kotimaa* 3.4.1906, Muut lehdet. Katso myös *Kotimaa* 22.12.1906, Pikku hawaintoja.

³¹³ *Työkansa* 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt; *Kotimaa* 11.10.1907, Kristillisuus ja yhteiskunnallinen kysymys.

³¹⁴ *Työkansa* 12.1.1910, Tilattavaksi tarjotaan ”*Työkansa*”, Suomen Kristillisen Työväenliiton äänenkannattaja wuodeksi 1910.

³¹⁵ *Työkansa* 23.3.1910, Jokaisen kristillisen työväenatteen ystävän; *Työkansa* 12.4.1907, Kristillistä työväenliikettä.

ohjasi.³¹⁶ ”Katoamaton ennen katoavaa” totesi *Kotimaa* ja jatkoi ohjeistamalla, ettei vapahtajaa sittenkään saa tehdä sosialistiksi.³¹⁷

Erkki Kailan mukaan kristinuskon ja sosialismin konfliktia ei voinut välttää, koska sosialismi tähtäsi parhaimmillaankin vain *maalliseen paratiisiin*. Yhteiskunnallista ratkaisua etsivä sosialismi oli muodostunut ”kullan ja vihan uskonnoksi” itsessään, eikä kristitty voinut palvella kahta herraa.³¹⁸ Viittaukset ja vihjailut epäjumalanpalveluksesta olivat erityisen tehokas keino kieltää kristityiltä pelkkään yhteiskunnalliseen reformismiin keskittyminen.

Kotimaan mukaan kristinusko tarjosi pelastuksen niin maallisessa yhteiskunnassa kuin iankaikkisuudessa, kun sosialismi osoittautui kyvyttömäksi molemmissa. Jeesus vapautti itsekkyydestä, mikä luettiin yhteiskunnallisten reformien edellytykseksi, sosialistien materialistiseksi määritelty maailmankäsitys taas jätti pulaan kuolemassakin.³¹⁹ Yhteiskunnallisten ja taloudellisten ongelmien ulkonainen ratkaisu ilman kristinuskon siveellisiä käsityksiä paljastuisi kestäättömäksi, ”juoksewalle hiekalle” rakennetuksi. Yksin ulkoisiin olosuhteisiin tehdyt parannukset eivät tekisi kansaa ja sen köyhiä onnellisiksi, vaan johtaisivat *perikatoon*. Samalla sosialistien uskonottomuus johtaisi ainoastaan rakkauden puutteeseen ja entistä suurempaan sortoon.³²⁰

Kristinuskon voima oli *Kotimaan* mukaan uudenlaisen ihmisarvon opettamisessa, joka taas tekisi *orjuuden* ylläpitämisen mahdottomaksi. Kristinusko ei siis vaatinut yhteiskunnallisia muutoksia, vaan synnytti niitä sydämen uudistuksen kautta.³²¹ Silloin ihminen voisi vapautua

---

³¹⁶ *Kotimaa* 19.5.1906, Mikä on kristillisten työväenyhdistysten periaate?; *Kotimaa* 6.3.1906, Uskonnonvapaus; *Kotimaa* 25.5.1908, Jeesus kutsuu sinua!; *Työkansa* 23.3.1910, Jokaisen kristillisen työväenatteen ystävän. Soikkanen 1961, 300-305. Uskonnonvastaisten kannanottojen rajoittamisesta katso myös *Työkansa* 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta.

³¹⁷ *Kotimaa* 13.9.1906, Uskonto ja työväenaate.

³¹⁸ *Kotimaa* 11.2.1907, Sosialidemokratia ja uskonto; *Työkansa* 18.3.1910, Mietteitä Kristinuskosta ja sosialismista; *Kotimaa* 17.5.1909, Kyläläisten kirjasia, Uskonollinen sarja. *Kotimaa* 30.1.1907, Helenius-Seppälä, Matti: Sosialidemokratia ja kristinusko. Huom. Samaa keskustelua uskonnon ja sosialismin yhteensovittamisesta käytiin samaan aikaan Venäjällä, jossa ortodoksinen kirkko ei ollut kyennyt tarvittaviin sosiaalisiin reformeihin ja jäi lopulta vallankumousten jalkoihin. Katso lisää Kääriäinen 1999, 57-58.

³¹⁹ *Kotimaa* 3.1.1908, Kristillinen työväenaate Porwoossa.

³²⁰ *Kotimaa* 11.10.1907, Kristillisyys ja yhteiskunnallinen kysymys; *Kotimaa* 19.7.1909, Kristillisyys, sosiaalidemokratia ja kristillinen sosialismi; *Kotimaa* 12.7.1906, Muut lehdet; *Kotimaa* 21.4.1906, Raamattu ja raittius; *Kotimaa* 9.1.1906, Jumalan työ ja ihmistyö; *Kotimaa* 19.5.1906, Mikä on kristillisten työväenyhdistysten periaate?; Kristillinen *Työkansa* 4.10.1906, Lukijalle; Kristillinen *Työkansa* 4.10.1906, Ajatuksia; *Työkansa* 12.4.1907, Kristillistä työväenliikettä; *Työkansa* 2.8.1907, Työpäivästä maalla; *Työkansa* 23.3.1910, Jokaisen kristillisen työväenatteen ystävän; *Työkansa* 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt.

³²¹ *Kotimaa* 118, 11.10.1907, Kristillisyys ja yhteiskunnallinen kysymys.

synnistään, jolla viitattiin tässä yhteydessä yhteiskunnalliseen riistoon.³²² Välinpitämättömyyden sijaan köyhä tuli kohdata kuin Kristus: ”Woi, meitä, jos kerran täytyy wastata ettemme oli ruokkineet nälkäisiä, juottaneet janoawia, waatettaneet alastomia, hoitaneet sairaita ja outoja huoneeseen ottaneet.”³²³ Puoluepolitiikkaan sitoutunut *Työkansa* jopa asetti yhteiskunnallisen osallistumisen uskon mittariksi; ammatillinen järjestäytyminen ei loukannut uskonnollista wakaumusta – sen sijaan Kristuksen työn laiminlyöminen oli osoitus heikosta uskosta.³²⁴ Lehti vetosi Paavalin sanojen auktoriteettiin ”usko ilman töitä on kuollut”.³²⁵ Siksi kristityn tuli köyhyyttä ja sortoa nähdessään olla kuuliainen opille, jotta Jumalan totuus näkyisi maailmassa oikeudenmukaisuutena.³²⁶

Kristillisten lehtien yhteinen näkemys oli, että yksilön tekemä parannus synneistään johtaisi parannuksiin yhteiskunnassa. Kansallinen etu edellytti muutosta, jota ei saavutettu ”järkeisopin” levittämällä, vaan kristillisen uudestisyntymisen seurauksena. Tällaista sydämen uudistusta korostivat monet ajan johtavat teologit. Erityisesti arkkipiispa Gustaf Johansson suhtautui kirkollisiin ja yhteiskunnallisiin uudistuksiin konservatiivisesti, ja edellytti yksilöllistä parannuksen tekoa sosiaalisten muutosten sijaan.³²⁷ Piispa Colliander puolestaan sanoitti ongelman siten, että keskittyminen ulkoisiin yhteiskunnallisiin tarpeisiin sai ihmiset unohtamaan hengelliset tarpeensa.³²⁸ *Kotimaan* pääkirjoituksessa nimimerkki *Pappi* katsoi, että kristillisyyden ja Jumalan ihmisessä aikaan saama vaikutus, ”uusi syntyminen ja mielenmuutos”, johtaisi itsessään köyhien aseman paranemiseen ja tasa-arvoon.³²⁹ Koska

---

³²² Kotimaa 25.5.1908, Jeesus kutsuu sinua!; Kotimaa 11.10.1907, Kristillisyyden ja yhteiskunnallinen kysymys; Työkansa 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt.

³²³ Työkansan kirjoittaja viittaa Matteuksen evankeliumin 25:een lukuun. Jeesus oli esimerkki maailman sorrettujen puolustajasta, joka asettui ”nälkäisten näkökannalta arvostelemaan kaikkia asioita.” Työkansa 9.11.1908, Eteenpäin ja ylöspäin!

³²⁴ Työkansa 6.11.1908, Loukkaako ammatillinen järjestäytyminen kristityn uskonnollista wakaumusta; Työkansa 19.3.1909, Heinolan Myllykylän kr. t. yhdistyksen Wuosikertomus wuodelta 1908; Työkansa 14.12.1910, Pois kristinuskoa halweksiwat maailmankatsomukset ja pääoman sortawa yliwalta!

³²⁵ Työkansa 6.11.1908, Loukkaako ammatillinen järjestäytyminen kristityn uskonnollista wakaumusta. Vuoden 1992 Raamatun käännökseen mukaan Jaak. 2:26: Sillä niin kuin ruumis ilman henkeä on kuollut, niin myös usko ilman tekoja on kuollut.

³²⁶ Työkansa 19.3.1909, Heinolan Myllykylän kr. t. yhdistyksen Wuosikertomus wuodelta 1908. Kristillisen työväenliikkeen ulkopuolelle jättäytymistä verrattiin jopa juutalaisiin, jotka saamistaan profetioista huolimatta eivät messiaastaan tunnistanee. Lue lisää Kotimaa 9.8.1907, Kristillisen työväenliikkeen puolesta.

³²⁷ Katso Johanssonin noudattaman beekiläisen teologian käsityksiä kristinuskon eettisestä luonteesta esim. Murtorinne 1986, 135-136, 165-166; Murtorinne & Heikkilä 1980, 60. Siltala 1999, 269-271. Järkeisopin kritiikistä esimerkiksi Kotimaa 30.12.1905, Lukijalle; Kotimaa 11.1.1906, Elämän eri aloilta; Kotimaa 6.3.1906, Uskonnonwapaus; Kotimaa 18.11.1908, N.M.K.Y:n vuosijuhla

³²⁸ Kotimaa 2.10.1907, Poimintoja. Piispa J. Collianderin Kertomuksesta Sawonlinnan hiippakunnan waiheista ja tilasta wuosina 1902-1907.

³²⁹ Kotimaa 1.2.1906, Nyt on aika; Kotimaa 8.3.1907, ”Huomautus luterilaisille papeille ynnä muille ”Kotimaa”-lehden tilaajille.

muutos lähti sisäisestä hengellisestä muutoksesta, leimattiin *Kotimaassa* pelkkä yhteiskunnallisiin asioihin keskittyminen pintapuoliseksi kristillisyydeksi.³³⁰

Työkansa oli yhteiskunnallisen osallistumisen vaatimuksissaan muita lehtiä suurempi. Sen mukaan pelko uskon kadottamisesta yhteiskunnallisiin asioihin keskityttäessä oli turha.³³¹ ”Joka köyhiä ylenkatsoo, hän ylenkatsoo myöskin Jeesusta” julisti *Työkansa*, jolle välinpitämättömyys työväenkysymyksessä oli suoranaista jumalanpilkkaa.³³² Kun *Kotimaa* ja *Herättäjä* korostivat muutoksen seuraavan yksin uskosta, painotti *Työkansa* velvollisuusetiikkaa. Lopulta kiistat kristittyjen välillä käytiin siitä, kuinka Raamatun oppia toteutettaisiin oikein. *Työkansa* oli moittinut suurin sanoin niitä uskovia, jotka eivät olleet uskaltaneet ottaa osaa yhteiskunnalliseen työhön. Kritisoimansa passiivisuuden vastapainoksi kristillinen työväestö korosti tahtovansa ”totuuden, oikeuden ja vanhurskauden” hallitsevan niin uskonnollista, taloudellista ja valtiollista aluetta. *Kotimaassa* pakinoitsija *Toiwowainen* kaipasi kristittyjen yhteyttä ja varoitti moisesta itsetyytyväisyydestä, jolla *sielunvihollinen* houkutteli ”toisten tuomitsemisen rakkaudettomille poluille”.³³³ Pekka Brofeldtkin moitti tosin kristittyjä laiskuudesta Kristuksen evankeliumin kylvämisessä, mikä oli jättänyt tilaa sosialismille ja ”vihollisen rikkaruhoille”.³³⁴

Kristillisten lehtien perustelut yhteiskunnalliselle muutokselle erosivat toisistaan, mutta niiden välillä vallitsi vankka yksimielisyys siitä, että Jumalan sanan noudattaminen eli käytännössä kirkon aseman säilyttäminen oli niin yksilön, perheen ja yhteisön kuin kansan ja valtionkin menestyksen takeena.³³⁵ *Kotimaassa* erityistä surua aiheutti se, että kun kirkkoa ennen pidettiin valtion sydämenä, pidettiin uskontoa nyt kaiken kurjuuden syynä.³³⁶ Sosialistisen liikkeen näkemykset, jotka pitivät kristinuskoa syyllisenä työväestön kurjuuteen ja sen ylläpitämiseen

---

³³⁰ *Kotimaa* 13.9.1906, Uskonto ja työväenaate. Omakohtaisen herätyskokemuksen johdosta Pekka Brofeldtin johtamassa lehdessä korostettiin uskonnollista herätystä jopa sosiaalisen ja yhteiskunnallisen vastuun kustannuksella. Murtorinne & Heikkilä 1980, 77.

³³¹ *Työkansa* 19.3.1909, Heinolan Myllykylän kr. t. yhdistyksen Vuosikertomus vuodelta 1908. Kristillisen työväenliikkeen ulkopuolelle jättäytymistä verrattiin jopa juutalaisiin, jotka saamistaan profetioista huolimatta eivät messiastaan tunnistanee. Lue lisää *Kotimaa* 9.8.1907, Kristillisen työväenliikkeen puolesta.

³³² *Työkansa* 20.11.1908, Tuomiopäivänä; *Työkansa* 29.6.1908, Mitä kristillinen työkansaa tahtoo?

³³³ *Kotimaa* 13.1.1908, Pikku hawaintoja. Jaotus sekini.

³³⁴ *Kotimaa* 20.7.1908, Työhön kristillisen katsantokannan hyväksi.

³³⁵ *Kotimaa* 11.1.1906, Elämän eri aloilta; *Kotimaa* 10.3.1906, He rikkoiwat perustuksen.

³³⁶ *Kotimaa* 3.11.1906, Missä syy?; *Kotimaa* 6.9.1906, Helsingin yksityinen pappeinkokous; *Kotimaa* 17.8.1908, Kirkolla on nyt tärkeä hetki!

tuomittiin jumalanpilkkana.³³⁷ Myönnytyksenä tosin todettiin, että kristinuskon ja Raamatun virheellinen tulkinta oli joissain piireissä johtanut köyhyiden ihannointiin, jonka takia kansalle oli saarnattu vääränlaista nöyryyttä.³³⁸

Kirkkokaan ei saanut passivoida ihmisiä tuonpuoleisen odottamiseen, mutta kristilliset lehdet varoivat tarkoin myöntämästä, että syy köyhyyteen olisi itse kristinuskossa tai sen Jumalassa. Päinvastoin ahdinko seurasi ”jumalattomien hallitusten” uskottomuudesta ja ihmisten välinpitämättömyydestä Kristuksen opille.³³⁹ *Työkansan* mukaan ihmispelko ja ”suurten suosioon pyrkiminen” oli saanut kristityt luopumaan yhteiskunnallisesta työstä, mitä vastoin ohjenuoraksi tuli nostaa Jumalan pelko.³⁴⁰ Lehden kannanotto oli selkeä kritiikki vanhoillisen papiston ja arkkipiispan myöntyväisyyslinjalle. *Kotimaassakin* uskon käytännölliselle ulottuvuudelle annettiin arvoa, jotta ”Jumalalle wieras järjestelmä” ei pääsisi valtaan kristittyjen eläessä ”puolittaista uskonelämää”.³⁴¹ Radikaaleimman varoituksen Jumalan tahdon hylkäämisestä antoi *Työkansa*, jonka mukaan kuuliaisuus jumalattomille hallituksille oli synty; ”orjamaisuudella valmistetaan saatanalle yhä tasaisempi tie.”³⁴² Kun sosialismi syytti uskontoa yhteiskunnallisten epäkohtien ylläpitämisestä, kristittyjen mukaan syynä oli nimenomaan kristinopin noudattamisen puute.

3.3 Poliittikkaa uskonnolla ja uskonnosta

”Miksi ei nyt sitte kaikkien tulisi ottaa osaa maan pelastamistyöhön, kun kansaamme uhkaa kahtaalta waara, sisältä ja ulkoa? Sisällä raiwoaa ja särkee kaikki siteet puoluewiha, kateus ja wallanhimo. Maasta on noussut hirweä peto, kansanwalta, sosialismi, joka Jumalasta luopuneena wapauden nimellä on noussut

---

³³⁷ *Työkansa* 9.12.1908, Puhe; *Työkansa* 29.6.1908, Mitä kristillinen työkansa tahtoo?; *Työkansa* 18.3.1910, Mietteitä Kristinuskosta ja sosialismista. ”Orjuutuksen” pitäminen uskonnon seurauksena oli *Työkansan* mukaan perkeleen palvelemista. *Työkansa* 29.7.1907, Poimintoja; *Työkansa* 4.9.1907, Maalaisen mietteitä.

³³⁸ *Työkansa* 17.2.1909, Wähän köyhälistön heräämisestä.

³³⁹ *Työkansa* 18.3.1910, Mietteitä Kristinuskosta ja sosialismista.; *Kotimaa* 11.10.1907, Kristillisyyys ja yhteiskunnallinen kysymys; *Kotimaa* 19.6.1906, Suomen Kristillisten työväenyhdistysten ensimmäinen yleinen edustajain kokous Tampereella Kesäkuun 16-19 päiwinä.

³⁴⁰ *Työkansa* 23.9.1910, Pakinoita Wilppulasta; *Työkansa* 19.1.1910, Epätasaista oikeuksien jakoa ennen ja nyt. Katso myös *Kotimaa* 3.6.1908, Ajatelmia.

³⁴¹ *Kotimaa* 24.11.1909, Usko ja työt. IV. Kuninkaallisen lain rikkomisen seuraukset. *Kotimaa* teki myönnytyksen myöntäessään sosialismin paljastaneen kristinuskon parissa vallinneen elämän ja opin ristiriidan, joka sai työväenkysymyksen ratkeamaan. *Kotimaa* 18.11.1908, N.M.K.Y:n vuosijuhla.

³⁴² *Työkansa* 31.10.1910, Uutta aikaa kaiwataan.

kumoamaan kaiken valtiollisen, kirkollisen ja yhteiskunnallisen järjestyksen, joka ei kärsi eikä soisi olewan mitään hallitusta eikä yksilön vapauden rajoittamista, kuin oman puolueen mieliwalta.”³⁴³

Kotimaa, *Työkansa* ja *Herättäjä* olivat yksimielisiä siitä, että kristityn tuli estää uskonnonvastaisuuden leviäminen ja samalla pyrkiä yhteiskunnalliseen parannustyöhön omine vapauden, veljeyden ja tasa-arvon periaatteineen. Puoluepolitiikka jakoi sen sijaan mielipiteitä lehtien edustamien tahojen välillä ja niiden sisällä.

Manner-Euroopassa aktualisoituneet yhteiskunnallisen epätasa-arvon ongelmat kärjistyivät Suomessa vasta 1800-luvun lopulla. Käännekohta oli suurlakko, jossa työväestö marssi esiin sosiaalitaloudellisten ongelmien kanssa. Suurlakon loppuvaiheessa vaatimukset uudenaikaisen kansanedustuslaitoksen aikaansaamiseksi olivat levinneet laajalle, mutta sen muodostamisen tavoista oltiin erimielisiä.³⁴⁴ Lakossa perustuslaillisten halu *laillisten olojen* palauttamiseen törmäsi sosiaalidemokraattien vaatimukseen kansalliskokouksesta, jossa yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden turvin säädettäisiin uudet perustuslait.³⁴⁵

Vaikka kansanvaltaisuuden vaatimukset etsivät Suomessa ratkaisuaan verrattain myöhään, oli demokratian läpimurto lopulta nopeampi kuin Länsi-Euroopassa, jossa työväestö sai nauttia poliittisista ja taloudellisista uudistuksista vasta vuosikymmeniä jatkuneen taistelun tuloksena.³⁴⁶ Suomessa suurlakko oli merkittävä tekijä yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden periaatetta noudattavan valtiopäiväjärjestyksen aikaansaamisessa ja poliittisen kulttuurin muuttamisessa. 1906 valmisteltu kansanedustuslaitosuudistus oli Euroopan modernein, kun nelisäätynen valtiopäiväjärjestelmä korvattiin yksikamarisella eduskunnalla.³⁴⁷ Säätyvaltiopäivien hierarkian ja harvoille rajatun vallan korvasi moderni kansanedustuslaitos, ja sääty-yhteiskunnan murtuessa suomalainen saattoi kokea olevansa kansalainen. Säätylojaliteetin sijaan yksilö saattoi jatkossa nojata valtioon.³⁴⁸

---

³⁴³ Kotimaa 22.5.1908, Miksi useat uskowaiset epäilewät edustajain waalihommia.

³⁴⁴ Heininen & Heikkilä 1997, 202; Jussila & Hentilä & Nevakivi 2006, 82-85; Virtanen 1974, 226-227; Veikkola 1969, 18-19. Sosialistit suunnittelivat esimerkiksi kansalliskokousta työväestön vaikutusmahdollisuuksien parantamiseksi. Katso lisää Virtanen 1974, 254-255, 267.

³⁴⁵ Jussila 1979, 74-77.

³⁴⁶ Alapuro & Stenius 1987, 40-41.

³⁴⁷ Jussila & Hentilä & Nevakivi 2006, 74-76, 80-85; Alapuro 1994, 93-94. Katso myös Veikkola 1969, 18-20. Liikanen 2004, 241-243.

³⁴⁸ Alapuro 1994, 83-85; Murtorinne 1995b, 16-17; Heininen & Heikkilä 1997, 213.

Suurlakko ja sen vaatimukset näyttivät tietä poliittisten oikeuksien laajentamiselle ja poliittisen kulttuurin muuttamiselle.³⁴⁹ Suurlakko ja sen seurauksena toteutunut eduskuntauudistus ajoi Suomen demokratiassa emämaan ohi. Venäläiselle oikeistolle Suomen oikeuskehitys ja tietoisuus omasta asemastaan oli takaisku. Nationalistisen tulkinnan mukaan Suomi alkoi uusine hallintojärjestelmineen näyttäytyä uhkaavana esimerkkinä muille rajamaille.³⁵⁰

Suomessakin kansalaistumiskehitys sai osakseen ennakkoluuloja ja suoranaista vastustusta. Kansanedustuslaitoksen synty oli suuri muutos äänestämään totutteleville kansalaisille, mutta myös puolueorganisaatioille. Sanomalehtien ympärille kootuista poliittisista ryhmittymistä tuli vaaliorganisaatioita, jotka keskittyivät entistä kiihkeämmin keräämään kannattajia ja edustajia.³⁵¹ Vuosisadan vaihteen kansanliikkeet, mannermainen sosialismi ja orastava puoluepolitiikka nähtiin uhkana kansan yhtenäisyydelle ja järjestäytyneelle yhteiskunnalle. Samalla järkkyy kirkon rooli, kun sitä pidettiin sellaisen yhteiskunnan tukipilarina, jota ei ollut enää olemassa, eikä kristinuskolle vallan kolmijaon legitimizeettinä ei ollut enää tarvetta.³⁵²

Suurlakon jälkeinen puoluepoliittisen kentän rauhattomuus synnytti kirkon piirissä huolestuneita kannanottoja.³⁵³ Pelko eduskuntauudistuksen ja puolue-elämän luomasta hajaannuksesta kuvaa laajemminkin 1900-luvun alun poliittista ilmapiiriä, koska kansan yhtenäisyydelle oli vahva ulkopoliittinen tarve. Aika suurlakosta ensimmäisiin eduskuntavaaleihin vahvisti puoluetietoisuutta ja puolueiden välisiä jakolinjoja.³⁵⁴ Kirkko pyrki jättäytymään poliittisen konfliktin ulkopuolelle, mitä kaikki eivät katsoneet hyvällä. Lopulta kansanedustuslaitoksen synty horjutti myös kirkonmiesten yhteyttä ja yksimielisyyttä.

Beckiläisyys oli raamattufundamentalismina ja teologiana konservatiivinen, sääty-yhteiskuntaa tukeva aikana, jolloin sosiaalisen kysymyksen ratkaiseminen vaati kirkoltakin aktiivisuutta. Suurlakossa kirkon johtajuus ja heissä henkilöitynyt konservatiivinen teologia koki kolauksen, mutta arkkipiispa Johanssonin epäpoliittisuus heijastui kirkon toiminnassa lakon jälkeenkin.

---

³⁴⁹ Alapuro 1994, 93-94.

³⁵⁰ Vituhnovskaja 2009, 122-129.

³⁵¹ Sanomalehdistön muutoksesta puolueorganisaatioiden äänenkannattajiksi suurlakon seurauksena Tommila & Salokangas 1998, 102-106. Murtorinne 1995b, 16-17; Alapuro 1994, 83-85; Heininen & Heikkilä 1997, 213.

³⁵² Heikkilä. & Seppo 1987, 75-77; Liikanen 1987, 129-130; Alapuro 1977, 119-127; Heininen & Heikkilä 1997, 202.

³⁵³ Kotimaa 10.2.1906, Jälkimmäinen willitys tulee pahemmaksi kuin ensimmäinen; Kotimaa 8.3.1906, Mikä on totuus?; Kotimaa 9.6.1906, Mihin mennään ja mihin joudutaan?; Kotimaa 22.11.1906, Waalitaistelun ydin kysymys.

³⁵⁴ Aarnio 2003, 430-431; Suni 2005, 50-51.

Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden vastaanotto ei ollut varaukseton, kun bekkiläisyyden kaksi kannattajaa, Johansson ja piispa O.I. Colliander, asettivat vastakkain kansan tahdon ja Jumalan asettaman järjestyksen. Kirkonmiehille demokratian omaksuminen oli haaste, koska sen myötä Jumalan tahdon sijaan tuli kuunnella kansaa. Uhka oli sitä suurempi, kun eduskunta voisi koostua jatkossa jumalankieltäjistä ja valtiokirkkoa vastustavista. Papiston epäluuloa kasvattivat myös laajentuneet kansalaisoikeudet sanan-, kokoontumis- ja yhdistymisvapauksineen, jotka haastoivat kirkon roolin kokoontumispaikkana.³⁵⁵

Johanssonille ja Collianderille yhteiskunnallinen vastuu oli ”vieraan ikeen kantamista”, joka oli vienyt aikaa hengelliseltä tehtävältä. Herännäispapistolle säätyvaltiopäivien lakkauttaminen näytti siksi myös helpotukselta, koska heille kirkolliset ja yhteiskunnalliset tehtävät olivat eriarvoisia.³⁵⁶ Yhteiskunnallisten asioiden hoitoon tottuneita pappeja osallistui kuitenkin jatkossa valtiopäivätyöskentelyyn niin vanha- kuin nuorsuomalaisien riveissä, ruotsalaisessa kansanpuolueessa sekä kristillisen työväenliikkeen parissa. Varsinkin nuorkirkollinen papisto pyrki osoittamaan aktiivisuutensa yhteiskunnallisen tasa-arvon edistämiseksi, jotta ei leimautuisi valtaapitävien liittolaiseksi.³⁵⁷ Uudessa järjestelmässä kristillisten äänestäjien tuli valvoa kristinuskon asemaa ja kirkon etua eduskunnassa, koska papiston perinteinen edustus oli eduskuntaudistuksen myötä jäänyt historiaan.³⁵⁸ Siksi lehdet neuvoivat äänestäjiä mielellään.

Kotimaan mukaan puolueiden sijaan olisi keskityttävä kristilliseen veljeydenhenkeen, jotta politiikassa levinnyt kiistely ei hajottaisi kristittyjen joukkoa.³⁵⁹ Lehti ilmoitti antautuneensa ”- palwelemaan Kristuksen waltakunnan asiaa katsomatta puoluemieltä - - ”, sillä yhteiskunnallinen työ tuli kohdistaa kaikkien, ei yksittäisten ryhmien hyväksi.³⁶⁰ Kun muita puolueita syytettiin ”wihan kylvöstä” ja ”laittomuuden lewittämisestä” tuli *Kotimaan* mukaan

---

³⁵⁵ Kekkonen 2003, 270-275; Luukkanen 2009, 45-47; Hartikainen 2011, 339-340; Toiviainen 2003, 245-246; Murtorinne 1967, 47-48.

³⁵⁶ Mustakallio 2006, 159-162.

³⁵⁷ Veikkola 1980, 19-20; Heininen & Heikkilä 1997, 213-215. Pappeja osallistui myös työväenliikkeen toimintaan, mutta aktiivisuus väheni liikkeen radikalisoituttua uskonnonvastaisuudessaan. Sosialismin ja kristinuskon välisenä sillanrakentajana toimi muun muassa nuorkirkollinen Erkki Kaila kristillisen työväenliikkeen ehdokkaana. Heininen & Heikkilä 1997, 202-203.

³⁵⁸ Veikkola 1980, 36-37.

³⁵⁹ Kotimaa 22.12.1909, Keiteleeltä; Kotimaa 6.12.1907, Pikku hawaintoja. Ennen julki jumalaton kuin toisin ajattelewa kristitty!

³⁶⁰ Kotimaa 8.3.1907, ”Huomautus luterilaisille papeille ynnä muille ”Kotimaa”-lehden tilaajille; Kotimaa 5.4.1907, Sosialismi, mitä se on, mitä se tahtoo ja mitä se ei woi.

kristillismielisten eduskunnassa ajaa kaikkien kristittyjen yhteisiä etuja ja oikeuksia ”Samaan, saman kansan hyväksi”.³⁶¹

Kirkon yhtenäisyyttä vaalineet *Kotimaa* ja *Herättäjä* huolehtivat hajaannusta aiheuttaneesta, vuosikymmeniä jatkuneesta uskonnollisesta erimielisyydestä. Nyt puoluepolitiikka uhkasi jakaa myös kristittyjä, joita kehoitettiin välttämään eripuraisuutta vetoamalla siihen, ettei Kristuskaan hyväksyisi *puoluemieltä* kirkon sisällä.³⁶² ”Ahdasmielisen puhdasoppineisuuden historia on jo kyllin surkea.”³⁶³ Yksi kirkon sisällä syntyneistä reaktioista suurlakkoon oli allianssikristillisyyden kasvu, uskovien yhteyden lujittaminen ja *inhimillisten raja-aitojen* ylittäminen, jotta kirkkoa horjuttanut uskonnonvastaisuuden aalto voitaisiin torjua.³⁶⁴ Keinot olivat samat kuin Venäjän muodostaman ulkopoliittisen uhan edessä: kristittyjen tuli poliittisista erimielisyyksistä huolimatta kantaa yhdessä Herran vihaa. ”Tämä on kristityn työmiehen ja kristityn porwarin tehtävä näinä yhteiskunnallisen ja waltiollisen hädän aikoinakin.”³⁶⁵

Kotimaassa ja *Herättäjässä* sortovuosien jakamaa puoluekenttää pyrittiin yhdistämään isänmaalliseen pelastustyöhön. Kansallisessa hädässä apua tuli etsiä Jumalasta – ei politiikasta, sivistyksestä tai kansallishengestä.³⁶⁶ Sortovuodet ja suurlakko niiden huipennuksena oli historiakäsityksestä johtuen osa jumalallista suunnitelmaa, mutta jumalallisen järjestyksen ohittava kansanvaltainen puoluekiihko oli suomalaisille kirkkopoliitikoille kauhistus.³⁶⁷ Puoluekiihkoilun sijaan tuli keskittyä isänmaan menestykseen eli siihen yksimielisyyteen, jolla se oli ”karkoittanut wihollisen maastansa useampia kertoja”.³⁶⁸ Myyttisen ja voitokkaan menneisyyden rinnalla *Herättäjässä* painotettiin sitä, että kansalle tuli opettaa yksimielisyyttä ja eripuraisuuden tuhoavuutta.³⁶⁹

³⁶¹ *Kotimaa* 13.3.1907, Kristitty ja waltiopäiwät; *Kotimaa* 26.6.1907, Sisälähetystyyöhön; *Kotimaa* 15.5.1908, Puoluewihoiesta wapaa; *Herättäjä* 4.2.1910, Kansansa tähden.

³⁶² *Herättäjä* 4.2.1910, Kansansa tähden; *Kotimaa* 22.7.1910, Kristuksen toinen tuleminen.

³⁶³ *Kotimaa* 6.12.1907, Pikku hawaintoja. Ennen julki jumalaton kuin toisin ajattelewa kristitty!

³⁶⁴ Veikkola 1980, 31; *Kotimaa* 23.9.1910, ”Sowinnon päiwää kohti”. Veikkola 1977, 26-28. Kirkon yhteyttä kasvatettiin ja kansan hengellistä tilaa kohotettiin esimerkiksi sisälähetyksellä ja kristillisissä järjestöissä.

³⁶⁵ *Herättäjä* 5.8.1910, Maamme waltiollinen ahdinkotila...

³⁶⁶ Muun muassa *Kotimaa* 9.1.1906, Toiwotus; *Kotimaa* 20, 20.2.1906, Nouskaa ylös, kristityt!; *Kotimaa* 9.6.1906, Mihin mennään ja mihin joudutaan?; *Kotimaa* 25.7.1910, Etsiikö Suomen kansa apuansa Jumalasta?

³⁶⁷ Hartikainen 2011, 339-340.

³⁶⁸ *Kotimaa* 29.5.1908, Keitä ehdokkaiksi uuteen eduskuntaan?

³⁶⁹ *Herättäjä* 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulewaisuutta?

Henrik Stenius on esittänyt, että 1900-luvun alussa kansalaisuus viittasi poliittiseen valtiokansalaiseen yhteiskunnallisine oikeuksiin. Samalla kansalaisuus oli myös kansallisen yhteenkuuluvuuden symboli, partikularismin vastaisku.³⁷⁰ Kansalaisuus oli kristillisille lehdille itsekkyuden ja erillisyyden vastustamista, koska kirkko oli ollut kansallisen kertomuksen merkittävä luoja. *Herättäjän* puoluejakoa vastustavien kannanottojen taustalla vaikutti fennomaaninen henki, jonka mukaan kansalaisten poliittista järjestäytymistä pidettiin uhkana kansan kelpoisuudelle, kun puolueet keskittyivät keskinäiseen kilpailuun - ”saman heimon jäsenet käyttäytyvät kuin weriwiholliset toisiaan kohtaan”.³⁷¹ Poliittiset vihanilmaukset eivät saaneet rikkoo kristillistä veljesrakkautta, joka oli muodostunut osaksi kansallista kertomusta.³⁷² Jokaisen isänmaataan rakastavan tuli *Kotimaan* mukaan osallistua potentiaalisen vaaran torjumiseen ” - - niin paljon kuin sitä voidaan tehdä, ettei omatunto ja ijankaikkiset totuuden lait sen kautta rikkoonnu.”³⁷³

Puoluepoliittisuus ja puoluejärjestelmän synty aiheutti 1900-luvun alussa suomalaisissa ihmetystä. Toisaalta hyväksyttiin ajatus siitä, etteivät kaikki nähneet yhteiskunnan tulevaisuutta samoin ja että puoluekiistat ainoastaan heijastelivat tuota konfliktia. Vuosisadan vaihteeseen kuului keskustelu puoluekiikkosta, joka oli korvannut *Kotimaan* mukaan rauhallisen ja vakavamielisen valtiopäivätyöskentelyn.³⁷⁴ Puolue- ja veljesvihan näyttämöllä kristittyjen ja kristillisten lehtien tuli toimia yhdyssiteenä.³⁷⁵ ”Puoluemädän” sijaan kristittyjen tuli noudattaa ”rauhan ja rakkauden hengen sowintopolitiikkaa”.³⁷⁶ Luokkaviha ja auktoriteettien uhmaaminen – *ajan henki* – ei sopinut kristitylle, koska se rikkoi yhteiskunnan uskonnollisia, taloudellisia ja siveellisiä perusteita.³⁷⁷ *Kotimaassa* nimimerkki *Wilho P-nen* jopa kyseenalaisti, oliko puoluepolitiikka oikea tapa yhteiskunnallisen muutoksen aikaansaamiseen.

” - - onko asia autettu sillä, että juuri ne henkilöt, jotka owat ottaneet tehtäväkseen Siionin muurin wartioimisen, jättävät paikkansa, lähtewät

³⁷⁰ Stenius 2003, 346-353.

³⁷¹ *Herättäjä* 4.2.1910, Kansansa tähden; *Herättäjä* 25.2.1910, Ensimmäisenä rukouspäivänä. Liikanen 1987, 129-130; Murtorinne 1967, 11-12.

³⁷² *Kotimaa* 1.7.1907, Jeesuksen hellä kysymys meille. Rakastatko minua?: *Kotimaa* 28.12.1910, Maassa rauha; Katso myös *Kotimaa* 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla wiime wiiden vuoden aikana.

³⁷³ *Kotimaa* 22.5.1908, Miksi useat uskowaiset epäilewät edustajain waalihommia; *Kotimaa* 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla wiime wiiden vuoden aikana.

³⁷⁴ Aarnio 2003, 427-430; *Kotimaa* 22.5.1908, Miksi useat uskowaiset epäilewät edustajain waalihommia.

³⁷⁵ *Herättäjä* 5.1.1910, Toiwotuksia *Herättäjän* toimitukselle.

³⁷⁶ *Kotimaa* 27.11.1906, Kristinusko ja waltiollinen toiminta; *Kotimaa* 26.6.1907, Sisälähetystyöhön; *Kotimaa* 1.4.1910, Positiwiinen wastarinta; *Kotimaa* 15.7. 1910, Muureja rakentamaan; *Kotimaa* 22.5.1908, Miksi useat uskowaiset epäilewät edustajain waalihommia.

³⁷⁷ *Kotimaa* 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla wiime wiiden vuoden aikana; *Kotimaa* 1.4.1910, Positiwiinen wastarinta. Veikkola 1980, 37.

kiertämään kaupunkia ja kyliä pauhaamassa ihmisille politiikkaa, sättimässä maan hallitusta ja kylwämässä eripuraisuuden okaita toisin ajattelewien sekaan!”³⁷⁸

Kotimaan pakinoitsija *Toiwowainen* puolestaan kysyi ”Kristus waiko puolueasiat” ja kehotti taipumaan ensimmäisen puoleen.³⁷⁹ Myös *Herättäjän* uudenvuoden ohjelman mukaan lukijoiden tuli puolueiden sijaan kiinnittää huomionsa Jumalaan ja hengellisiin asioihin.³⁸⁰

Politiikasta vetäytymistä perusteltiin kirkon piirissä sillä, että uskovien seurakunta eli maassa muukalaisina, ja kuului todellisuudessa Jumalan valtakuntaan.³⁸¹ Poliitiikkaa vieroksuva linjaa kritisoitiin *Kotimaan* sisällä sillä, ettei kristitty saanut laittaa kynttilää vakan alle, kun sekä valtio että kirkko kaipasivat *elinvoimaisia* henkisiä virtauksia.³⁸² *Herättäjä* jakoi näkemyksen, jonka mukaan kristitty kuului ensisijaisesti Jumalan valtakuntaan, mutta korosti, ettei kukaan voinut irtaantua valtiosta. Myös jokaisen kristityn tuli noudattaa kansalaisvelvollisuuksiaan.³⁸³

Kotimaa käytti auktoriteettina luterilaista kolmisäätyoppia, joka velvoitti kristittyä täyttämään tehtävänsä ja kutsunsa erottelematta. Heränneen kristityn tuli toimia yhteiskunnan hyväksi, ” - - tehtävät owat kaikki isänmaallisia ja kansamme hywäksi, olkoon ne tiedäntää tai täytäntöä, uskontoa tai tapoja, lain laadintaa tai sen noudantoa.”³⁸⁴ Hengellisiä tehtäviä ja maallista viranhoitoa ei voinut asettaa vastakkain. Ja vaikka puolueissa oli paljon moitittavaa, ei valtion hoitamista ja lainsäädäntöä saanut toimettona jättää Jumalan totuuden hylänneiden armoille ja ymmärtämättömien päätettäväksi.³⁸⁵ *Työkansan* mukaan äänioikeudesta oli tullut ”ase, jolla ryhmät ja puolueet määräävät waltiwallan ääriwiiwat”, jota kristityn tuli käyttää kansansa hyväksi.³⁸⁶ Sekä *Kotimaassa* että *Työkansassa* viitattiin Jeesuksen vuorisäärnassa esittämiin sanoihin ”Te olette maan suola”,³⁸⁷ joilla kannustettiin poliittiseen osallistumiseen. Kristitty ei

---

³⁷⁸ *Kotimaa* 20.7.1908, Kristitty ja puolue-elämä.

³⁷⁹ *Kotimaa* 21.2.1908, Pikku hawaintoja. Puolueellisuutta...

³⁸⁰ *Herättäjä* 30.12.1910, *Herättäjä*, Kirkollis-Yhteiskunnallinen viikkolehti.

³⁸¹ *Kotimaa* 22.5.1908, Wastaus.

³⁸² *Kotimaa* 27.11.1906, Kristinusko ja waltiollinen toiminta.

³⁸³ *Herättäjä* 30.12.1910, *Herättäjä*, Kirkollis-Yhteiskunnallinen viikkolehti.

³⁸⁴ *Kotimaa* 27.11.1906, Kristinusko ja waltiollinen toiminta.

³⁸⁵ *Kotimaa* 27.10.1906, Kristittyin waalikokoukseen; *Kotimaa* 13.3.1907, Kristitty ja waltiopäiwät. *Kotimaa* 22.5.1908, Miksi useat uskowaiset epäilewät edustajain waalihommia.

³⁸⁶ *Työkansa* 30.11.1910, Waltiollisen toimintamme suuri merkitys tulewiin waaleihin nähden; *Työkansa* 29.6.1908, Mitä kristillinen työkansa tahtoo?

³⁸⁷ Vuoden 1992 Raamatunkäännöksen mukaan Matt. 5: 13: Te olette maan suola; mutta jos suola käy mauttomaksi, millä se saadaan suolaiseksi? Se ei enää kelpaa mihinkään muuhun kuin pois heitettäväksi ja ihmisten tallattavaksi.

voinut jäädä seuraamaan sivusta vääryydellä tehdyn politiikan seurauksia, vaan jokaisen tuli täyttää tehtävänsä ”suolana yleistä mädätystä vastaan”.³⁸⁸

Äänioikeudesta tehtiin keino taistella uskonnonvastaisuutta ja jumalanpilkkaa vastaan.³⁸⁹ Kristinuskon tila oli nyt kansalaisten ja etenkin kristittyjen harteilla. *Kotimaan* mukaan jakolinja oli selvä: punaisella viivalla kansa valitsi joko ”Jumalan ja hänen kanssaan kristinuskon, siweyden ja muut kristilliset hyweet - - ” tai Jumalan hylkäämisestä seuraavan ” - - wallattomuuden ja kirouksen kurjat tiet.”³⁹⁰ Äänestämättä jättämistä pidettiin *Työkansassa* ja *Kotimaassa* loukkauksena, jopa rikoksena kristittyä kansaa kohtaan, koska ”rahawallan puoltajat” ja uskonnonvastustajat eivät kuitenkaan jättäisi ääntään käyttämättä.³⁹¹

Kristitty ei saanut laiminlyödä osaansa valtiopäiväedustajien valinnassa, koska eduskunnan vastuulla oli myös kirkkoa ja uskontoa koskevia asioita. Kristittyjä tarvittiin säätämään Suomelle lakeja, joilla Jumalan valtakuntaa edistettäisiin, ei estettäisi.³⁹² Puolueen äänenkannattajana *Työkansa* kannusti luonnollisesti kristillistä työväestöä äänestämään omia ehdokkaitaan, jotta ”- - tieto, walta ja omaisuus kääntywät wirtaamaan sinne, missä niitä niin perin tärkeästi tarwittaisiin.”³⁹³ Samalla *Työkansa* painotti vaalien ja eduskunnan työskentelyn seuraamista omasta lehdestä, joka kuvaisi sitä totuudenmukaisimmin.³⁹⁴

Lehtien yrityksistä huolimatta kristittyjen yhteistä esiintymistä vaaleissa oli vaikea koota, koska kristityt olivat erimielisiä esimerkiksi kirkon ja valtion erosta ja uskonnonopetuksen

---

³⁸⁸ Kotimaa 75, 3.7.1907, Pyhän Hengen lahjasta; Kotimaa 27.11.1906, Kristinuskon ja waltiollinen toiminta; Ajatus kristityistä ensisijaisesti ”taivaanperillisinä” esiintyi myös uskonnonopetuksen puolesta puhuttaessa Kotimaa 142, 8.12.1906, Mietteitä uskonnon opetuksesta oppikouluissamme. Työkansa 30.11.1910, Waltiollisen toimintamme suuri merkitys tulewiin waaleihin nähden; Työkansa 19.3.1909, Heinolan Myllykylän kr. t. yhdistyksen Wuosikertomus wuodelta 1908; Kotimaa 22.5.1908, Miksi useat uskowaiset epäilewät edustajain waalihommia. Vuorisaarna ja wiitatut jakeet ovat Matteuksen ewankeliumin 5. luvussa.

³⁸⁹ Työkansa 16.10.1908, Krist. työw. yhd. juhlaa...; Työkansa 27.2.1907, Maaseutukirjeitä; Työkansa 12.1.1910, Tilattavaksi tarjotaan ”Työkansa”, Suomen Kristillisen Työwäenliiton äänenkannattaja wuodeksi 1910.

³⁹⁰ Kotimaa 8.12.1906, Mietteitä uskonnon opetuksesta oppikouluissamme.

³⁹¹ Työkansa 29.6.1908, Mitä kristillinen työkansa tahtoo?; Kotimaa 8.2.1907, Kristillismieliset kansalaiset!; Kotimaa 8.3.1907, Kristillismieliset kansalaiset!

³⁹² Työkansa 18.2.1910, Kristityt pakannuutta edistämässä; Kotimaa 13.3.1907, Kristitty ja waltiopäiwät; Kotimaa 29.5.1908, Keitä ehdokkaiksi uuteen eduskuntaan?; Kotimaa 22.11.1906, Waalitaistelun ydin kysymys.

³⁹³ Työkansa 10.1.1910, Ewästyksiä ja tuliaisiasia.

³⁹⁴ Työkansa 14.5.1909, Rientäkää keräämään tilauksia ”Työkansalle”. Eduskuntatyön seuraamiseen *Työkansalla* oli hyvät edellytykset, sillä Vuonna 1908 Antti Kaarne, Kristillisen Työwäen Liiton kansanedustaja liittyi *Työkansan* toimituskuntaan, ilmeisesti toimittajapulan vuoksi. Lisäksi lehdellä oli oma eduskuntakirjeenvaihtaja, jonka tehtävänä oli pitää lukijat ajan tasalla eduskuntatyöstä. Työkansa 9.11.1908, Eteenpäin ja ylöspäin! Työkansa 12.1.1910, Tilattavaksi tarjotaan ”Työkansa”, Suomen Kristillisen Työwäenliiton äänenkannattaja wuodeksi 1910.

tulevaisuudesta.³⁹⁵ Ensimmäisissä uudenaikaisissa eduskuntavaaleissa keväällä 1907 kristillinen työväenliike saavutti kaksi edustajapaikkaa, mutta senkin kannatusta varjosti linjariidat painotuksista.³⁹⁶

1800-luvun lopussa säätyvaltiopäivät olivat menettäneet uskottavuutensa Suomen kansan ja sen tahdon ilmaisijana. Uusi kansanedustuslaitos ei kuitenkaan onnistunut vakiinnuttamaan asemaansa toimivana edustuksen kanavana, koska eduskunta hajotettiin lähes vuosittain.³⁹⁷ Horjuvan kannatuksen kanssa kamppailnut kristillinen työväenliike alkoi *Työkansassa* osoittaa turhautumista vaalitulokseensa katsoessaan, että kristillisen työväen paikat katosivat sosialisteille; ”Sydämen pohjasta riemuitsivat sosialistit ja suomalainen puolue, kun kristillinen työväki pyyhkäistiin pois näyttämöltä, kristillisten myötävaikutuksella.”³⁹⁸

Kotimaakin harmitteli vaalilakia ja suhteellista vaalitapaa, jossa kristityn ääni oli saattanut koitua jumalankieltäjien voitoksi, ja vieläpä niin, ettei moni ollut tästä äänestäessään tietoinen. Sosiaalidemokraattienemmistöinen eduskunta oli yhtä aikaa huolenaihe ja moite kristityille äänestäjille.³⁹⁹ Pettymys purettiin kansalaisiin, joiden katsottiin äänillään hyväksyneen puolueen, joka oli avoimesti asettunut vastustamaan kirkkoa ja uskontoa. Nimimerkki *Syrjäinen* katsoi *Kotimaassa*, että puoluepolitiikka oli paljastanut maan kirkollisen tilan: ”Kyllä se on maamme pakanoitumisen merkki, että kansa edustajikseen walitsee kaiken pyhän pilkkaajat.”⁴⁰⁰ Pelko modernin eduskunnan jumalattomuudesta oli keino taivutella äänestäjiä haluttuun suuntaan, mutta kun pelko näytti vaalitulosten myötä käyvän toteen, moittivat lehdet suurin sanoin äänestäjiä:

”Jos sinä sitä tahdot, silloin saat tosin olla eduskuntaasi tyytyväinen, mutta omaa kadotustasi silloin valmistat. Mutta jollet sitä tahdo, minkätähden olit sitte niin tyhmä, että walitsit itselles jumalattoman eduskunnan?”⁴⁰¹

---

³⁹⁵ Luukkanen 2005, 306-308. Kristillistä yhtenäiskulttuuria modernin puoluelaitoksen kontekstissa yritettiin ylläpitää aluksi vaaliliitoilla. Mustakallio 2006, 163-164.

³⁹⁶ Veikkola 1977, 30.

³⁹⁷ Liikanen 2016, 243-245.

³⁹⁸ *Työkansa* 20, 18.2.1910, Kristityt pakanoitumista edistämässä.

³⁹⁹ *Kotimaa* 27.10.1906, Kristittyin waalokokoukseen; *Kotimaa* 13.3.1907, Kristitty ja waltiopäiwät; *Kotimaa* 25.7.1910, Etsiikö Suomen kansa apuansa Jumalasta?

⁴⁰⁰ Veikkola 1980, 21-22. *Kotimaa* 15.11.1909, Sinun puheesi ilmoittaa sinun; *Kotimaa* 22.5.1908, Miksi useat uskowaiset epäilewät edustajain waalihommia; *Kotimaa* 19.7.1909, Kristillisyyys, sosiaalidemokratia ja kristillinen sosialismi.

⁴⁰¹ *Kotimaa* 31.5.1907, Suomen eduskunnan istuntoja ei saa alkaa rukouksella. Eduskunnan jumalattomuudesta todisti muun muassa se, että ehdotus eduskunnan kokousten aloittamisesta rukouksella hylättiin. *Kotimaa* 29.5.1907, Eduskunnan kokousten alkaminen rukouksella. Moderni eduskunta ei voinut ristiriitaisten

Jatkuvien vaalien väsyttämänä *Työkansa* suri kristillisen työväestön heikkeneviä varoja, mutta punaisen politiikan ja väkivaltaisten vaikuttamisen keinojen sijaan tuli luottaa siihen, että Jumala soisi voitot myös taistelussa pääoman valtaa vastaan.⁴⁰² Kristinuskon voima oli syynä siihen pelkoon, joka sai sosialistit ”rahaa himoavat ja hekumaa haluavat ihmiset” hyökkäämään Jumalan totuutta vastaan.⁴⁰³ Raamattu todisti myös, ettei Herran seuraajien joukkoa voinut kukistaa taisteluin, vaan se päinvastoin ahdistettunakin kasvaisi.⁴⁰⁴ Vaalidiskurssiin mahtui kaksi puolta; kristillisen työväenliikkeen kannatuksen puute johtui kristittyjen äänestäjien välinpitämättömyydestä, mutta samalla vastustus oli lupaus siitä, että liike oli oikealla tiellä.

Sosialistien uskontovastainen politiikka oli osa kristillisten lehtien luomaa narratiivia, jossa kristinuskon vastustaminen ainoastaan todisti sen muutosvoimasta. Vaalitaistelussa sosialistien avointa uskonnonvastaisuutta ja ”Alas kirkko!” –huutoja pidettiin jopa parempana vaihtoehtona kuin äänestäjiä harhaanjohtavaa näennäistä uskontomyönteisyyttä.⁴⁰⁵ Vaalitaistelun vuoksi puolueiden linjauksiin oli *Kotimaan* mukaan vaikea luottaa, kun tunnetut uskonnonvastustajatkin näyttivät vaalien alla korostavan uskonnollista suvaitsevaisuuttaan.⁴⁰⁶ Huolta aiheutti esimerkiksi se, että *sosialiagitaattorit* näyttivät piilottelevan Forssassa tehtyjä päätöksistään ja uskontovastaisuuttaan.⁴⁰⁷ Siksi kristityn äänestäjän tuli tunnistaa sudet lampaiden vaatteissa, jottei joutuisi ”vääristelijäin wiritettyihin ansoihin” vaan voisi vetää punaisen viivansa kansan onneksi. Samalla kristityn tuli olla uskomatta vaalien alla esitettäviä väitteitä, joiden mukaan kristinuskoa ei voinut yhdistää politiikkaan.⁴⁰⁸ ”Mutta Jumala sekaantuu nyt politiikkaan!” ilmoitti päätoimittaja K.R.Kares *Herättäjässä* kannanottona vaatimuksiin, joiden mukaan uskonto tuli pitää erillään muusta elämästä.⁴⁰⁹

---

aatevirtausten keskellä luopua Jumalasta, jota yhteiskunnallinen kehitys ei voinut tehdä turhaksi. *Kotimaa* 22.5.1907, Suomen uudelle eduskunnalle.

⁴⁰² *Työkansa* 10.1.1910, Ewästyksiä ja tuliaisja; *Työkansa* 9.12.1908, Puhe.

⁴⁰³ *Työkansa* 29.6.1908, Mitä kristillinen työ kansa tahtoo?

⁴⁰⁴ *Kotimaa* 20.7.1908, Kristitty ja puolue-elämä.

⁴⁰⁵ *Kotimaa* 6.12.1907, Sananen sanomalehtien tilaamisesta; *Kotimaa* 15.2.1909, Kansankirkon merkityksestä, esitti Yrjö Alanen; *Työkansa* 13.8.1909, Osoittawat oikean tarkoituksensa.

⁴⁰⁶ *Kotimaa* 6.12.1907, Sananen sanomalehtien tilaamisesta.

⁴⁰⁷ *Kotimaa* 1.3.1907, Sosialidemokraatit ja uskonto. Tulevien vaalien alla työväenliikkeen on katsottu vaimentaneen uskontokritiikkiään. Katso esim. Soikkanen 1961, 300-305, Murtorinne 1967, 64; Välimäki 1994, 159.

⁴⁰⁸ *Työkansa* 10.1.1910, Ewästyksiä ja tuliaisja; *Työkansa* 13.8.1909, Osoittawat oikean tarkoituksensa; *Kotimaa* 20.10.1909, Uskonto ja puolueet.

⁴⁰⁹ *Herättäjä* 14.1.1910, Wuoden alun terwehdys *Herättäjän* lukijoille.

Vaalien alla kristilliset lehdet esittivät arvioitaan puolueiden kristillisyydestä ja sen aitoudesta, koska uskonto oli merkittävä osa vuosisadan vaihteen poliittisia kysymyksiä ja puolueiden valtasuhteita. *Kotimaassa* nimimerkki Santeri O. alleviivasi, ettei kristityksi tulla kuulumalla kristillisyyden asiaa ohjelmassaan edistävään puolueeseen, vaan heräämällä uskossa, jota teot seurasivat.⁴¹⁰ *Työkansan* toimituskin vakuutti, että epäuskoa vastaan taistellessa ” - - ei riitä muotojumalaisuus, joka sulkee silmänsä ja korwansa näkemästä ja kuulemasta awuttomain kurjuutta ja awunhuutoja.”⁴¹¹ Lehden mukaan uskonto oli valtapuolueissa vain sivuseikka ja esimerkiksi suomalaisen puolueen näennäistä uskontomyönteisyyttä (”Kirkosta on otettu vaan kuori ja teatterista sydän - -”) *Työkansa* piti seurauksena historiallisesta kunnioituksesta enemmän kuin todellisesta uskonnollisesta vakaumuksesta.⁴¹² *Kotimaa* ja *Herättäjä* tulkitsivat niin ikään poliittisten puolueiden uskontokannanotot ja kristilliset valitsijayhdistykset äänestäjien kalasteluksi.⁴¹³

Hannu Soikkasen mukaan sosiaalidemokraattinen puolue oli tietoinen kirkon- ja uskonnonvastaisuuden haitallisista vaikutuksista kannatukselleen, minkä vuoksi puolue pyrki vaaliohjelmissaan tiettyyn varovaisuuteen. Kirkon piirissä uskonnon julistaminen yksityisasiaksi ja poliittisten puolueiden kannanottojen varovaisuus tulkittiin vaalitaktiseksi haluksi epäpolitisoida uskonnonvapauskysymys.⁴¹⁴ Työväenliikkeen ohella nuorsuomalaiset olivat pyrkineet pitämään uskonnon erillään politiikasta, mutta syyttäneet samalla vanhasuomalaisia farisealaisuudesta, kun puolueen katsottiin pitävän uskontoa vain vaaliaseena.⁴¹⁵

Näennäisen uskontomyönteisyyden paljastamisen ohella lehdet tarttuivat vaalitaistossa havaitsemaansa uskontovihaan ja epäjumalien palvontaan, joiden selkeimpänä manifestaationa pidettiin sosialistien toistamaa iskulausetta: ”Ei muuta Jumalaa, ei Luojaa, kuin kansa

---

⁴¹⁰ *Kotimaa* 20.10.1909, Uskonto ja puolueet.

⁴¹¹ *Työkansa* 29.1.1908, Mikä on kristillisen työväen liikkeen tarkoitus?

⁴¹² *Työkansa* 22.4.1908, Kiikan Kiimajärweltä; *Työkansa* 18.2.1910, Kristityt pakanuutta edistämässä.

Vanhasuomalainen puolue puolestaan suhtautui epäillen kristilliseen työväenliikkeeseen, sillä papiston vanhastaan kannattaman puolueen mukaan se oli itsessään riittävä toimija kirkon ja kristinuskon aseman turvaamisessa.

Veikkola 1980, 37.

⁴¹³ *Kotimaa* 25.5.1908, Pikku hawaintoja; *Herättäjä* 4.2.1910, Kansansa tähden; *Kotimaa* 20.10.1909, Uskonto ja puolueet.

⁴¹⁴ Soikkanen 1961, 300-305, 310; Soikkanen 1961, 143-144. Välimäki 1999, 147-148; Murtorinne & Heikkilä 1980, 15-17; Murtorinne 1995b, 32-33, 80. Uskonnonvastaisten kannanottojen rajoittamisesta katso myös *Työkansa* 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta. Katso *Kotimaan* näkemys uskonnon vaalimisesta Suomessa ja työväenliikkeen mukautumisesta siihen. *Kotimaa* 5.4.1906, Mille kannalle...

⁴¹⁵ *Mustakallio* 1983, 389-391.

kaikkiwaltias”.⁴¹⁶ Osansa kritiikistä saivat niin yläluokka, nuorsuomalaiset kuin suomalainen puoluekin.⁴¹⁷ *Kotimaassa* suomalaisen puolueen parissa esiintynyt uskontokritiikki laskettiin yksittäisten jäsenten synneiksi: ”- - puhtaimmassakin opetuslapsi- ja seurakuntapiirissä aina löytyy joku Juudas Iskariot tai Anania ja Safiira”.⁴¹⁸ *Työkansa* taas piti ruotsalaista puoluetta ”ylimystöpuolueena”, jonka uskonnonvastaisuudella oli pitkä historia.⁴¹⁹ Myöhemmin on tulkittu, että työväenliikkeen muodostama uhka lailliselle järjestykselle sai aikaan sen, että porvarilliset puolueet suhtautuivat kirkon aseman heikentämiseen aiempaa varovaisemmin.⁴²⁰

Ajoittaisesta ankarasta kritiikistä huolimatta kristillisen työväenliikkeen piirissä ja puolueettomuuteen pyrkineessä *Kotimaassa* kehoitettiin varovaisuuteen tiettyjen poliittisten piirien tulkitsemisessa jumalattomiksi.⁴²¹ Vaali- ja eduskuntatyö sai lehdet varovaisiksi, jotta vastapuolta ei yllytettäisi hyökkäyksiin kirkkoa vastaan.⁴²² Ja kun *Herättäjän* toimitus tuli syytetyksi politikoinnista, korosti se omia kantimiaan: ”- - tahdomme yksinkertaisesti tehdä työtä Jumalan peltosaralla Jumalan sanan ja hengen aseilla.”⁴²³

3.4 Valtiokirkosta kansankirkoksi

3.4.1 Uskonto yksityisasiana

Työväenliikkeen tavoitteet toivat uskonnon politiikan keskiöön. Sosialistien linjauksissa uskonto tuli julistaa yksityisasiaksi, mutta kristillis-yhteiskunnalliset sanomalehdet eivät nielleet selityksiä uskonnonvapaudesta vaatimusten syynä. Sen sijaan halu julistaa uskonto yksityisasiaksi oli niille ”turha lörpöttely”, uskontoa halveksivien juoni, jolla todellisuudessa pyrittiin eroon kirkosta.⁴²⁴ *Työkansa* oli vakuuttunut, että sosialistien iskulauseella ”uskonto on

---

⁴¹⁶ Herättäjä 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulevaisuutta?

⁴¹⁷ Työkansa 30.11.1910, Waltiollisen toimintamme suuri merkitys tulewiin waaleihin nähden; Kotimaa 22.11.1906, Waalitaistelun ydin kysymys; Kotimaa 13.11.1906, ”Nuori Suomi ja uskonnonvapaus”. Katso Soikkanen 1961, 296.

⁴¹⁸ Kotimaa 15.11.1909, Sinun puheesi ilmoittaa sinun. Juudas Iskariotilla viitattiin Jeesuksen kavaltajaan, Ananialla ja Safiralla apostolit ahneuksissaan pettäneeseen pariskuntaan. Apt. 5:1-11.

⁴¹⁹ Työkansa 29.7.1907, Poimintoja; Työkansa 4.9.1907, Maalaisen mietteitä.

⁴²⁰ Veikkola 1977, 31.

⁴²¹ Työkansa 12.4.1907, Kristillistä työväenliikettä; Kotimaa 28.4.1906, Wastalause; Kotimaa 8.5.1906, Tri Matti Heleniukselle.

⁴²² Kotimaa 22.11.1906, Waalitaistelun ydin kysymys.

⁴²³ Herättäjä 4.11.1910, Lehtemme.

⁴²⁴ Työkansa 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Kotimaa 13.2.1906, Monias sana sosialidemokratian suhteesta kristinuskoon.

yksityisasiä” salattiin jumalankielteinen henki ja marxilais-materialistinen historiankäsitelmä.⁴²⁵ Uhkakuvissa sosialistien vaatima uskonnonvapaus näyttöytyi kristillisille lehdille vain välivaiheena, joka johtaisi lopulta täydelliseen uskonnottomuuteen.⁴²⁶

Kristillisille sosialistien vaatima uskonnonvapaus oli vapautta uskonnosta, jossa unohdettiin tietoisesti oikeus uskontoon ja sen harjoittamiseen. Sosiaalidemokraattien uskonnollinen suvaitsevaisuus (”että kukin saisi uskoa mitä tahtoo ja ettei kenenkään uskonnollisia tunteita loukattaisi”) peitteli halua asettaa kristinusko ”uskontohumpuukin” joukkoon.⁴²⁷ Sen sijaan sosialisteja syytettiin suvaitsemattomuudesta ja ihmisten pyhimpien tunteiden loukkaamisesta, kun puoluelehdet tekivät hyökkäyksiään uskontoa vastaan. Kristillisissä lehdissä katsottiin, että sosialistit tekivät uskontopolitiikkaansa *vääryydellä ja petoksella*. ”Niin kauan pitää kaikista korupuheista huolimatta paikkansa tuo väite, että sosialisteilla on ’uskonto yksityisasiä, mutta uskonnon wastustaminen puolueasia’.”⁴²⁸

Kotimaa tulkitsi asian niin, että uskontoa haluttiin rajata yksityisen alueelle, koska se uhkasi sosialistien yhteiskunnallisia reformistisia tavoitteita. Lehti alleviivasi puolueen sisäistä ristiriitaa, kun sosialistit vaativat uskontoa yksityisasiäksi ” - - vaikka kaikkea muuta kyllä yhteiseksi.”⁴²⁹ Kun sosialistien ohjelma leimasi uskonnon yksilön valinnaksi, vastasivat kristilliset lehdet puolustamalla uskonnon yhteiskunnallista merkitystä.⁴³⁰ Uskonnonvapauden määrittelyssä lehdet vastasivat työväenliikkeen vaatimuksiin heidän omilla argumenteillaan ja logiikallaan; sosialistien vaatiman suvaitsevaisuuden tuli ulottua myös kirkkoon ja positiiviseen uskonnonvapauteen.

Kristillis-yhteiskunnallisten lehtien mukaan uskontoa ei voinut julistaa yksityisasiäksi kristinuskon luonteen vuoksi. Uskonnonvapauden nimissä hyväksyttiin yksilön mahdollisuus päättää vakaumuksestaan, mutta samalla korostettiin uskonnon yhteisöllistä ulottuvuutta.⁴³¹ Kristinusko oli maailmankatsomus, johon sisältyi käsitys ihmisen velvollisuuksista toisia ihmisiä ja yhteiskuntaa kohtaan. Uskonnon sivistyksellisen ja siveellisen voiman vuoksi katsottiinkin, ettei valtio ja yhteiskunta voi suhtautua siihen

⁴²⁵ Työkansa 7.10.1908, Eroittawa juopa.

⁴²⁶ Kotimaa 17.8.1908, Kirkolla on nyt tärkeä hetki!

⁴²⁷ Työkansa 13.8.1909, Osoittawat oikean tarkoituksensa; Kotimaa 11.2.1907, Sosialidemokratia ja uskonto.

⁴²⁸ Kotimaa 27.5.1907, Ajatelmia; Kotimaa 25.5.1908, Pikku hawaintoja; Työkansa 7.10.1908, Eroittawa juopa.

⁴²⁹ Kotimaa 19.7.1907, Woiko kristitty olla sosialisti?

⁴³⁰ Veikkola 1980, 37-39.

⁴³¹ Kotimaa 8.11.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Kotimaa 28.6.1906, Suomen Kristillisen Työväenliiton ohjelma; Työkansa 17.8.1910, Suomen Kristillisen Työväenliiton Ohjelma.

välinpitämättömästi.⁴³² Lutherin sanoja mukaillen *Kotimaa* maadoitti uskonnon yhteiskunnan pohjaksi, joka turvasi oikeuden pyhyyttä ja siveellisten lakien noudattamista.⁴³³

Kristillisille lehdille uskonto oli kyllä yksityisasiä yksilön persoonallisena suhteena Jumalaan, ja jokainen oli yksilönä vastuussa sydämensä tilasta Herran edessä.⁴³⁴ Vaikka uskonnolla oli ”yksityistä laatua” olevia ominaisuuksia, kuului uskonto kansalle ja kansa Jumalalle. Siksi uskonnon harjoittaminen ei voinut olla vain yksityisasiä.⁴³⁵ Uskonnollinen pakko tai kirkon pakkojäsenyys ei herännäisjohtaja ja Lapuan kirkkoherra Wilhelmi Malmivaaran (1854–1922)⁴³⁶ mukaan istunut kristilliseen vapauteen, minkä vuoksi uskonnonvapauteen tuli sisältyä mahdollisuus erota kirkosta. *Kotimaa* julkaisi Malmivaaran ajatuksia: ”Tässä mielessä, mutta myös ainoasti tässä, pitää paikkansa tuo sosialistien keppihevonen: uskonto on jokaisen yksityisasiä.”⁴³⁷ Uskonto ei silti kuulunut vain yksityisen alueelle, vaan kristillinen lähimmäisenrakkaus saisi sosialistien moittiman epäluulon ja vihan tahraamat työnantaja-työntekijä-suhteetkin sovitettua.⁴³⁸

Kotimaa perusteli kantaansa lainaamalla lauantaseuralaista kirkkoherraa Yrjö Alasta, jonka mukaan uskonto tuli ymmärtää yksilön valinnan rinnalla koko kansakuntaa liikuttavaksi voimaksi. Evankelis-luterilainen kirkko oli ollut kansan siveellisyyden turva niissä onnettomuuksissa, joita Suomen voitiin menneisyydessä katsoa voittaneen.⁴³⁹ Historia velvoitti pitämään kiinni koko kansan uskosta, ja uskonnollisen rajaaminen yksityisen piiriin oli vastoin kristinuskon teologiaa, lähetyskäskyä ja kirkon lähetyskristillisiä tavoitteita, joiden mukaan evankeliumia oli ”- - saarnattawa kaikille luoduille”.⁴⁴⁰

3.4.2 Valtion orjuus ja todellinen kristillisyys

---

⁴³² *Kotimaa* 15.3.1906, Teologisen Aikakauskirjan...; *Kotimaa* 20.2.1906, Uskonnonopetus kouluissa; *Kotimaa* 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa; Työkansa 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta.

⁴³³ *Kotimaa* 17.7.1906, Uskonnon asema elämässä.

⁴³⁴ *Kotimaa* 24.11.1909, Usko ja työt. IV. Kuninkaallisen lain rikkomisen seuraukset.

⁴³⁵ *Kotimaa* 30.9.1908, Rukous.

⁴³⁶ Malmivaara pyrki uudistamaan kansankirkkoa kritisoinutta herännäisyyttä ja liittämään sen tiukemmin kirkkoon. Malmivaaran johdolla herännäisyydestä tuli pappisjohtoinen, kirkollinen liike. Herännäisyys liitettiin kansalliseen heräämiseen ja herätyskristillisyys fennomaniaan. Huhta 2005, 473-474.

⁴³⁷ *Kotimaa* 22.7.1907, Vielä kirkon ja valtion erosta.

⁴³⁸ *Kotimaa* 11.10.1907, Kristillisyys ja yhteiskunnallinen kysymys. Katso myös Herättäjä 25.2.1910, Ensimmäisenä rukouspäivänä.

⁴³⁹ *Kotimaa* 15.2.1909, Kansankirkon merkityksestä, esitti Yrjö Alanen.

⁴⁴⁰ *Kotimaa* 3.1.1908, Kristillinen työväenaate Porwoossa.

Suurlakon jälkeen kirkon oppi ja moraalit olivat asetettu kyseenalaiseksi. Niin tehtiin myös kirkon asemalle yhteiskunnassa, jota modernisoitiin vauhdilla. Uskontokritiikki oli osa sekularisaatiota, eli siirtymää uskonnollisesta vaikutuspiiristä maalliseen. 1800-luvun lopulta alkaen se merkitsi inhimillisen kulttuurin itsenäistymistä kirkon vaikutusvallasta. Toiset vaativat uskonnon julistamista yksityisasiaksi, jotta yksilön vakaumus vapautuisi valtion pakotteista. Toisaalta sekularisaatio ilmeni kristillisen maailmankuvan kritisointina ja kirkon toiminnan vastustamisena, mikä johti vaatimuksiin kirkon ja valtion erottamisesta sekä tunnustuksettomien valtion perustamisesta.⁴⁴¹

Kristillistä valtiokirkkoa, sen opillista hegemoniaa ja kyseenalaistamattomia oikeuksia arvostelivat niin vapaakirkolliset kuin sosialistitkin, eikä kirkko suurlakon jälkeen enää voinut olla ottamatta kantaa sitä kohdanneisiin haasteisiin. Uudenaikainen oikeuskehitys, jossa viitattiin vapauteen, tasa-arvoisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen johti siihen, että kirkon oli rakennettava asemansa puolustus totuuden monopolin sijaan historiallisuuteen ja enemmistöasemaan.⁴⁴²

Kirkkoa ravistellut sekularisaatio seuraili eurooppalaista kehitystä, joka oli johtanut Ranskassa kirkon ja valtion eroon vuonna 1905. Samassa yhteydessä uskonnosta tehtiin yksityisasiasia, ja uskonnolliset yhdyskunnat saivat vapauden toteuttaa ja noudattaa uskoaan. Ranskassa demokratian ihanteet vaativat ylhäältä asetetun yhteiskuntajärjestyksen kumoamista, joka tekisi kansalaisista vapaita poliittisia ja aatteellisia toimijoita.⁴⁴³ Suomessa valtioihanne seurasi sen sijaan pitkään snellmanilaista fennomaniaa, joka korosti valtion ensisijaisuutta kansalaisen oikeuksiin nähden.⁴⁴⁴ *Kotimaan* mukaan kirkon ja valtion liitto oli Suomen turva, jota uskonnonvapaus yksilön omantunnonvapautena ei voinut ohittaa. Siksi Ranskan antiklerikalistista linjaa pidettiin varoittavana esimerkkinä kirkollisen kulttuurin ja kristillisen maailmankuvan hävittämisestä.⁴⁴⁵ Kirkon ja valtion suhdetta tärkeämmäksi muodostui kuitenkin kristillisen arvomaailman säilyttäminen.

---

⁴⁴¹ Ketola 2003b, 88-90; Murtorinne 1967, 14-15.

⁴⁴² Reijonen 1980, 28, 38; Murtorinne 1967, 31-32; Murtorinne & Heikkilä 1980, 12-14; Heininen & Heikkilä 1997, 207.

⁴⁴³ Kunnas 1999, 146-148. Protestantit olivat katolisia myötämielisempiä uskonnonvapaudelle.

⁴⁴⁴ Esimerkiksi Anttila 1993, 108-111; Liikanen 2004, 230-231; Siltala 1996, 142-143.

⁴⁴⁵ Seppo 1991, 179-180. *Kotimaa* 131, 13.11.1906, *Waltion ja kirkon ero Ranskassa*; *Kotimaa* 139, 1.12.1906, *Waltio ja kirkko Ranskassa*.

Luterilaisuuteen oli vuosisatojen ajan kuulunut elimellisesti kirkon ja valtion tiivis yhteys. Maallinen hallinto oli osa Jumalan luomisjärjestystä, ja jokaisen kristityn velvollisuus oli hoitaa maallinen kutsumuksensa uskollisena luojalleen. Kirkon tuli hoitaa hengellinen tehtävänsä, eikä tavoitella maallista regimenttiä ja sille uskottua valtaa.⁴⁴⁶ Yhteiselo oli synnyttänyt molempia hyödyttävät roolit, kun valtio toi kirkolle ”rauhaa ja toimintawapautta”. Valtion ja kirkon keskinäistä riippuvuutta määritteli luterilaisen kirkko-opin ohella lainsäädäntö, jonka vuoksi valtiolla oli tiukka ote kirkon hallinnosta ja taloudesta. Uskonnonvapaudella oli fennomaanien hengessä vahva kannatus yksilön sisäisenä valintana, mutta snellmanilaisen valtio-opin mukaan valtio asettui uskontokuntien valvojaksi: ”Uskoa ei voi pakolla walwoa, mutta kirkon ulkonaista järjestystä on waltion pakolla walwottawa.”⁴⁴⁷

Yhteiskunnan kristillistä arvopohjaa ja kirkon itsenäisyyttä vahvistamaan oli luotu kirkkolainsäätämisyjärjestys ja sitä varten kirkolliskokous.⁴⁴⁸ Lainsäädännöllinen yhteys valtioon muodostui kirkon puolelta rasitteeksi, kun kansanvaltaisuus uhkasi tuoda kirkkolain säätäjiksi sen sanomaan vihamielisesti suhtautuvia. Kirkon korkein hallitus oli maallinen, koska kirkkolaki oli ”hallitsijan ja waltiosäätyjen yhteisesti säätämä”, eikä kirkolliskokous voinut itsenäisesti säätää lakejaan.⁴⁴⁹ *Jumalattomien* eduskuntien pelästyttämät kirkonmiehet piispa Colliander johtajanaan päätyivät kannattamaan kirkon ja valtion erottamista, jotta kristillisen kirkon asioista olisivat päättämässä vain sen sanoman omakseen ottaneet. Kun *luopuneet* eivät pääsisi vaikuttamaan kirkkolakiin, saisi kirkko rauhan repijöiltään.⁴⁵⁰ Kirkko ei saanut jäädä valtion lainsäädännön orjaksi, vaan sen sanoman tuli olla hengellisesti heränneiden käsissä. Collianderin suunnitelmissa kirkolle taattaisiin lainsäädännöllinen itsenäisyys ja oikeus verotukseen.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁶ Heikkilä & Seppo 1987, 84-85. Valtio ylläpiti uskonnonopetusta, koulutti pappeja yliopistossa. Kirkko taas oli perinteisesti hoitanut sellaisia yhteiskunnallisia tehtäviä, kuin väestökirjanpito ja avioliittoon vihkiminen.

⁴⁴⁷ Kotimaa 24.11.1906, Kirkon erottamisesta walttiosta; Kotimaa 27.9.1907, Kirkko ja waltio. Huom. vapaakirkolliset kritisoivat valtion oikeutta walwoa seurakuntia, minkä vuoksi ei haluttu erota kirkosta eriuskolaislain mukaan. Jossas 1975, 115-118; Jossas 1990, 77-79.

⁴⁴⁸ Uuden kirkkolain myötä piispojen, pappien, valtion edustajien ja maallikkojen muodostama kirkolliskokous sai aloiteoikeuden kirkkolain vireillepanoon ja muuttamiseen, jolloin säätyjen ja hallitsijan kontrolle jäi ainoastaan ehdotuksen hyväksyminen. Pirinen 1977, 107-109; Pirinen 1985, 108-109; Nokelainen 2010, 42-43; Heininen & Heikkilä 1997, 184-185.

⁴⁴⁹ Kotimaa 24.11.1906, Kirkon erottamisesta walttiosta;

⁴⁵⁰ Työkansa 15.5.1908, Muutamia piirteitä yleisestä uskonnonwapaudesta; Veikkola 1977, 30-31; Murtorinne 1967, 45-46.

⁴⁵¹ Kotimaa 6.9.1906, Helsingin yksityinen pappeinkokous; Kotimaa 15.2.1909, Kansankirkon merkityksestä, esitti Yrjö Alanen.

Sekä vuoden 1869 kirkkolaki että vuoden 1889 eriuskolaislaki olivat ylläpitäneet käsitystä uskonnonvapaudesta ilman valtion ja kirkon erottamista. Kirkossa vallitsi teologinen linja, joka vaali perinteisen kristillisen valtion periaatteita. Uskonnollisen valtion auktoriteetti nojasi voimakkaasti kirkkoon, mikä oli tehnyt sen asemasta yhteiskunnassa vankan.⁴⁵² Suurlakon jälkeen ajattelu muuttui – myös kirkon näkökulmasta. Kirkon ja valtion erottaminen näytti mahdollistavan kirkon tarkoituksenmukaisemman toiminnan, vapautumisen siitä ”ulkokultaisuudesta”, johon valtion yhteydessä toimiminen pakotti.⁴⁵³ Kirkko oli kyllä asemansa vuoksi nauttinut etuoikeuksista, mutta rasitteena pidettiin sitä, että valtio toimi tuomiokapituleissa tarkastajana ja valvoi seurakuntien toimintaa.⁴⁵⁴ Pietistisen tulkinnan mukaan eduskuntaudistuksessa papiston oikeus ja velvollisuus luopua yhteiskunnallisesta työstään nähtiin hyvänä asiana, koska politikoinnin sijaan kirkonmiehet saattoivat keskittyä hengelliseen tehtäväänsä.⁴⁵⁵ Niin ikään siviilirekisterin luominen vapauttaisi kirkon ja papiston väestökirjanpidollisista velvollisuuksista.⁴⁵⁶

Kirkon lainsäädännöllisen itsenäisyyden puolustamiseksi lehdet pitivät esillä näkemystä, jonka mukaan kirkolliset ja valtiolliset lait rakensivat yhteiskuntaa eri näkökulmista; valtio käsitteli ihmisten oikeuksia ja velvollisuuksia, kirkko uskon ja sisäisen yhteyden vahvistamista. Maallinen regimentti hengellisen säätelijänä rikkoi Jumalan asettaman järjestyksen, eikä uudenlainen eduskunta voinut olla paras vaihtoehto huolehtimaan kirkon asioista, koska se ”- - kokoontuu aiwan toisen alan asioita ajamaan”.⁴⁵⁷ Kannanotoissa kaikui papiston joukossa esiintynyt huoli kirkon vaikutusvallan säilyttämisestä modernissa kansanedustuslaitoksessa, kun pappissääty oli joutunut luopumaan kirkkopoliittisesta asemastaan.⁴⁵⁸ Kirkon omalakisuuutta puolsi ymmärrys kristittyjen taivaallisesta alkuperästä, minkä vuoksi kirkon tuli maallisen lainsäätämisyjärjestyksen sijaan järjestäytyä jumalallisen lain mukaan.⁴⁵⁹

---

⁴⁵² Reijonen 1980, 19; Muun muassa arkkipiispa Johansson puhui kristillisen valtion säilyttämisen puolesta. Veikkola 1977, 30-31.

⁴⁵³ Kotimaa 12.6.1906, Työmaalta. Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen...Juva 1956, 42-44.

⁴⁵⁴ Kotimaa 27.9.1907, Kirkko ja valtio.

⁴⁵⁵ Veikkola 1980, 19-20.

⁴⁵⁶ Herättäjä 21.1.1910, Kirkolliset kysymykset viime waltiopäiwillä. II.; Kotimaa 15.4.1907, Kirkko ja valtio. Kirkon kannalta II.; Kotimaa 27.10.1906, Kristittyin waalikokoukseen.

⁴⁵⁷ Kotimaa 27.9.1907, Kirkko ja valtio; Kotimaa 15.4.1907, Kirkko ja valtio. Kirkon kannalta II; Herättäjä 5.1.1910, Kirkolliset kysymykset viime waltiopäiwillä.

⁴⁵⁸ Veikkola 1980, 19.

⁴⁵⁹ Kotimaa 4.9.1906, Pappein kokous; Työkansa 15.5.1908, Muutamia piirteitä yleisestä uskonnonvapaudesta.

Valtio tuki kirkkoa rahallisin avustuksin.⁴⁶⁰ Lainsäädännön ohella kirkon toimeentulon katsottiin riippuvan liikaa maallisten vallanpitäjien suosiollisuudesta.⁴⁶¹ Ruotsista otetun mallin mukaan kirkon toivottiin pyrkivän suurempaan itsenäisyyteen lainsäädännöllisesti ja taloudellisesti, mikä Suomessa olisi toteutettavissa kirkon omalla verotusoikeudella.⁴⁶² Kirkon ja valtion erossa kirkko voisi ”aineellisesta kannatuksesta vapaammin” uudistua omien ihanteidensa mukaisesti. Kirkon taloudellinen vapaus liittyi myös uskonnonvapauteen; ero valtiosta vapauttaisi yksilöt kirkon pakkojäsenyydestä ja samalla kirkollisiin kustannuksiin osallistumisesta.⁴⁶³

Käytännössä kirkon ja valtion ero tuli *Kotimaan* nuorkirkollisten mukaan toteuttaa hyvässä järjestyksessä ja kirkon aloitteesta, koska muuten sen tekisivät uskonnolle vihamieliset voimat.⁴⁶⁴ Kansankirkosta ei tullut luopua ilman perusteellista harkintaa.⁴⁶⁵ Kristillisten lehtien pelkona oli, että ilman eroa eduskunnan uskonnolle vihamielinen osa saattaisi ryhtyä ”kirkollisen lainsäädännön edistymisen jarruksi”, jolloin kirkko menettäisi osan toimintansa joustavuudesta ja vaikuttavuudesta.⁴⁶⁶ *Kotimaan* johtokuntaankin kuuluneen kansanedustaja Lauri Ingmanin (1868–1934)⁴⁶⁷ mukaan kirkon ja valtion erottamista vaativat sosiaalidemokraatit halusivat katkaista vuosisataisen yhteyden ja *kuristaa* kirkkoa tekemällä sen lainsäädännön edistymisen mahdottomaksi. ”Tämä on se wapaamielisyys, se suuri wapaamielisyys, jota tässä maassa on julistettu. Tätä se itse asiassa todellisuudessa sisältää.” *Herättäjässä* Ingman totesi lakonisesti sosiaalidemokraattien ajavan kirkon ja valtion eroa tajuamatta, että kirkko voisi olla siihen suostuvainen.⁴⁶⁸

---

⁴⁶⁰ Kotimaa 24.11.1906, Kirkon erottamisesta waltiosta.

⁴⁶¹ Kotimaa 3.11.1906, Kirkko ja waltio.

⁴⁶² Kotimaa 22.11.1909, Kirkon ja waltion erottaminen Ruotsissa. Waldenströmin anomus.; Herättäjä 21.1.1910, Kirkolliset kysymykset wiime waltiopäiwillä. II. Toisille kirkon itsenäinen taloudenpito näyttäytyi ongelmana, kun sen tulisi hankki taloudellinen pohjansa muualta kuin waltion tuista. Kotimaa 6.9.1906, Helsingin yksityinen pappeinkokous.

⁴⁶³ Kotimaa 22.7.1907, Wielä kirkon ja waltion erosta.

⁴⁶⁴ Kotimaa 22.11.1909, Kirkon ja waltion erottaminen Ruotsissa. Waldenströmin anomus; Huom. Ruotsin esimerkin kirkon ja waltion erosta pelättiin toteutuvan Suomessakin ilman kirkon vaikutusta. Kotimaa 19.10.1910, Uusia aseita...; Kotimaa 12.4.1907, Kirkko ja waltio. Kirkon kannalta I.

⁴⁶⁵ Kotimaa 4.12.1906, Kysymys kirkon ja waltion erosta; Kotimaa 6.9.1906, Helsingin yksityinen pappeinkokous.

⁴⁶⁶ Herättäjä 5.1.1910, Kirkolliset kysymykset wiime waltiopäiwillä.

⁴⁶⁷ Ingman Teologisen Lauantaseuran jäsenenä oli perustamassa Kotimaata, jonka päätoimittajaksikin häntä oli pyydetty. Tyytymättömänä lehden herätyskristilliseen linjaan Ingman jättäytyi johtokunnasta jo vuonna 1906. Välimäki 1994, 96-97.

⁴⁶⁸ Kotimaa 3.4.1908, Kansaneduskunta; Herättäjä 21.1.1910, Kirkolliset kysymykset wiime waltiopäiwillä. II; Välimäki 1994, 159-160. Ingman piti Teologisen Lauantaseuran tapaan politiikkaa käytännön kysymysten ratkaisemisena, ei kirkon olemusta mittaavana asiana. Jalava 2005, 378.

Ne, joille kirkon ja valtion erottaminen oli liian radikaali ratkaisu, korostivat kirkon uudistamista ja parannuksen tekemistä. Siten kirkko voisi valtion yhteydessä pysyenkin vastata paremmin Kristuksen oppia ja ylläpitää uskonnollista elämää.⁴⁶⁹ Herännäisjohtaja Wilhelmi Malmivaara näki kirkon ja valtion erossa mahdollisuuden hengelliseen uudistumiseen, kun valtiokirkkojärjestelmän lakatessa pappeja laiskistuttaneet vuositulot poistuisivat. Kirkon palvelijoiden hengellinen uudistuminen estäisi kirkkoakin maallistumasta.⁴⁷⁰ Toisaalta valtiokirkon ”kuolleesta tilasta” voitiin syyttää herätystä kaipaavia kristittyjä, ei valtiollista asemaa itsessään.⁴⁷¹ Arkkipiispan auktoriteetilla kehoitettiin kirkkoa itsetutkisteluun, jotta sen epäuskoon ja epäsiiveyteen johtaneet laiminlyönnit voitaisiin korjata.⁴⁷²

Kirkon tuli toiminnassaan uudistua, mihin myös uskonnonvapauden myöntäminen itsessään johtaisi.⁴⁷³ Nuorkirkkollisille teologeille, kuten Kailalle ja Ingmanille uskonnon- ja omantunnonvapaus olivat välttämättömiä, mutta ne eivät toteutuakseen edellyttäneet valtion ja kirkon erottamista.⁴⁷⁴ Teologisen Lauantaiseuran piirissä kirkon ja valtion eroa jopa vastustettiin. Yhtäältä kansankirkon suhde valtioon oli teologisesti perusteltu, toisaalta ero olisi ollut myöntymistä uskonnonvastustajien vaatimuksiin.⁴⁷⁵

Koko kansan kirkko oli joutunut sietämään sisällään ”julkisia jumalanpilkkajia, warkaita, murhaajia”.⁴⁷⁶ Uskonnonvapauden myötä kirkon holhouksesta voitaisiin vapauttaa ne, jotka eivät siihen vapaudesta ja omasta halustaan kuuluneet.⁴⁷⁷ Silloin kirkko pääsisi uudistumaan omien periaatteidensa mukaisesti. Kirkon ja valtion erottamista mahdollisesti seuraava kirkon voimakas sisäinen uudistuminen oli hieman yllättäen myös uskontokriitikoiden huolena.

---

⁴⁶⁹ Kotimaa 21.6.1906, Suomen Kristillisten työväenyhdistysten ensimmäinen yleinen edustajain kokous Tampereella Kesäkuun 16-19 päiwinä. Kolmantena kokouspäivänä; Kotimaa 17.8.1908, Kirkolla on nyt tärkeä hetki!

⁴⁷⁰ Kotimaa 22.7.1907, Vielä kirkon ja waltion erosta; Kotimaa 24.7.1907, Vielä kirkon ja waltion erosta.; myös Kotimaa 17.8.1908, Kirkolla on nyt tärkeä hetki! Herännäisyyteen ja herätysliikkeisiin oli kuulunut jo 1800-luvulta alkaen papiston roolin muuttaminen, kun liikkeiden parissa maallikot nousivat pappien rinnalle hengellisiksi johtajiksi. Heikkilä & Seppo 1987, 76. Huolestuttavia esimerkkejä papiston maallistumisesta kerrottiin Ruotsista. Kotimaa 22.11.1909, Kirkon ja waltion erottaminen Ruotsissa. Waldenströmin anomus.

⁴⁷¹ Kotimaa 24.7.1907, Vielä kirkon ja waltion erosta..

⁴⁷² Kotimaa 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla wiime wiiden wuoden aikana.

⁴⁷³ Kotimaa 15.4.1907, Kirkko ja waltio. Kirkon kannalta II.

⁴⁷⁴ Veikkola 1977, 30-31; Isotalo 1995, 83-84; Murtorinne 1967, 115-116. Erkki Kaila tosin korosti, ettei kirkon ja valtion erottaminen merkinnyt sitä, etteikö niiden suhde voisi jatkua erilläänkin. Kotimaa 13.2.1907, Hengellisen iltaman...

⁴⁷⁵ Murtorinne 1967, 49-50.

⁴⁷⁶ Kotimaa 24.11.1906, Kirkon erottamisesta waltiosta.

⁴⁷⁷ Kotimaa 22.7.1907, Vielä kirkon ja waltion erosta. Kirkosta keskeisenä uskonnonvapauden määrittelijänä on kirjoittanut muun muassa Leena Sorsa. Katso Sorsa 2010, 12-17.

Kirkollisen elämän elpymisen välttämiseksi muun muassa uskontokriitikko Rolf Lagerborg (1874–1959) kannatti uskonnonvapauden kiirehtimistä ja uskonnonopetuksesta luopumista.⁴⁷⁸ Ruotsinkieliseen sivistyneistöön kuulunut Lagerborg oli turhautunut yhteiskunnan liian hitaaseen uudistumiseen ja sai innoituksensa ranskalaisesta antiklerikalismista, joka oli johtanut vuosisadan vaihteessa näkyviin tuloksiin.⁴⁷⁹

Kansankirkkoajatusta puolustaneiden mukaan kirkosta ei uskonnonvapaudesta huolimatta saanut tehdä puhtasoppineiden seurakuntaa, vaikka kirkko ajan teologian mukaan olikin jaettavissa tosiuskoviin ja sen sanomasta piittaamattomiin.⁴⁸⁰ Kirkon ei tullut erotella jäseniensä uskonlaatua, tai sulkea sanomansa parista nimikristittyjä, ”hengellisesti kuolleita” tai harhaoppisia. Vapaakirkollisten toivoman puhtasoppisen seurakunnan rakentaminen oli Teologisen Lauantaiseuraan kuuluneen Yrjö Alasen mukaan tuomittu epäonnistumaan: ”Kirkossa on aina ollut ja on vieläkin sekaisin jumalaisia ja jumalattomia.”⁴⁸¹ *Kotimaa* puolusti kirkkoa koko kansan kasvattajana, joka ei voinut olla puhtasoppineiden pyhättö eivätkä kristityt olleet myöskään oikeutettuja ” - - luotansa työntämään sellaisia ihmisiä, jotka eivät itse tahdo kristillisen seurakunnan yhteydestä luopua.”⁴⁸² Kansankirkkokäsityksissä tapahtui muutos, kun opin ja kirkkokurin sijaan alettiin hiljalleen korostaa kirkon yhteiskunnallista vastuuta koko kansan kasvattajana.⁴⁸³

Kirkon ja valtion erottamista puolustettiin maallisen ja hengellisen regimentin sekoittumisella. Erkki Kaila käytti luterilaista vallanjakoa argumenttina uskonnonvapauden puolustamiseksi: ”Yleinen uskonnon wapaus on siis myönnettävä ja siinä pyrittävä tuohon Lutherin kantaan että waltio ja kirkko, ollen molemmat jumalallisia laitoksia, eivät rewii, waan rakentawat ja auttawat toinen toisiaan suuressa kaswatustehtävässään.”⁴⁸⁴ *Herättäjän* vakinaiseen kirjoittajakaartiin kuulunut Wilhelmi Malmivaara yhtyi käsitykseen, jonka mukaan kansa oli rakentunut vuosisatoja kirkon ja valtion yhteyden varaan. Tuon yhteyden purkaminen tarkoittaisi syvää leikkausta Suomen ”yhteiskunta-ruumiiseen”. Sen sijaan kysymys oli maallisen ja hengellisen regimentin tasapainosta ja siitä, tarkoittiko valtion ja kirkon

---

⁴⁷⁸ Murtorinne 1967, 74-75, 112-113.

⁴⁷⁹ Jalava 2005, 363-364.

⁴⁸⁰ Murtorinne 1967, 118; Jakoa piti esillä muun muassa beckiläinen arkkipiispa Johansson. Isotalo 1995, 9-10.

⁴⁸¹ Jossas 1975, 115-119; *Kotimaa* 11.11.1907, Kirkkolain uudistus; *Kotimaa* 30.9.1908, Rukous; *Kotimaa* 15.2.1909, Kansankirkon merkityksestä, esitti Yrjö Alanen

⁴⁸² *Kotimaa* 30.9.1908, Rukous; *Kotimaa* 13.3.1906, Kirkollisia reformeja.

⁴⁸³ Seppo 1999, 10-11; Veikkola 1977, 30-31.

⁴⁸⁴ *Kotimaa* 13.2.1907, Hengellisen iltaman...

erottaminen sitä ” - - ettei waltio saa tunnustaa Jumalaa ylempänä itseänsä olewaksi”.⁴⁸⁵ Ajatukset kirkon ja valtion eron enneaikaisuudesta saivat tukea, kun senaatin asettamat uskonnonvapauskomiteat olivat taipuneet kannattamaan täydellistä uskonnonvapautta, mutta kirkon ja valtion yhteydestä nekään eivät olleet valmiita luopumaan.⁴⁸⁶

Huolestuneimmat rakensivat kirkon ja valtion erosta jatkumon, joka deterministisesti johtaisi uskonnon syrjäyttämiseen yhteiskunnasta. *Kotimaassa* nimimerkiksi ---ä naamioitunut keri lukijoiden eteen koko vyyhdin: kirkon ja valtion erosta seuraisi ensin kevytmielisyys ja turmelus, joka päästyään valloilleen synnyttäisi köyhyyttä. Kasvaneesta köyhyydestä puolestaan kumpusi sosialismi, ja viimein sosialistinen vallankumous, jonka raakuudesta nousisi järjen valtakunnaksi kutsuttu hallinto.⁴⁸⁷ Kansainvälinen levottomuus rikkoi valtion *siveelliset* ja *oikeudelliset* perusteet, joita uskonto turvasi.⁴⁸⁸ Jos kirkko tarvitsikin tuekseen valtiota, kävisi valtion ilman uskontoa vielä huonommin. *Kotimaassa* Erkki Kaila julisti kirkon ja valtion liiton voimaa: ”tosi kansallisuus ja uskonnollisuus rinnakkain käydessään owat woittamattomia.”⁴⁸⁹

Uskonnonvapauslain sen sijaan ei uskottu saavan aikaan laajaa lähtöliikettä kirkosta, vaikka sivistyneistö oli ottanut henkisesti etäisyyttä kirkkoon ja sen oppiin jo vuosikymmenten ajan. Täydellisen uskonnonvapauden periaatteesta huolimatta valtio voisi edelleen tukea kansalaisten enemmistön uskontoa.⁴⁹⁰ Kansankirkon asemaa puolustettiin sillä, että enemmistö suomalaisista vielä tunnusti sen uskoa.⁴⁹¹ Näkökulma oli vanha, sillä kirkolliset piirit olivat perustelleet uskonnonvapauden tarpeettomuutta jo aiemmin sillä, että vain pieni osa kansasta

---

⁴⁸⁵ *Kotimaa* 24.7.1907, Vielä kirkon ja waltion erosta. Katso myös *Kotimaa* 8.3.1907, Kristillismieliset kansalaiset!; *Kotimaa* 50, 8.5.1908, Kuokkalan rukousyhdistys...

⁴⁸⁶ Vuoden 1906 uskonnonvapauskomitea asetettiin tutkimaan uskonnonvapauden laajentamisen seurauksia. Toinen uskonnonvapauskomitea kokoontui vuonna 1908. Veikkola 1980, 21.

⁴⁸⁷ *Kotimaa* 3.11.1906, Missä syy?

⁴⁸⁸ *Kotimaa* 17.7.1906, Uskonnon asema elämässä; *Kotimaa* 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla viime viiden vuoden aikana.

⁴⁸⁹ *Kotimaa* 13.2.1907, Hengellisen iltaman...

⁴⁹⁰ Murtorinne 1967, 15, 113-114.

⁴⁹¹ *Kotimaa* 28.6.1906, Suomen Kristillisen Työväenliiton ohjelma; *Kotimaa* 112, 27.9.1907, Kirkko ja waltio. Erityisesti maaseudulla uskonnon koettiin vielä nauttivan arvostusta. *Kotimaa* 17.8.1908, Kirkolla on nyt tärkeä hetki!; *Kotimaa* 4.12.1906, Kysymys kirkon ja waltion erosta.

kaipasi oikeutta erota kirkosta.⁴⁹² *Kotimaan* mukaan kirkon ja valtion erottaminen taas johtaisi jäsenkatoon vain, jos uskonnon kunnioitus itsessään katoaisi.⁴⁹³

3.4.3 Ehtoollispakko ja siviiliavioliitto

Uskonnonvapaudesta muodostui vuosisadan vaihteessa yhtä paljon käytännön kysymys kuin aatteellinen vaatimus. Kirkolla oli hoidettavanaan useita yhteiskunnallisia tehtäviä, kuten väestökirjanpito, avioliittoon vihkiminen sekä kansanopetus. Hengellisen ja maallisen regimentin erottaminen olisi vaatinut niiden uudelleenjärjestämistä. Vaatimukset kirkon ja valtion erottamisesta tiivistyivät uskonnonvapauteen ja siviiliavioliittoon, kun sosiaalidemokraatitkin kannatuksensa turvaamiseksi hillitsivät erovaatimuksiaan.⁴⁹⁴ Kirkon parissa siviiliavioliiton vaihtoehtona pidettiin ehtoollispakon poistamista avioliiton solmimisen ehdoista.

Kirkon käytäntö oli, ettei avioliittoon kuulutettu sellaisia, jotka eivät olleet käyneet ehtoollisella. Myös valtion virkoihin pääseminen edellytti ehtoollisen nauttimista. Moni kirkossa katsoi, ettei sakramenttia saanut nauttia ilman uskoa tai vastentahtoisesti ja siten halveksia ”armonvälineitä”.⁴⁹⁵ Ehtoollispakkoa Raamatun vastaisena ja sakramenttia halventavana vastustivat muun muassa arkkkipiispa Gustaf Johansson, O.I. Colliander ja Lauri Ingman, joille perustelu oli uskonnon sisäinen, ei kirkkopoliittinen.⁴⁹⁶

Ehtoollispakon poistamiselle löydettiin perusteita kirkon opista; ehtoollista ei saanut sitoa avioliiton ehdoksi, kun ei Kristuskaan ollut niin tehnyt. Sen sijaan ehtoollisella oli luovuttamaton arvo, eikä sen pyhyttä tullut sekoittaa maalliseen avioliittoon, joka oli ihmisten *luonnollinen oikeus ja siveellinen velvollisuus*.⁴⁹⁷ Luterilaisessa kirkossa avioliitto ei ollut

---

⁴⁹² Vasta työväenliikkeen uskontokritiikin laajuus koetteli kirkonkin käsitystä oppinsa vankkumattomasta suosiosta. Jalava 2005, 364.

⁴⁹³ *Kotimaa* 22.7.1907, Vielä kirkon ja waltion erosta; *Kotimaa* 24.7.1907, Vielä kirkon ja waltion erosta; *Kotimaa* 12.4.1907, Kirkko ja waltio. Kirkon kannalta I. Välimäki 1994, 159; Soikkanen 1961, 305-307; Murtorinne 1967, 123-125.

⁴⁹⁴ Työkansa 29.6.1908, Mitä kristillinen työkansa tahtoo?; *Kotimaa* 17.8.1908, Kirkolla on nyt tärkeä hetki!; *Kotimaa* 3.11.1906, Missä syy?; *Kotimaa* 11.12.1908, Kirkon tila.; Veikkola 1977, 31.

⁴⁹⁵ Herättäjä 5.1.1910, Kirkolliset kysymykset viime waltiopäiwillä; *Kotimaa* 6.11.1908, Kirkolliskokous. Juva 1956, 32-39; Juva 1960, 168-175; Murtorinne 1967, 6-8.

⁴⁹⁶ Toiviainen 2003, 246; Välimäki 1994, 84-87, Siltala 1999, 270-271. Murtorinne 1986, 170-171.

⁴⁹⁷ *Kotimaa* 13.3.1906, Kirkollisia reformeja; *Kotimaa* 29.7.1910, Äskeiset kirkkolain muutokset. Ehtoollispakko poistettu.

sakramentti, eikä sitä ehtoollisen kautta saanut sellaiseksi sekoittaa: ”Epäilemättä on ehtoollispakko meillä vielä jäännös katolisesta järjestelmästä.”⁴⁹⁸

Arkkipiispan kantaan yhtyen kirkolliskokous oli vuosisadan vaihteessa asettunut kannattamaan ehtoollispakon poistamista, koska armolahjan vastaanottaminen ei saanut olla lailla säädetty velvollisuus. Liberaalit pitivät ehtoollispakkoa kirkollisen vallan symbolina, mutta sekä liberaalit että kirkko vaativat omantunnonvapautta ehtoollisen nauttimiseen.⁴⁹⁹ Myös vapaakirkolliset olivat arvostelleet sitä, että armon välikappaleesta oli tehty yhteiskunnallinen normi, jonka julkisesti kristinuskoa kieltävät joutuivat täyttämään. Kun ehtoollisella kävijöiden määrä laski, alkoi ehtoollinen merkitä enemmän kristillisen uskon tunnustamista.⁵⁰⁰

Ehtoollispakon poistamista kannatti kirkon sisällä niin sanottu raamatullinen suunta, joka halusi välttää siviiliavioliiton. Kirkollinen suunta taas halusi vahvistaa kirkon sisäistä kuria ja kasvatuksellista ulottuvuutta.⁵⁰¹ Luterilaista traditiota tunnustavat kirkollisen suunnan kannattajat eivät olisi halunneet puuttua pakkoon, koska katsoivat sakramenttien kuuluvan kirkon ja sen jäsenten elämään erottamattomasti. Ehtoollinen vahvisti kirkon sisäistä yhteyttä, minkä vuoksi mahdollinen ongelma tuli ratkaista siviiliavioliitolla, ei ehtoollispakon poistamisella.⁵⁰² Kansankirkkoaatteen kannattajat pitivät ehtoollista koko kansan siunaavana yhteytenä kirkkoon.⁵⁰³

Uskonnonvapauden katsottiin tuovan ehtoollispakkoon vain osittaisen ratkaisun. Kirkolla tuli olla oikeus asettaa omat sääntönsä, ja niihin tyytymättömillä tuli olla oikeus erota sen piiristä. Kirkon ei tullut pakottaa kansalaisia ehtoolliselle vaan saarnata sanomaa niin, että he itse tulisivat sakramenttien ääreen.⁵⁰⁴ Toisaalta ehtoollinen kuului koko seurakunnalle ja siihen vanhempien tuli myös lapsiaan opettaa. ”Ottakaat ja syökää tältä kaikki”, on Herran käsky ja se kuuluu kaikille seurakuntalaisille.⁵⁰⁵

---

⁴⁹⁸ Kotimaa 13.3.1906, Kirkollisia reformeja; Katolista kirkkoa moitittiin uskonnollisista pakkokeinoista myös kirkolliskokouksessa. Kotimaa 25.11.1908, Kirkolliskokous.

⁴⁹⁹ Murtorinne 1967, 20-23.

⁵⁰⁰ Heininen & Heikkilä 1997, 217.

⁵⁰¹ Pirinen 1977, 111-112.

⁵⁰² Välimäki 1994, 84-87; Murtorinne 1967, 8-9. Katso myös Jossas 1990, 193-195.

⁵⁰³ Kotimaa 29.7.1910, Äskeiset kirkkolain muutokset. Ehtoollispakko poistettu. Meurman ja Yrjö-Koskinen kannattivat ehtoollispakkoa. Kirkkokuria korostanutta Meurmania kritisoitiin asiassa kirkollisuudesta raamatullisuuden kustannuksella. Jossas 1990, 194-195. Heininen & Heikkilä 1997, 208.

⁵⁰⁴ Kotimaa 13.3.1906, Kirkollisia reformeja.

⁵⁰⁵ Kotimaa 25.11.1908, Kirkolliskokous

Liberaalien kritiikki kohdistui kirkolliseen vihkimiseen omantunnonvapauden loukkauksena tilanteessa, jossa avioliittoon mielivä ei voinut valita siviilivihkimistä.⁵⁰⁶ Siviiliavioliitolle löytyi kirkon piiristä kannattajia, kunhan se ei syrjäyttäisi kirkollista vihkimysmuotoa.⁵⁰⁷ *Herättäjän* mukaan avioliiton solmimisen tuli olla sivistysvaltiossa omantunnonkysymys. Näin ollen sosiaalidemokraattien vaatima pakollinen siviiliavioliitto voitiin tuomita taantumukselliseksi.⁵⁰⁸ *Kotimaassa* siviiliavioliittoa kuvailtiin sopivana sille kansanosalle, joka halusi ”pysyä erillään kaikesta uskonnosta – ehkäpä siiveellisydestäkin”.⁵⁰⁹ Kirkollisen vihkimisen puolustajille vain ehtoollisella käyneiden solmima avioliitto oli *siveellinen*.⁵¹⁰ *Työkansa* ilmoitti vastustavansa siviiliavioliittoa, ”moista äpärää”, joka sen ennustuksen mukaan toisi iloa ainoastaan kirkon pilkkaajille.⁵¹¹

Paineet ehtoollispakon poistamiseksi syntyivät omantunnonvapauden vaatimuksista ja halusta rajoittaa kirkon kontrollia. Ehtoollispakon poistaminen sai kannatusta kirkon sisällä ja ulkopuolella, mutta se ei ratkaissut kastamattomien asemaa, jotka edelleen jäivät vaille yhteiskunnallisia oikeuksiaan. Siksi tarve kastamattomien väestökisterille ja uskonnonvapauden laajentamiselle ei ratkennut ehtoollispakon poistamiseen.⁵¹² Kristillistä valtiota kannattaneille siviilirekisteri oli ongelma ja papiston piirissä kasvoi huoli uskonnollisesta irtolaisuudesta, mutta myös kastamattomien kirjaaminen kirkonkirjoihin oli vastoin pappien omaatuntoa, koska kirkon jäseneksi tultiin nimenomaan kasteen kautta.⁵¹³

Avioliittoon vihkimisen ehdoksi tuli vuoden 1908 kirkolliskokouksen jälkeen ehtoollispakon sijaan rippikoulu.⁵¹⁴ *Kotimaan* tulkinnan mukaan se kasvatti kasteenuusimisen arvoa ja rippikoulun opetuksellista painoarvoa.⁵¹⁵ Kirkon ja valtion institutionaalinen erottaminen ei vielä merkinnyt ateistista valtiota. Uskonnonopetuksesta ja kristillisestä kasvatuksesta luopumista tai jumaluusopillisen tiedekunnan syrjäyttämistä yliopistosta pidettiin sitä vastoin huomattavasti suurempana uhkana yhteiskunnalle. Siksi kirkko keskittyi kasvatuksellisen ja sivistävän voimansa korostamiseen.⁵¹⁶

---

⁵⁰⁶ Murtorinne 1967, 16-19.

⁵⁰⁷ Kotimaa 22.5.1907, Siiviiliavioliitto; Kotimaa 6.2.1906, Kristillinen keskustelukokous...

⁵⁰⁸ Herättäjä 21.1.1910, Kirkolliset kysymykset viime waltiöpäiwillä. II.

⁵⁰⁹ Kotimaa 24.11.1906, Kirkon erottamisesta waltiosta.

⁵¹⁰ Kotimaa 18.9.1907, Sawonlinnan pappeinkokous syyskuun 4:nä päivänä

⁵¹¹ Työkansa 30.11.1910, Waltiollisen toimintamme suuri merkitys tulewiin waaleihin nähden.

⁵¹² Tala 2008, 224, 256-257; Jalava 2005, 376.

⁵¹³ Tala 2008, 236, 266-267; Murtorinne 1967, 10.

⁵¹⁴ Kotimaa 29.7.1910, Äskeiset kirkkolain muutokset. Ehtoollispakko poistettu.

⁵¹⁵ Kotimaa 1.8.1910, Äskeiset kirkkolain muutokset. Mitä ne waikuttawat rippikouluun.

⁵¹⁶ Kotimaa 3.11.1906, Kirkko ja waltio; Kotimaa 11.10.1906, Ohjelmaehdotus Suomen maalaiswäestön liitolle.

4 KANSAKUNTA JA KANSAN KUNTO

”Kun Jumala lakkaa olemasta Jumala, niin ihminen lakkaa olemasta ihminen, kun väärä maailman katsanto sydämen valtaa.”⁵¹⁷

4.1 Pedot eivät voi muodostaa valtiota

Sortovuosien ja venäläistämistoimenpiteiden ohella suomalaisuutta uhkasi sisäinen degeneraatio, kansan moraalinen rappio, eripuraisuus ja kiihkoilu, jotka näyttivät kristillisten lehtien mukaan lisääntyneen puolue-elämän järjestäytymisen myötä. Nuoren kansakunnan tuli huolehtia väestönsä kunniallisesta kehityksestä sekä terveen ja voimakkaan kansan kasvattamisesta, mikä *Kotimaan*, *Työkansan* ja *Herättäjän* mukaan onnistui ainoastaan kristinuskon turvin. Siksi sellainen uskonnonvapaus, joka uhkasi erottaa kansan kristinuskosta horjuttaisi myös sen siveellistä tilaa.⁵¹⁸ Uskonto oli ollut ja sen tuli jatkossakin olla kansan elinvoima, joka ylläpiti moraalialia ja loi kansalle tarkoituksen.⁵¹⁹

Suomalaisten turvana oli ollut jumalanpelko, joka ” - - pitää kansan siiveelliset voimat terveinä ja tarmokkaina sekä antaa kansan elämälle yleishyödyllisen päämäärän eli tarkoituksiperän, joka tekee, että kansa ansaitsee elää”. Kristinuskosta luopuminen, *jumalankieltämys*, sitä vastoin toisi mukanaan siveellisen rappion.⁵²⁰ Kansan ulkoinen kehitys oli suoraan verrannollinen uskonnollisuuden ja siveellisyyden kanssa: ”Mistä uskonto puuttuu, siinä tulee elämä köyhäksi. Siinä menettävät kaikki arwot merkityksensä.”⁵²¹

Uskonnon yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen merkityksen korostaminen oli vastaus ajan vaatimuksiin, joiden mukaan uskonnosta piti tehdä yksityisasiä. Yksilöiden uskonnottomuus oli

---

⁵¹⁷ Kotimaa 1.3.1907, Parantajat, parantakaa itseänne!

⁵¹⁸ Kotimaa 26.4.1906, Tunnusta Kristusta!; Kotimaa 20.2.1906, Kristillinen keskustelukokous...

⁵¹⁹ Ala 1999, 71-75. Herättäjä 15.12.1909, Isiemme perintö.

⁵²⁰ Herättäjä 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulevaisuutta?

⁵²¹ Kotimaa 3.10.1910, Uskonto elämän arwona; Kotimaa 6.11.1908, Kirkolliskokous; Kotimaa 28.12.1910, Maassa rauha.

koko kansan uhka, koska yksilön moraalit oli yhteiskuntamoraalin siemen.⁵²² Toisaalta demokraattisuutta lähestyvään politiikkaan sopi protestanttinen etiikka, joka korosti yksilön vastuuta ja roolia yhteiskunnassa.⁵²³ Siksi Jumalan sanan noudattaminen oli niin yksilön, perheen kuin kansan ja valtionkin menestyksen takeena.⁵²⁴ Kristinuskon sisäisen tulkinnan mukaan moraalit ja siveellisyys edellytti sitä, että ihminen tunnusti asemansa suhteessa Jumalaan.⁵²⁵ Usko Jumalaan oli samalla uskoa Jumalan luomaan järjestykseen. Epäuskon kasvaminen kansan eri kerroksissa vei pohjan yhteiskuntajärjestykseltä: ” - - sillä missä usko Jumalaan haihtuu, siellä hajoaa wähitellen uskonto, siweellisyys ja oikeus.”⁵²⁶

Kristinuskon ja kirkon läsnäolo yksityisessä ja julkisessa elämässä takasi kansakunnan tulevaisuuden, koska ne nimettiin kansaa koossa pitäneiksi voimiksi.⁵²⁷ Uskonto antoi ihmiselämälle tarkoituksen ja rakensi kansalaisille velvollisuudentunnon.⁵²⁸ Kristinuskon moraalisen ylemmyyden korostaminen seurasi yliopistonuorten maailmankatsomuksellista irtaantumista kirkosta, jonka sanomaan aiemmat sukupolvet olivat vielä sitoutuneet. Kehitysoptimismi, materialismi ja nietzscheläinen usko ihmiseen ja tämän omaan moraalititn vei sijaa kristinuskolta. Irtantumista kirkon eettisestä ohjauksesta vahvisti pettyminen kirkon omaan moraalititn, kun sen katsottiin sortovuosien aikana tukeneen esivallan toteuttamia laittomuuksia ja vieläpä perustelleen toimintansa Jumalalla ja uskonnolla.⁵²⁹

Sortovuosien ja sisäpolitiikan ristipaineessa kristilliset lehdet pitivät kansaa suojelevana voimana yhtenäisyyttä, joka oli myös kirkon etu. ”Niin kauan kuin kansa on yksimielinen, on se merkkinä kansan siweellisestä terweydestä ja tarmosta.”⁵³⁰ Tuon siveellisyyden takeena oli seissyt kirkko, joka saattoi puolustaa asemaansa kansan yhtenäisyyden luojana. Kristityn tehtävä olikin evankeliumille kuuliaisena vastustaa antikristillistä henkeä, ” - - siweyttä ja yhteishenkeä repiwiä woimia - - ”.⁵³¹ Uskonnollisuus ja siveellisyys olivat suomalaisuuden määreitä, joiden jatkuvuuteen kansan tulevaisuus oli opittu ankkuroimaan. Konservatiivisen

---

⁵²² Ala 1999, 71-75, 89-91. Esimerkiksi Erkki Kaila esitti, että uskonnottomuus tulisi hävittämään yhteiskuntamoraalin. Kotimaa 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa.

⁵²³ Ketola 2003a, 38-39.

⁵²⁴ Kotimaa 11.1.1906, Elämän eri aloilta; Kotimaa 10.3.1906, He rikkoivat perustuksen; Kotimaa 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla viime viiden vuoden aikana.

⁵²⁵ Herättäjä 4.3.1910, Modernismi ja panteismi.

⁵²⁶ Kotimaa 6.11.1908, Kirkolliskokous; Siltala 1999, 269-271.

⁵²⁷ Kotimaa 30.9.1908, Rukous.

⁵²⁸ Kotimaa 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa.

⁵²⁹ Vares 2000, 17-21; Murtorinne 1967, 15-19.

⁵³⁰ Herättäjä 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulevaisuutta?

⁵³¹ Herättäjä 15.12.1909, Isiemme perintö; Herättäjä 4.2.1910, Herättäjän tilaajille ja ystäville; Kotimaa 24.7.1907, Herran kansa nykyaikana.

näkökannan mukaan uskollisuus isänmaalle ja yhteiskunnalliselle järjestykselle esti suomalaisia vaipumasta suoranaiseen pahuuteen.⁵³² Siksi yhtenä siveellisen järjestyksen järkkymisen merkkinä pidettiin auktoriteetteja kohtaan tunnetun kunnioituksen laskua.

Kirkon jäseninä ja sen vaikutuspiirissä kansa oli pysynyt uskollisina alamaisina, mikä oli taannut yhteiskunnallisen rauhan. Suurlakon jälkeen kirkon toivottiin edistävän yhteiskunnan integraatiota.⁵³³ *Kotimaa* ja *Herättäjä* viestivät asian niin, että jumalanpelon lakkaaminen johtaisi yhteiskuntamoraalin rappioon ja anarkismiin, jolloin kunnioitus maallista esivaltaakin kohtaan lakkaisi.⁵³⁴ Herännäisjohtaja ja Lapuan kirkkoherra Wilhelmi Malmivaara perusteli kirkon ja valtion yhteyden säilyttämistä luottamuksella Jumalan luomaan järjestykseen: ”Riistäkää kansalta pois kunnioitus jumalallista totuutta kohtaan, ja teidän on mahdoton saada sitä pitämään waltion lakeja pyhinä.”⁵³⁵

Kotimaalle kristinusko oli valtion siveellinen selkäranka eli edellytys luoda ”kansallisesti päteviä yhteiselämän muotoja”.⁵³⁶ Käytännössä sillä viitattiin uskonnon kykyyn yhdistää kansaa ja osoittaa kansalaisille siveellinen osansa, minkä vuoksi valtio ei voinut olla uskonnon suhteen välinpitämätön.⁵³⁷ ”Kirkko on sieluna waltiossa” todettiin Helsingin yleisessä pappeinkokouksessa,⁵³⁸ millä viitattiin valtion oletettuun raaistumiseen.⁵³⁹ Pragmaattisen lähestymistavan mukaan valtio tarvitsi uskoa Jumalaan välttääkseen anarkismin: ”Ilman uskoa Jumalaan ei ole ihmisyyttä, ilman ihmisyyttä ihminen on peto ja pedot eiwät woi waltiota muodostaa.”⁵⁴⁰

On huomattava, että 1900-luvun alun suomalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa siveellisyydellä ei viitattu ainoastaan sukupuolisiveellisyyteen, vaan moraaliseen harkintaan ja kansalaisen velvollisuuksiin. Siveellisyyttä kaivattiin kaikissa kohtuullisuutta, kieltäytymistä ja

---

⁵³² Siltala 1999, 268-269.

⁵³³ Heikkilä & Seppo 1987, 82-83.

⁵³⁴ *Kotimaa* 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa; *Kotimaa* 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla viime viiden vuoden aikana.

⁵³⁵ *Kotimaa* 24.7.1907, Vielä kirkon ja waltion erosta... Katso myös Murtorinne 1967, 118.

⁵³⁶ *Kotimaa* 22.5.1908, Wertaus ontuu.

⁵³⁷ *Herättäjä* 5.1.1910, Kirkolliset kysymykset viime waltiopäiwillä; *Kotimaa* 22.5.1907, Suomen uudelle eduskunnalle.

⁵³⁸ Niin sanotut yleiset yksityiset pappeinkokouksia oli järjestetty 1880-luvulta saakka. Suurlakon jälkeen papisto aktivoitui pohtimaan kirkon roolia kannatuksen ja kunnioituksen murtuessa. Veikkola 1980, 30-31.

⁵³⁹ *Kotimaa* 6.9.1906, Helsingin yksityinen pappeinkokous.

⁵⁴⁰ *Kotimaa* 27.9.1907, Kirkko ja waltio.

hillitsemistä vaativissa houkutuksissa.⁵⁴¹ Suomalaisessa politiikan käsitteistössä siveellisyys merkitsi snellmanilaisen valtio-opin mukaan yhteiskunnallista osallistumista ja yksilön poliittista vastuuta koko kansan kehittämisestä.⁵⁴²

Huoli kansan siveellisyydestä oli vuosikymmeniä aikaisemmin jarruttanut uskonnonvapauden kehittymistä. Eriuskolaislakia valmisteltaessa 1870-luvulla kirkon parissa katsottiin, ettei kansan uskonnollis-siveellinen tila vielä edellyttänyt uskonnonvapautta.⁵⁴³ Valtiolla tuli olla oikeus tarkkailla siveellisyyden noudattamista, mitä myös vuoden 1889 rajattu eriuskolaislaki oli alleviivannut.⁵⁴⁴ Ja kun Suomen kristillinen työväenliitto vaati uskonnonvapautta laajennettavaksi koskemaan muitakin kuin kristilliseen uskontunnustukseen sitoutuvia, tuli siveellisyyttä loukkaavat uskonnolliset yhdyskunnat jättää oikeuden ulkopuolelle.⁵⁴⁵

Kristillisten lehtien mukaan Suomen oli kiittäminen Jumalaa sekä historiastaan että tulevaisuudestaan. Jumala oli siunannut Suomen kansaa maalla ja rauhalla, mutta sen lisäksi Jumalan sanaan sitoutunut kansa oli myös ”kasvanut siwistyksessä ja siweydessä”.⁵⁴⁶ Uskonnon pelastava voima ulottui Erkki Kailan mukaan yhteiskunnalliseen elämään: ”Kreikkalainen sana, jota vastaamassa suomalaisessa Raamatussa käytetään pelastus-sanaa, merkitsee oikeastaan terweeksi tulemistä.”⁵⁴⁷ Ajan lehdissä saattoi lukea viitteitä fennomaanisesta ajattelusta, jonka mukaan yksilön ominaisuuksien, kuten sivistyksen ja siveellisyyden, tuli koitua kansan parhaaksi. Suomalaisuusliikkeen johtohahmoja ja arkkipiispa Johanssonia yhdisti ajatus, että aatteiden terveet arvot olivat kansakunnan kehityksen välttämätön edellytys.⁵⁴⁸ Kansalaisuus velvoitti kansalaiskuntoon, jota puolueetkin ohjelmissaan vaativat.⁵⁴⁹ Siveelliset voimat rakensivat valtion, joka ei voinut velttoudessa kukoistaa. Kansalliset koettelemukset vaativat itsekkäiden mielihalujen kieltämistä ja juuri

---

⁵⁴¹ Ala 1999, 75-77; Isotalo 2012, 13-14, 21.

⁵⁴² Snellmanin siveellisyydestä käyttämä ilmaus oli *sedlighet*, joka sai yksilön toimimaan yhteisönsä parhaaksi. Snellman loi suomalaisen lainkuuliaisuutta, moraalisuutta ja yhteisön kehittämistä korostavan valtio-opin Georg Friedrich Hegeliin nojaten. Pulkkinen 2011, 36-42; Pulkkinen 2003, 224-226; Elomäki 2011, 131-133.

⁵⁴³ Juva 1956, 161.

⁵⁴⁴ Jossas 1990, 77-79.

⁵⁴⁵ Kotimaa 28.6.1906, Suomen Kristillisen Työväenliiton ohjelma.

⁵⁴⁶ Herättäjä 15.12.1909, Isiemme perintö.

⁵⁴⁷ Kotimaa 3.10.1910, Uskonto elämän arwona.

⁵⁴⁸ Siltala 1996, 143-144; Heininen & Heikkilä 1987, 200; Katso myös Kalha 2008, 69;

⁵⁴⁹ Stenius 2003, 346-353.

isänmaanrakkaus johti nautinnonhalusta luopumiseen. Vietit olivat *intohimojen orjuutta*, josta Jumala kansalaiset vapautti.⁵⁵⁰

Kun levottomuus kasvoi kansan keskuudessa, kaipasi *Kotimaa* isänmaan turvaksi siveellisiä luonteita, *lujaluonteisia* kristittyjä, jotka uhrautuvaa rakkautta maataan kohtaan osoittaen väistelisivät ”vihollisen myrkytettyjä nuolia” ja seuraisivat uskonsa ihanteita.⁵⁵¹ Lujaluonteisuuteen kuului viettien vastustaminen, nautinnonhalun sammuttaminen ja laittomuuden torjuminen. Kurittomuuden kerrottiin levinneen jo kansan *pohjakerrokseen*, minkä vuoksi tilanteesta syytettiin ensisijaisesti sosialismia.⁵⁵² Keskittyminen työväenliikkeen agendan mukaan *maallisen paratiisin* itsekkäisiin nautintoihin johtaisi ”henkiseen wararikkoon”, josta vain hengellisen elämän arvon palauttaminen saattoi pelastaa.⁵⁵³ Huvitusten ja kaupunkien maallistuneen sivistyneistön elämäntapojen vieroksuminen kuului erityisesti eskatologisesti orientoituneisiin herätysliikkeisiin. Snellmanilaisen siveellisyyden ja yhteisön moraalin ohella herännäispappien keskuudessa suosiota oli kasvattanut 1870-luvulta teologia, joka karttoi maailmallisuutta, nautintoja, sekä huvi- ja seuratoimintaa.⁵⁵⁴

Sosialismin vastapainona uskonnon ”jalostawa ja intohimoja kurissa pitävä woima” takaisi yhteiskunnan tasapainoisen kehityksen, sivistys ilman kristinuskoa taas toisi lehtien sanoin mukanaan villiintymistä ja rappiota.⁵⁵⁵ Ja vaikka kansansivistäjien tarkoitus myönnettiin kauniiksi, tuottaisi kristillisestä etiikasta erotettu kasvatus vain raakuutta.⁵⁵⁶ Siksi sivistävä työ oli suoritettava juuri ”jumalanwaltakunnan wainiolla”.⁵⁵⁷

Työkansa opetti Jumalan pelon johtavan yhteiskunnalliseen edesvastuuntuntoon sekä luonnollisesti kristillisen työväen omiin yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden tavoitteisiin.

---

⁵⁵⁰ Kotimaa 19.12.1910, Elämän tarkoitus ja arwo; Kotimaa 26.4.1909, Elämän eri aloilta. Ala 1999, 75-77.

Siveellisten luonteiden kaipuussa kaikui venäläistämiskausien muodostama uhka. Veikkola 1977, 31-32.

⁵⁵¹ Kotimaa 26.6.1907, Sisälähetystyöhön; Kotimaa 15.7. 1910, Muureja rakentamaan; Kotimaa 26.8.1910, Wakawa tuki.

⁵⁵² Kotimaa 22.11.1906, Waalitaistelun ydin kysymys. Laittomuudella viitattiin tässä auktoriteettien vastustamiseen, ei venäläistämistoimenpiteisiin.

⁵⁵³ Kotimaa 22.11.1906, Waalitaistelun ydin kysymys. Laittomuudella viitattiin tässä auktoriteettien vastustamiseen, ei venäläistämistoimenpiteisiin. *Työkansa* 7.10.1908, Eroittawa juopa; Kotimaa 19.12.1910, Elämän tarkoitus ja arwo.

⁵⁵⁴ Ketola 2003a, 37-38; Lehtonen 1994, 146-154; Pulkkinen 2003, 224-226; Juva 1950, 161-164. Maaseudun katsottiin säilyttäneen hyveelliset elämäntavat paremmin kuin kaupungit, joissa esimerkiksi alkoholin synnyttämää rappiota kammoksuttiin. Erottelu kuului teollistumisen ja kaupungistumisen synnyttämään kahtiajakoon, jossa maaseutu edusti puhtautta ja kaupunkien elämäntapa rappiota. Sillanpää 2002, 36-39. Haapala 1995, 74-75.

⁵⁵⁵ Kotimaa 16.12.1907, Kotimaan ohjelma. II. Kehitys; *Työkansa* 7.10.1908, Eroittawa juopa

⁵⁵⁶ Kotimaa 14.8.1907, Kansanwalistusta harrastawille.

⁵⁵⁷ Kotimaa 23.11.1910, Herran työ – siwistystyö.

Siveettömyyttä sen sijaan oli itsekäs maallisten nautintojen etsiminen, joka rikkoi liikkeen tasa-arvotavoitteita, ja josta selkeästi syytettiin hyväosaisia: ”Keksinnötkin ovat antautuneet nautinnonhimon ja jatkuvan hienostumisen palvelukseen ja jättäneet syrjään joukkojen vaivojen keventämisen, sen voimien vahvistamisen.”⁵⁵⁸ Varallisuuden epätasainen jako taas sai ihmiset keskittymään hengellisen sijaan maalliseen aiheuttaen ” - - kumarrusta ja tanssia kultaisen vasikan eli mammonan ympärillä, synnillistä lihan himoa, silmäin pyyntiä ja elämän koreutta.”⁵⁵⁹ Sovittelevammin hengen ja materian eli *aistillisuuden* tasapainoa kaipasi *Kotimaa* ja Erkki Kaila.⁵⁶⁰

Kristillisten työväenyhdistysten tuli olemassaolollaan muodostaa vastavoima sosiaalidemokraattiselle liikkeelle siellä, missä se järkytti kansan siveellisiä periaatteita.⁵⁶¹ Siihen velvoittivat ”uskonto, kansa ja isänmaa.”⁵⁶² Siveellistä ja uskonnollista rauhaa rikkoivat sosialismin rinnalla uudet aatteet, kuten materialismi ja ateismi, jotka levittäen ”henkisen taudin siemeniä” saivat ihmiset petomaiseksi kuvaillun aistillisuuden valtaan.⁵⁶³ *Työkansa* yhtyi analyysiin varoittamalla lukijoitaan *pedon* lailla kristinuskoa halveksivista maailmankatsomuksista, jotka saarnaten ”pimeyden waltakunnan ewankeliumia” himmensivät kansan siveellisyyskäsitteitä. Jumalan sanaa seurasi aina paholainen, jonka ansaina uusia aatteita oli pidettävä: ”Mihinkä Herra temppelin rakentaa, sinne piru kappelin rinnalle.”⁵⁶⁴

1900-luvun alussa siveellisyys ja sosiaalisen kysymyksen rajapinnan muodostivat työväestön olot ja alkoholismi. Huoli kansan siveellisyydestä näkyi 1800-luvun lopulla myös alkoholipolitiikan rajoituksina erityisesti työväen asuttamisissa kaupunginosissa. Vuosisadan vaihteessa siveellisyyden snellmanilainen, julkinen, poliittinen ja yhteisöllinen ulottuvuus redusoitui sukupuolisiveellisyydeksi, joka liitettiin tapainturmelukseen ja kulttuurin raaistumiseen. Siveellisyydellä alettiin viitata seksuaalisten normien kaipuuseen ja seksuaaliseen kontrolliin, jota nautinnonhalu ja *vapaa rakkaus* rikkoivat.⁵⁶⁵

⁵⁵⁸ Työkansa 23.3.1910, Jokaisen kristillisen työväenatteen ystävän; Kotimaa 17.7.1906, Kristuksen voima ja aikamme lewottomuus.

⁵⁵⁹ Työkansa 23.3.1910, Jokaisen kristillisen työväenatteen ystävän; Kotimaa 25.5.1908, Jeesus kutsuu sinua!

⁵⁶⁰ Kotimaa 3.10.1910, Uskonto elämän arwona.

⁵⁶¹ Kotimaa 21.6.1906, Suomen Kristillisten työväenyhdistysten ensimmäinen yleinen edustajain kokous Tampereella Kesäkuun 16-19 päiwinä. Kolmantena kokouspäivänä.

⁵⁶² Työkansa 30.11.1910, Waltiollisen toimintamme suuri merkitys tulewiin waaleihin nähden.

⁵⁶³ Kotimaa 3.11.1906, Missä syy?; Kotimaa 22.1.1908, Yksilö ja ympäristö. Kotimaa 1.7.1907, Jeesuksen hellä kysymys meille. Rakastatko minua?; Kotimaa 25.5.1908, Jeesus kutsuu sinua!

⁵⁶⁴ Työkansa 14.12.1910, Pois kristinuskoa halveksivat maailmankatsomukset ja pääoman sortawa yliwalta!; Työkansa 22.1.1909, Kirje Salosta; Työkansa 18.3.1910, Mietteitä Kristinuskosta ja sosialismista.

⁵⁶⁵ Sillanpää 2002, 36-39; Haapala 1995, 74-75; Markkola 2012, 165-199; Elomäki 2011, 134; Kalha 2008, 63-65.

Kotimaan pakinoitsija *Toiwowainen* varoitti lukijoita ruotsalaisen Ellen Keyn vapaan rakkauden julistuksesta, joka oli tehnyt elämänhalusta uuden uskonnon.⁵⁶⁶ Keyn ajatuksia Suomessa oli edistänyt muun muassa Rolf Lagerborg, joka pyrki murtamaan kristillisen sukupuolietiikan hallitsemia käsityksiä seksuaalisuudesta.⁵⁶⁷ Siveyden korostaminen kristillisissä lehdissä oli vastaliike Keyn ja Lagerborgin levittämälle feminismille. Todisteeksi ”jumalattomuuden hyökylaineesta” ja sitä seuranneesta siveellisestä rappiosta luettiin nautinnonhalun ohella huvittelu, avioerot, uskottomuus, aviottomien lasten määrän kasvu sekä laiminlyöty lastenkasvastustyö, luokkaviha, rikollisuus, juoppous, pahoinpitelyt - jopa tapot, murhat ja itsemurhien määrän kasvu.⁵⁶⁸ Pyhän pilkkaamisen ja raamatullisen opin hylkäämisen merkkejä olivat myös ”kotiwarkaus, petollisuus, wäärä wala ja koronkiskominen” sekä jokapäiväisiksi todetut siveellisyysrikokset ja murhat.⁵⁶⁹ *Kotimaa* kiteytti degeneraation pelon lauseeseen: ”Ajan henki kykenee wankilat, sairashuoneet ja köyhäinhuoneet täyttämään.”⁵⁷⁰

Kotimaan tuomio omalle ajalleen oli selkeä, mutta kansan siveellistä rappiota kohtaan tunnetun pelon laajuudesta kertovat 1900-luvun ensi vuosina tehdyt tiukennukset siveellisyysrikosten rangaistuksiin.⁵⁷¹ Siveellisyys käsitti seksuaalisen normiston, jonka nimissä lainsäädännöllä pyrittiin eroon esimerkiksi prostituutiosta.⁵⁷²

Valitun kansan historiaan viitaten *Kotimaa* varoitti lukijoita ”Israelin lasten lihallisesta mielestä”, minkä vuoksi suomalaisenkin tuli taistella turmeltunutta luontoaan vastaan Raamattu ohjenuoranaan.⁵⁷³ Välinpitämättömyys yhteisestä hyvästä, itsekkyytys ja kevytmielisyys olivat

---

⁵⁶⁶ *Kotimaa* 121, 3.12.1909, Ellen Key.

⁵⁶⁷ Jalava 2005, 382-383. Jalava on esittänyt, että keskustelu sukupuolimoraalista yhdisti modernin yhteiskunnan arvoperustassa olevat jännitteet, ja että siinä törmäsivät kansallisuuden, politiikan, luokkien, uskonnon ja perheen suhteet.

⁵⁶⁸ Työkansa 4.9.1907, Maalaisen mietteitä. *Kotimaa* 13.5.1908, Kansanopetuksen järjestäminen; *Kotimaa* 11.12.1908, Kirkon tila; *Kotimaa* 28.12.1910, Maassa rauha; *Kotimaa* 9.6.1906, Mihin mennään ja mihin joudutaan?; Työkansa 17.7.1907, Kylwöä niitetään; *Kotimaa* 11.12.1908, Kirkon tila; *Kotimaa* 29.5.1906, Wähän koulupakinaa. II. Jalava 2005, 383-389.

⁵⁶⁹ Työkansa 14.12.1910, Pois kristinuskoa halveksivat maailmankatsomukset ja pääoman sortawa yliwalta!; *Kotimaa* 3.10.1910, Uskonto elämän arwona; *Kotimaa* 24.7.1907, Herran kansa nykyaikana.; *Kotimaa* 11.12.1908, Kirkon tila.

⁵⁷⁰ *Kotimaa* 22.1.1908, Yksilö ja ympäristö.

⁵⁷¹ *Ala* 1999, 75-77.

⁵⁷² Prostituoituja syytettiin veneeristen tautien levittämisestä, mutta työväenliike tahtoi myös eroon prostituutiosta ilmiöstä, jota se piti osana kapitalistista, porvarillista yhteiskuntajärjestelmää. Nygård 1998, 51-74. Häkkinen 1995.

⁵⁷³ *Kotimaa* 30.1.1906, Missä on kristityn heikkous; *Kotimaa* 14, 6.2.1906, Missä on kristityn woima? Murtorinne & Heikkilä 1980, 62-65; Veikkola 1980, 25.

ominaisuuksia, jotka eivät sopineet todelliselle kristitylle.⁵⁷⁴ Kostonhalun ja katkeruuden sijaan kansan tuli olla tunnettu sellaisista hyveistä kuin vieraanvaraisuus, rehellisyys ja sääliväisyys.⁵⁷⁵

Rappion vastapainoksi *Kotimaa* vahvisti kansallista kertomusta aidosta kristillisestä veljesrakkaudesta, joka takasi kansallisen velvollisuudentunnon ja jonka kylmeneminen oli alun perin johtanut sortoon.⁵⁷⁶ Kristinoppia oli kiittäminen järjestäytyneen yhteiskunnan kehittyneimmistä muodoista, kuten lasten kouluopetuksesta ja *armeliaisuuslaitoksista*, ” - - missä sairaat, raajarikkoiset ja orwot saavat hellää hoitoa”.⁵⁷⁷ Nyt itsekkyyks näytti vievän kansalta periaatteet, jotka ” - - kohottavat sitä maan tomua ylemmäksi.”⁵⁷⁸ Uusien aatteiden tarjoama vapaus oli sen sijaan muuttunut mielivaltaisuudeksi ja oman edun tavoitteluksi.⁵⁷⁹

Jos *Kotimaan* tuomio omalle ajalleen oli jyrkkä, oli ratkaisukin yksiselitteinen: kristillinen kasvatus pelasti ihmisen itseltään. ”Ottakaa pois ewankeliumi, niin ihmisestä tulee jälleen barbaari tahi peto.”⁵⁸⁰ Kirkon julistuksen ulkopuolelle jättäytynyt kansanosa näytti jo vajonneen kurjuuteen, ja vain kristinuskon käskyt saattoivat nostaa ihmiskunnan *raakalaistilastaan*.⁵⁸¹ Samalla lehti nojasi Aristoteleen ajatuksiin ja auktoriteettiin: ”Siveellinen kasvatus on sitä välttämättömämpi, koska ihminen kehittyessään ainoastaan älyn puolesta, sitä helpommin muuttuu raaimmaksi kaikista olennoista.”⁵⁸²

Työkansakin puolusti kristinuskkoa siveellisen käytöksen, kohteliaisuuden ja hyvien tapojen luojaan vastatakseen kristillisen moraalin ja kristillisten hyveiden arvosteluun, jota oli alkanut esiintyä työväenliikkeen piirissä.⁵⁸³ Lehden mukaan sosialismi itse aiheutti inhimillisen kulttuurin rappiota: ”vapaus ilman jumalisuutta wie petomaisuuteen”.⁵⁸⁴ Uskonnon positiivista vaikutusta sosiaaliseen kulttuuriin kuvasi erään muistelijan mukaan se, että kristilliseen

---

⁵⁷⁴ *Kotimaa* 15.7.1910, Muureja rakentamaan; *Kotimaa* 12.10.1910, Itsetunnustusta.

⁵⁷⁵ Herättäjä 25.2.1910, Ensimmäisenä rukouspäivänä; *Kotimaa* 11.12.1908, Kirkon tila.

⁵⁷⁶ *Kotimaa* 1.7.1907, Jeesuksen hellä kysymys meille. Rakastatko minua?: *Kotimaa* 28.12.1910, Maassa rauha; Katso myös *Kotimaa* 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla wiime wiiden vuoden aikana.

⁵⁷⁷ *Kotimaa* 5.9.1910, Kristinopin waltaawa woima.

⁵⁷⁸ *Kotimaa* 4.1.1907, Toteutuwa ennustus 30 vuotta takaperin;

⁵⁷⁹ *Kotimaa* 18.12.1908, Epäkohtia kotikaswatusoloissa.

⁵⁸⁰ Ihmisessä asuvaan petoon viitattiin useasti. *Kotimaa* 29.5.1906, Wähän koulupakinaa. II; *Kotimaa* 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa. *Kotimaa* 21.6.1907, Epäuskon sankareita.

⁵⁸¹ *Kotimaa* 27.11.1908, Rauhanaatteesta...; *Kotimaa* 26.6.1907, Sisälähetystyöhön; *Kotimaa* 23.11.1910, Herran työ – siwistystyö.

⁵⁸² *Kotimaa* 26.7.1909, Ajatelmia.

⁵⁸³ *Työkansa* 28.8.1907, Hedelmistään puu tunnetaan; Soikkanen 1961, 295-297.

⁵⁸⁴ *Kotimaa* 13.6.1910, Perintömme ihanuus.

työväestöön kuului raittus ja sopuisuus, kun sosialistien kuvattiin omista kokouksissaan vain räyhäävän.⁵⁸⁵ Työväenliikkeestä tuli uskonnollis-siveelliselle maailmankuvalle kaksinkertainen vihollinen: ”Ensiksi tuo hirmuinen epäuskon valta, jonka kahleista huokaa suuren suuri osa maailman kansoista ja toiseksi se elämä, joka on seurauksena ja hedelmänä tästä epäuskosta.”⁵⁸⁶ Siksi *Työkansa* kehotti kristittyjä vastustamaan hengellistä rappiota sekä *opilla että elämällä*.⁵⁸⁷

Kotimaa varoitti lukijoitaan sosialismin ja materialismin kaltaisista opeista, jotka riistivät perusteet sekä uskonnolta että yhteiskuntajärjestelmältä. Lehden kritiikki kohdistui siihen, että julkisilla esitelmillä jumalattomat saattoivat vietellä *yksinkertaisia* ” - - luwatan kultaa ja onnea, mutta kylwäen maan ohdakkeita ja orjantappuroita.”⁵⁸⁸ Oli kyse sitten harhaoppisuudesta, Jumalan työtä halveksivasta järkeysuskosta tai kiihkomielisestä uskonnollisuudesta, johtivat ne vailla Jumalan rakkautta kapinointiin ja väkivaltaan, jopa verenvuodatuksen.⁵⁸⁹ Kristittyjen tuli rappion kynnyksellä vastustaa vapautena markkinoitua individualismia ja sen sijaan vapauttaa kansa synnin orjuudesta. Kirkon tuli jatkaa historiallista tehtäväänsä *Kotimaan* sanoin kansan vaikutusvaltaisimpana henkisenä kasvattajana, sivistystä ja siveellistä voimaa vahvistaen.⁵⁹⁰

Herättäjä puolestaan varoitti eskatologisessa hengessä kansassa rehottavan *synti-elämän* tuovan mukanaan kansallisia koettelemuksia.⁵⁹¹ Riitaisuus oli moraalista heikkoutta, joka teki myös valtiosta heikon. ”Olihan sukumme hallussa muinoin laajat lakeudet siitä maasta, jota Wenäjän kansa nyt hallitsee. Mutta eripuraisuus teki, että olemme siellä menettäneet kaikki.” Hajaannuksen aiheuttamaa tuhoa alleviivatakseen lehti muistutti lukijoitaan Kreikan ja Rooman kohtaloista, kun kristinusko ei ollut ehtinyt pelastaa niitä itseltään.⁵⁹² Siveellinen rappio oli johtanut ”pimeimpiin aikakausiin ihmiskunnan elämässä”, jollaiseksi Rooman häviön lisäksi

---

⁵⁸⁵ Työkansa 2.6.1907, Muistelmia W:n pitäjän kristillisen työväenyhdistyksen perustamisen ajalta. Työkansa esitti uskonnon synnyttävän siveellistä ja tunnollista käytöstä, mikä esimerkiksi Japanissa merkitsi etua työnhaussa katso Työkansa 19.8.1907, Eroavaisuuksia. Sosialistien politiikkaa pidettiin rähinöintinä ja suunsoittona Herättäjä 21.1.1910, Kirkolliset kysymykset viime waltiopäiwillä. II.

⁵⁸⁶ Työkansa 29.1.1908, Mikä on kristillisen työväen liikkeen tarkoitus?.

⁵⁸⁷ Työkansa 10.8.1908, Mistä on löydettävä syy kansan hengelliseen rappeutumiseen.

⁵⁸⁸ Kotimaa 8.5.1908, Waroitushuuto huolettomille.

⁵⁸⁹ Kotimaa 22.6.1910, Wiimeisten aikain merkeissä uskonnon alalla;

⁵⁹⁰ Kotimaa 15.2.1909, Kansankirkon merkityksestä, esitti Yrjö Alanen; Kotimaa 15.7. 1910, Muureja rakentamaan; Kotimaa 23.11.1910, Herran työ – siwistystyö.

⁵⁹¹ Herättäjä 15.12.1909, Isiemme perintö.

⁵⁹² Herättäjä 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulewaisuutta?

nimettiin Ranskan vallankumous.⁵⁹³ Ranskassa toteutettua kirkon ja valtion eroa sekä historian esimerkkejä pidettiin todisteena siitä, että kansan ja valtion olemassaolo edellytti tiivistä suhdetta uskontoon: ”Kansa, joka menettää uskontonsa, on kuin simpukka, joka menettää kuorensa.”⁵⁹⁴

Kristinuskon osoittamalle siveellisyyden tielle tuli ohjata erityisesti nuoria, koska nuorison harteilla lepäsi kansakunnan tulevaisuus ja koska ulkomailta tulevat aatteet houkuttivat juuri kansan kokematon osaa.⁵⁹⁵ Nuoriso oli *Kotimaan* mukaan ”kylmennyt isäinsä uskonnolle”, minkä lisäksi se oli vielä syyllistynyt uskonnonpilkkiaan.⁵⁹⁶ Moitittavaa lehdet löysivät myös nautintoihin antautumisesta sekä pyhäpäivän viettotapojen laiminlyömisestä; ”Lepopäivästä on tullut huwitusten päivä, urheilupäivä, kokousten päivä, waltiollisten puolueiden kiihoituspäivä - -”.⁵⁹⁷ Sosialistisen liikkeen aiheuttamaksi uskottu nuorison huonotapaisuus ja kevytmielisyys sai *Kotimaan* pelottelemaan lukijoita vankiloilla, jotka pian täytyisivät lapsista ja nuorista pahantekijöistä.⁵⁹⁸ Nuorison tila herätti huolta etenkin *Työkansassa*, koska kristillisen työväenliikkeen kanssa kannatuksesta kilpailevien sosiaalidemokraattinuorten parissa kirkon- ja uskonnonvastaisuus oli erityisen aggressiivista.⁵⁹⁹

Sivistysmaiden ”suuri luopumus kirkosta” saisi aikaan auktoriteettien murtumista paitsi valtiossa, myös perheissä. Se tarkoitti nuorison kapinointia yhtä lailla hallituksia kuin vanhempiaan vastaan.⁶⁰⁰ Lasten, nuorten ja ylioppilaiden uskontoa kohtaan osoittama halveksunta keräsi huomiota, koska tulevien sukupolvien tuli viedä Suomea ja koko ihmiskuntaa eteenpäin ”onnen ja walistuksen tiellä”.⁶⁰¹ Kirkon lähtökohdista katsottuna nuoria tuli ohjata siveellisyyteen, raittiuteen ja ihmisyyteen ensisijaisesti Jumalan pelolla, Raamatun

---

⁵⁹³ Kotimaa 22.8.1910, Ainoa pelastus.

⁵⁹⁴ Kotimaa 2.7.1909, Ranska pakanoituu; Työkansa 24.7.1908, Muutamia wakawia sanoja jumalankieltäjille ja niille jotka heitä kuuntelewat.

⁵⁹⁵ Kotimaa 11.11.1907, Pääkirjoitus. Nuorison pyrinnoista; Kotimaa 23.3.1908, Koulunuorison voittaminen Kristukselle; Kotimaa 17.1.1910, Hirwensalmelta...

⁵⁹⁶ Kotimaa 14.3.1910, Kristillisille yhdistyksille.

⁵⁹⁷ Herättäjä 21.1.1910, Muista pyhittää lepopäivä; Kotimaa 11.12.1908, Kotimaa 12.10.1910, Itsetunnustusta; Kirkon tila; Kotimaa 22.11.1907, Uskonnollinen elämä Turun arkkhiippakunnassa; Kotimaa 25.7.1910, Etsiikö Suomen kansa apuansa Jumalasta?

⁵⁹⁸ Kotimaa 18.12.1908, Epäkohtia kotikaswatusoloissa; Herättäjä 25.2.1910, Ensimmäisenä rukouspäivänä; Kotimaa 21.6.1909, N.N.K.Y:n kokous Mikkelissä.

⁵⁹⁹ Soikkanen 1961, 300-305.

⁶⁰⁰ Kotimaa 22.7.1910, Kristuksen toinen tuleminen; Kotimaa 23.3.1908, Koulunuorison voittaminen Kristukselle.

⁶⁰¹ Kotimaa 15.4.1908, Uskonto ja koulu; Kotimaa 21.4.1906, Kirje Hankasalmelta...; Kotimaa 20.2.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Kotimaa 13.2.1907, Ylioppilaitten yhteistä rukouspäivää...; Kotimaa 15.2.1906, ”Sallikaa lasten tulla minun tyköni ja elkää estäkö heitä.”; Kotimaa 10.3.1906, Hengelliset liikkeet. Työkansa 23.10.1907, Lasten ja nuorten hyväksi. Siveellisyyden puolustuksesta katso Työkansa 24.7.1907, Autuas uskon kautta; Työkansa 13.11.1907, Lausuntoja.

sanalla ja luterilaisen tunnustuksen mukaisesti.⁶⁰² Niiden vaikutuksesta nuorison tuli lämmentä yhteiskunnallisille kysymyksille, oppia lähimmäisenrakkautta ja vapautua välinpitämättömyydestä.⁶⁰³ Tämän lisäksi nuorisoa tuli suojella vääränlaisen vapauden ansoilta, jollaisia olivat aiemmin mainitut ”intohimojen orjuuden” oikeuttaminen sekä ”wapaan rakkauden oppi”, joka uhmasi kristillistä avioliittoihannetta ja yhteiskunnan perhepolitiikan perusteita.⁶⁰⁴

Kansakunnan tila edellytti kristillisen kotikasvatuksen tukemista.⁶⁰⁵ 1800-luvulla kotia ja perhettä korostettiin yhteiskunnan perustana ja naisia kansakunnan kasvattajina. Siveä nainen ja porvarillinen äiti muodostivat kodin ja yhteiskunnan perustan. Työväenliikkeessä korostus liittyi haluun liittää työväenkodit osaksi yhteiskuntaa, jotta ne tuottaisivat yhteiskuntakelpoisia kansalaisia.⁶⁰⁶ *Työkansa* arvosti naisia paitsi perheiden myös koko kansan kasvattajina, ja kehotti kantamaan huolta nuorista ja heidän vaikutuksille alttiista arvoistaan.⁶⁰⁷ Samalla siveellisyys liitettiin kristillisiin arvoihin ja äidillisiin hyveisiin, jotka perustuivat käsitykseen naisten korkeammasta moraalista.⁶⁰⁸

Kodin kasvatuksen ohella nuoria tuli tavoittaa heille sopivin menetelmin, koska hengellisten iltamien ohjelmaa pidettiin liian pitkäväteisinä nuorille sanankuulijoille.⁶⁰⁹ Nuorkirkolliset pitivät tarkoituksenmukaisina esimerkiksi kristillisiä yhdistyksiä, joiden pariin jumalanpalveluselämästä vieraantunut nuoriso saattoi löytää.⁶¹⁰ Suomalaiset joukkoliikkeet sitoivat kansaa sivistyneistöstä alkaneeseen itsensä kehittämisen kulttuuriin ja auttoivat ihmisiä ” - - woittamaan turmiolliset taipumuksensa - - ”, mikä koski niin nuorisoseuroja kuin raittius- ja siveellisyysjärjestöjäkin.⁶¹¹ Myönteiset merkit nuorison taipumisesta Jumalan puoleen

---

⁶⁰² Kotimaa 11.1.1906, Elämän eri aloilta; *Työkansa* 23.10.1907, Lasten ja nuorten hyväksi. Siveellisyysden puolustuksesta katso *Työkansa* 24.7.1907, Autuas uskon kautta; *Työkansa* 13.11.1907, Lausuntoja; Kotimaa 13.2.1907, Ylioppilaitten yhteistä rukouspäivää...; Kotimaa 7.6.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Herättäjä 30.12.1910, Herättäjä, Kirkollis-Yhteiskunnallinen viikkolehti vuodeksi 1911.

⁶⁰³ Kotimaa 12.10.1910, Itsetunnustusta.

⁶⁰⁴ Ala 1999, 71-75; Anttila & Pollari 2009, 111-137. Herättäjä 15.12.1909, Ohjelmamme; Kotimaa 13.6.1910, Perintömme ihanus.

⁶⁰⁵ Kotimaa 22.1.1908, Yksilö ja ympäristö; Herättäjä 25.2.1910, Ensimmäisenä rukouspäivänä; Kotimaa 12.10.1910, Itsetunnustusta.

⁶⁰⁶ Markkola 1994, 131-132; 136-148; Soikkanen 1961, 301; Nygård 1998, 51-74. Nainen oli yhteiskunnallisen vakauden ja jatkuvuuden kuva, ja taiteen ja kirjallisuudenkin tuli ilmentää tätä siveellisyyttä. Katso Lappalainen 2000, 67-69.

⁶⁰⁷ *Työkansa* 25.11.1907, Sananen naisille.

⁶⁰⁸ Elomäki 2011, 131-133.

⁶⁰⁹ Kotimaa 21.6.1909, N.N.K.Y:n kokous Mikkelissä.

⁶¹⁰ Kotimaa 14.3.1910, Kristillisille yhdistyksille.

⁶¹¹ Kotimaa 15.7.1910, Muureja rakentamaan. Muun muassa Santeri Alkio oli nuorisoseuraliikkeen parissa ojentanut nuorisoa siveellisyysden noudattamisessa ja kansalaissivistyksen hankkimisessa. Numminen 2011a, 151-

valoivat toivoa uskottomuuden ahdistamiin toimituskuntiin ja lukijoihin. Kristinuskon elinvoimasta kertoivat kristillisen ylioppilasliikkeen kasvu Suomessa ja Euroopassa sekä nuorten miesten elpyvä innostus jumaluusopillisiin opintoihin ja papin uraan.⁶¹²

Kristinuskon rooli yhteiskunnan moraalisen pohjana oli vankkumaton. Vaikka *Kotimaan* ohjelman mukaan hengen sivistävä voima pelasti yksilön ja valtion ei uskonnossa kuitenkaan ollut kyse vain siveellisyyden turvaamisesta, eikä toisaalta ”ylewinkään siweysoppi” yltänyt uskonnon tasolle.⁶¹³ Jeesuksen persoona oli hengellisen kasvun ja henkisten pyrkimysten esikuva, joka opetti ihmisiä nöyryyteen ja kuuliaisuuteen.⁶¹⁴ Kristusta ei saanut typistää eettiseksi esikuvaksi eikä uskoa *teko-opiksi*, sillä siveellisyys ei vielä tehnyt ihmistä autuaaksi. Maallisten olojen parantaminen tai ”yli-siwistys” ei saanut viedä huomiota ikuisuuteen ulottuvalta ratkaisulta, eikä ihmisviisaus riittänyt pelastukseen: ”Ewankeliumi ei ole siwistuksen tuote.”⁶¹⁵ Uskontoa ei tullut samaistaa joukkojen hallitsemiseen muotojen avulla, vaan kristityn tuli luottaa sisäiseen muutokseen, jonka Jumalan sanaan juurtuminen synnytti ihmisessä. Olihan Kristuskin opettanut, että jokaisen oli tultava lapsen kaltaiseksi ja synnyttävä hengessä uudelleen.⁶¹⁶

4.2 Kristillistä sivistystä

Kotimaa, *Työkansa* ja *Herättäjä* oli perustettu maailmaan, jossa uskonnonvastaisuus levisi sanomalehtikirjoituksissa, modernissa kirjallisuudessa ja pamfleteissa. ”Epäusko, joka nykyaikana wallitsee sekä ylä- että alaluokissamme lewiää parhaiten kirjallisuuden avulla.”⁶¹⁷

155; Siltala 1996,142-143. Arkkipiispa Johansson oli puolestaan esittänyt oman epäluulonsa yhdistystoimintaa kohtaan, koska piti niiden toimintamuotoja ihmiskeskeisinä. Jalava 2005, 377.

⁶¹² Kotimaa 14.7.1906, Ylioppilaat ja kristinuskko; Kotimaa 13.3.1908, Kristuksen sowintotyö; Kotimaa 17.6.1908, Kristillinen ylioppilasliike; Kotimaa 21.6.1909, N.N.K.Y:n kokous Mikkelissä; Kotimaa 23.11.1910, Herran työ – siwistystyö. Juva 1956, 114-123, 184-185.

⁶¹³ Kotimaa 4.12.1907, Kotimaan ohjelma. I. Herätys; Työkansa 23.9.1907, Mitä sinulle näkyy Kristuksesta?

⁶¹⁴ Kotimaa 9.6.1906, Kristinuskko ja elämänilo; Kotimaa 15.4.1908, Uskonto ja koulu; Kotimaa 28.4.1909, Mitä Jeesus tarjoo nykyajan ihmiselle?

⁶¹⁵ Kotimaa 13.3.1908, Kristuksen sowintotyö; Kotimaa 22.8.1910, Ainoa pelastus; Kotimaa 21.6.1909, N.N.K.Y:n kokous Mikkelissä; Herättäjä 4.3.1910, Modernismi ja panteismi; Kotimaa 21.6.1907, Epäuskon sankareita.

⁶¹⁶ Kotimaa 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa; Kotimaa 22.1.1908, Yksilö ja ympäristö; Kotimaa 15.1.1908, Herran opetus. Beckiläisyyden, eettisen kristillisyyden ja ihmisen todellisen uudistuksen leviämisestä Suomeen katso Murtorinne 1986, 135-136.

⁶¹⁷ Kotimaa 17.5.1909, Kyläläisten kirjasia, Uskonnollinen sarja.

Kotimaassa esitetty toteamus kuvaa kristillisten sanomalehtien perustamissyitä, mutta määritteli niille myös tavoitteen.

Kirjallisuudella oli ollut merkittävä rooli kansan sivistämisessä ja kristilliskansallista hengenluontia oli toteutettu kirjallisella toiminnalla.⁶¹⁸ Nyt *Työkansan* nimimerkki O.T. esitti pääkirjoituksessaan, että kansalaisten kasvaneet vapaudet ja oikeudet, äänioikeus, painovapaus ja sananvapaus olivat syinä siihen, että jumalankieltäjille oli auennut tilaisuus tuottaa ja levittää *siveetöntä* kirjallisuutta.⁶¹⁹ Lehtien harmiksi myös Suomessa kansa ja sen kristitty osa sai luettavakseen uskontoa pilkkaavaa, materialistista kirjallisuutta, joka repi yhteiskunnan ”mätähaawoja” suuremmiksi.⁶²⁰ Uskonnonvastaisen ja vallankumouksellisen kirjallisuuden levittämiseen olivat syyllisiä sosialistien lisäksi ”puolisiwistyneet pikkuherrat ja moniaat ylioppilaat ja maisterit”, Prometheus-yhdistys sekä teosofit.⁶²¹ Koska Suomessa levitettiin paljon kristillisyyttä vastustavaa ja materialistiseksi tulkittua kirjallisuutta, koettiin oma sanomalehti *totuuden* ja *oikeuden* puolesta käytävän taistelun voimakkaimpana aseena.⁶²²

Eurooppalaisten aatevirtausten kulkeutuminen Suomeen edellytti tahoja, joka tutkisi modernin maailman ilmiöitä kristillisten totuuksien valossa.⁶²³ Sanomalehdistön rooli yleisen mielipiteen muodostajana ei ollut jäänyt *Kotimaan* toimituskunnalta huomaamatta. Poliittisilla puolueilla oli taloudellisia ja yhteiskunnallisia asioita ajaakseen omat lehtensä, ja sellainen tarvittiin myös uskonnollisille – käytännössä kirkollisille – asioille, joiden käsittely oli jäänyt valtalehdistä vähäiseksi.⁶²⁴ Myös piispa Colliander oli esittänyt huolensa puoluelehdistön kasvaneesta suosiosta valtiollisten tapahtumien seurauksena, mikä vei huomion ”iankaikkisuuskirjallisuudelta”.⁶²⁵

Herättäjän mukaan kristilliset aatteet ansaitsivat oman tilansa hengellisen viikkolehden muodossa, koska uskonnollisten aiheiden käsittelyä ei ollut syytä jättää maallisten lehtien

---

⁶¹⁸ Lappalainen 2000, 234-235.

⁶¹⁹ Työkansa 10.8.1908, Mistä on löydettävä syy kansan hengelliseen rappeutumiseen. Kansanvaltaisuutta vieroksuttiin kristillisyyden vastaisena. Lauha 1999, 97.

⁶²⁰ Kotimaa 24.7.1907, Herran kansa nykyaikana.

⁶²¹ Kotimaa 19.7.1907, Turmiollinen kirjallisuus ja sen wastustaminen; Kotimaa 11.12.1908, Kirkon tila; Kotimaa 21.6.1909, N.N.K.Y:n kokous Mikkelissä.

⁶²² Työkansa 2.12.1907, Työkansa, Suomen kristillisen työväen Liiton äänenkannattaja; Työkansa 3.1.1908, Työkansa, Suomen kristillisen työväen Liiton äänenkannattaja v. 1908. Soikkanen 1961, 295-297.

⁶²³ Kotimaa 16.12.1907, Kirkon ja kristinuskon ystäville.

⁶²⁴ Kotimaa 4.3.1908, Sanomalehdistö – minkä hengen palveluksessa. *Kotimaan* perustamissyiksi mainittiin muun muassa päivälehtien vähäinen kiinnostus uskonnollisiin teemoihin. Veikkola 1980, 25.

⁶²⁵ Kotimaa 2.10.1907, Poimintoja. Piispa J. Collianderin Kertomuksesta Sawonlinnan hiippakunnan vaiheista ja tilasta vuosina 1902-1907.

hoidettavaksi. Uskonnonvastaisen, siveellisyttä horjuttavan ja vallankumoukseen rohkaisevan kirjallisuuden vastapainona ja arvostelijana *Herättäjä* halusi olla kasvattamassa kansaa oikealle tielle.⁶²⁶ *Kotimaassa* päätoimittaja Brofeldt puolusti kristillisen sanomalehden velvollisuutta ohjata lukijoita väistelemään sekularisaatioksi pukeutunutta kansallista vaaraa ja etsimään hengellisesti kohottavia yhteiselämän muotoja.⁶²⁷

Lehdet varoittivat kristittyä lukemasta omaatuntoaan loukkaavaa lehdistöä, joka asetti kristillisyyden epäilyksenalaiseksi esiintyessään ”Kristuksen kirkon julkisena tai salaisena vihollisena.”⁶²⁸ Samoin kristityn tuli huonon kirjallisuuden vastapainoksi levittää kansaan kristinuskon totuuksia puolustavaa kirjallisuutta, vaikka *Kotimaa* kertoi myös tyytymättömyydestä hartauskirjallisuuden laatuun.⁶²⁹ Kristillisen kirjallisuuden ja sanomalehdistön puute tai kelvoton tila tulkittiin syylliseksi kasvavalle siveettömyydelle ja rikollisuudelle.⁶³⁰ Erityistä huolta herätti nuoriso, jonka katsottiin viettävän aikansa lukien kirjallisuutta, joka synnytti nautinnonhalua, ”liehakoi ihmisen alhaisia taipumuksia” ja kannusti uhmaamaan auktoriteetteja. Siksi nuorison toivottiin kuluttavan käsissään enemmän Raamattua.⁶³¹

Uskonnonpilkalle vaadittiin vastavoimaa, sillä sellainen löytyi usein juuri sanomalehtien sivuilta ja levisi sieltä lukemaan oppineen kansan tietoisuuteen.⁶³² Toisaalta Jumalan mielen mukaisen opetuksen levittäminen ja lukutaidon kehittyminen johtaisi piispa Collianderin mukaan syvempään kristillisen maailmankatsomuksen ymmärtämiseen ja siihen, että lukutaitoinen osaisi *sanan* avulla tarkemmin arvostella lukemaansa ja kuulemaansa.⁶³³ Colliander kannatti arkkipiispa Johanssonin tavoin bekkiläisyyttä, jonka keskeinen piirre oli Raamatun kiistaton asema Jumalan ilmoituksen välittäjänä. Opin perustajan Johann Tobias

---

⁶²⁶ Herättäjä 15.12.1909, Ohjelmamme.

⁶²⁷ Kotimaa 4.12.1907, Kotimaan ohjelma. I. Herätys.

⁶²⁸ Kotimaa 6.12.1907, Sananen sanomalehtien tilaamisesta; Työkansa 3.1.1908, Työkansa, Suomen kristillisen työväen Liiton äänenkannattaja v. 1908.

⁶²⁹ Kotimaa 6.11.1907, Kristityn suhde kirjallisuuteen; Kotimaa 16.12.1907, Kotimaan ohjelma. II. Kehitys; Kotimaa 21.6.1909, N.N.K.Y:n kokous Mikkelissä; Kotimaa 22.11.1907, Uskonnollinen elämä Turun arkkhiippakunnassa. Katso kirjallisuussuositus esim. Kotimaa 31.12.1909, Kirjallisuutta. F.Better: Usko ja kritiikki.

⁶³⁰ Kotimaa 11.9.1908, Waaralliset ajat.

⁶³¹ Työkansa 23.10.1907, Lasten ja nuorten hyväksi; Kotimaa 17.5.1909, Kyläläisten kirjasia, Uskonnollinen sarja; Kotimaa 11.12.1908, Kirkon tila; Kotimaa 18.12.1908, Epäkohtia kotikaswatusoloissa; Herättäjä 15.12.1909, Ohjelmamme. Katso sosialistien levittämästä kirjallisuudesta ”waltiollisen ja yhteiskunnallisen ihanteen saawuttamiseksi” Työkansa 29.7.1907, Poimintoja. Kotimaa 14.3.1910, Kristillisille yhdistyksille.

⁶³² Kotimaa 4.3.1908, Sanomalehdistö – minkä hengen palveluksessa.

⁶³³ Kotimaa 2.10.1907, Poimintoja. Piispa J. Collianderin Kertomuksesta Sawonlinnan hiippakunnan waiheista ja tilasta vuosina 1902-1907.

Beckin mukaan Raamatussa vaikutti Jumalan henki, eikä Jumalasta voitu saada tietoa kuin Raamatun perusteella.⁶³⁴ Raamatunluvun laiskuudesta huolestunut *Kotimaa* korosti, että juuri tietämättömyys uskonnollisista asioista yhdistettynä sosialistien saamaan suurempaan huomioon oli johtanut siihen, että luopumus ”lapsuuden opista näyttää lewenewän nuolen nopeudella.”⁶³⁵

Raamatunluvun puolustus oli myös vastareaktio tieteelliseen vallankumoukseen, joka koetteli kirkon maailmankatsomusta. Sivistyneistöä veti 1800-luvun lopulla kahtaalle valistuksesta ponnistanut tieteellinen rationalismi ja moderni sivistys sekä toiselta puolen kansallinen luterilainen kulttuuri ja kristillinen eettinen järjestelmä. Darwinin evoluutio-oppi haastoi kristinuskon ihmiskäsityksen, ja Saksan yliopistoissa muodostunut moderni raamatuntutkimus asetti koko pyhän kirjan uuteen valoon. Raamatun auktoriteetin kyseenalaistaminen herätti teologisia riitoja kirkkojen sisällä muuallakin kuin Suomessa. Moderni sivistys oli eurooppalainen ilmiö, jonka omaksuminen oli kristinuskon opeista kiinni pitäneille vaikeaa. Kristinuskon puolustuksen vaihtoehto oli uuden torjuminen. Siksi osa papistosta ja kristityistä turvautui tuomitsemaan uudet aatteet epäuskoksi tai jopa paholaisen aikaansaannoksiksi.⁶³⁶

Darwinin lajien kehittymistä ja luonnonvalintaa käsittelevät teoriat horjuttivat kristillistä ihmiskuvaa, vaikka Darwin itse oli pitänyt niitä teismän kanssa yhteensopivina. Darwinille uskonto oli osa länsimaista sivistyneisyyttä, ja kristinusko erotti eurooppalaiset sivistyneet uskonottomista ”villeistä”.⁶³⁷ Kirkonmiehille Darwinin oivallukset eivät kuitenkaan kelvanneet. Osa papeista torjui laajemmin tieteelliset vaikutteet, koska katsoi kristinuskosta vieraantumisen seuraavan epäraamatullisia aatteita. Pietistejä hiersi eritoten kehitysoppi, joka näytti johtavan ristiriitaan uskonnon ja luonnontieteen välillä, ja joka siksi tuomittiin heresiana. Konservatiivisimmat pitivät myös kansanvaltaisuutta ja demokratiaa korostavia ajatuksia kristinuskon vastaisina.⁶³⁸ Sivistyneistön usko edistykseen ja herätysliikkeissä esiintynyt eskatologia joutuivat törmäyskurssille.⁶³⁹

Suurlakon jälkeen kirkon oli pakko ottaa kantaa ideologiseen kritiikkiin. Teologisen Lauantaseuran nuorkirkolliset teologit aktivoituivat apologeettisissa pyrinnoissään, jotka

---

⁶³⁴ Huttunen 2010, 32-33.

⁶³⁵ Kotimaa 12.1.1910, Kristillisistä harrastuksista Lemillä.

⁶³⁶ Juva 1956, 71-72; Siltala 1999, 268-269; Lauha 1999, 97; Kotimaa 23.2.1910, Antikristuksesta.

⁶³⁷ Taira 2015, 197-205.

⁶³⁸ Lauha 1999, 97; Heininen & Heikkilä 1997, 203-204.

⁶³⁹ Ketola 2003a, 37-38.

erosivat beekiläisten kirkonmiesten pidättyväisyydestä. Sosiaalisia kysymyksiä korostamalla ja kristinuskon moraaliala puolustamalla nuorkirkollinen liike oli halunnut pitää kirkon lähellä kansaa. Samaa tarkoitusta varten liike halusi sovittaa kristillisen tiedon luonnontieteiden muokkaamaan moderniin maailmankuvaan ja osoittaa kansalle uskon ja tiedon rajat. Nuoret teologit olivat kiinnittäneet huomiota luonnontieteiden ja modernin raamatuntutkimuksen tuloksiin, ja vaativat, että evankeliumin totuus tuli jatkossa ilmoittaa uudenaikaisen maailmankuvan mukaisesti. Kun kirkonmiehet ja uudistusmieliset yliopistoteologit ratkoivat näkemyserojaan, toimivat kenttänä sanomalehdet.⁶⁴⁰

Luonnontieteilijöidenkin taholta oli ennen 1880-lukua tehty yrityksiä sulauttaa darwinismi ja kristinuskko toisiinsa. Hiljalleen darwinismi ymmärrettiin osaksi renessanssin tähtitieteellisten löydösten aloittamaa naturalistista vallankumousta, joka veisi uskonnolliselta maailmankuvalta perustuksen. Tieteellisen maailmankuvan vahvistuessa uskonnoltakin alettiin vaatia tieteeseen perustuvaa todistusvoimaa. Kun Jumalan sana ja inhimillinen järki asetettiin vastakkain, kehottivat kristilliset tahot perinteisesti tukeutumaan Jumalan viisauteen ja Raamatun oppiin. Vähitellen tarve kompromisseille kasvoi ohittamattomaksi ja yhä useampi alkoi korostaa kristinuskon ja tieteellisen tiedon rinnakkaisuutta.⁶⁴¹

Teologisen Lauantaiseuran Erkki Kaila selvitti modernin luonnontieteen ja uskonnon suhdetta vuonna 1906 teoksessaan ”Sovellettu kristinuskko nykyaikaiseen maailmankuvaan”. Siinä Kaila valitsi apologiassaan jyrkän luomiskertomuksen puolustamisen sijaan maltillisen lähestymistavan. Kehityso pillinen raamatukritiikki perustui siihen, että luomiskertomuksessa Jumala näytti luoneen maailman valmiiksi. Kailan mukaan uudenlainen raamatuntulkinta tai luomiskertomuksen asettaminen uudenlaisen lukutavan kohteeksi ei tehnyt Jumala-uskosta turhaa. Sen sijaan Kaila kannatti käsitystä jatkuvasti uutta luovasta Jumalasta, jota evoluutioteoriakin tuki.⁶⁴² Kailan edustaman kannan mukaan uskonto ei ollut vanhentunut, sillä vaikka kristillinen maailmankuva tiedollisesti muuttui, säilyi itse usko muuttumattomana.⁶⁴³

---

⁶⁴⁰ Murtorinne 1967, 27-30. Veikkola 1977, 28-31; Lauha 1990, 22-23. Heininen & Heikkilä 1997, 221-222.

Hannu Välimäki on korostanut johtavien teologiiden hyväksyneen darwinismin ja historialliskriittisen raamatuntutkimuksen, mutta moni lähde on myös korostanut taantumuksellista suhdetta tieteeseen. Välimäki 1999, 141-142.

⁶⁴¹ Juva 1956, 25-27, 195-197; Heininen & Heikkilä 1997, 203-204.

⁶⁴² Murtorinne 1967, 110-113.

⁶⁴³ Kotimaa 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa. Kristinuskon totuus oli vanhentumattomuudessaan verrattavissa muun muassa Leonardo da Vincin teoksiin tai Euklideen Geometriaan. Kotimaa 27.10.1909, Onko kristinuskko vanhentunut?

Näin ollen uskonnon merkitys erotettiin sen totuusarvosta, joka ei vanhentuisi, vaikka uskonnon painoarvo yhteiskunnassa kaventuisi.

Tieteellisen maailmankuvan murros pakotti kirkon pohtimaan jumaluusopin ikuista ja kulttuuriin sidoksissa olevaa osaa. Ehdotonta kuitenkin oli, etteivät modernin tieteen tulokset horjuttaneet kristinuskoa maailmankatsomuksena tai totuutena. *Kotimaan* mukaan yksipuolisen tiedollisen sivistyksen hankkineet ”maallismieliset” tai ”puolisiivistyneet” olivat ryhtyneet epäillen pilkkaamaan yliluonnollisia asioita ja niitä ” - - jotka tänä walistuksen aikakautena uskowat raamatun taruihin, kuten sanowat”.⁶⁴⁴ *Kotimaan* mukaan epäuskon syynä eivät kuitenkaan olleet ensisijaisesti darwinilaiset opit tai luonnontieteet, vaan moitittavaa löydettiin enemmän humanismista ja sosialismista.⁶⁴⁵

Tieteen ja uskonnon yhteensopivuutta todisti *Kotimaan* mukaan tunnettujen tiedemiesten hartaaksi kuvattu usko Kristukseen.⁶⁴⁶ Uskon puolesta puhuivat ne ”suuret sielutieteilijät” ja tutkijat, jotka näkivät ihmisen muutoksen hengellisessä kääntymyksessä, jonka epäilijät taas leimattiin pintapuolisiksi pikkusieluiksi.⁶⁴⁷ Tiede itsessään todisti *Kotimaan* mukaan Jumalan suuruudesta ja viisaudesta, minkä tieteentekijätkin ennakkoluuloista vapautuessaan oppisivat tuntemaan. Jumala oli luonut sekä ”hengen että luonnonlait”, mikä takasi uskonnon ja tieteen sopusoinnun.⁶⁴⁸ Siksi kristitynkään ei tarvinnut kantaa huolta uskonelämää horjuttavista tieteellisistä tuloksista.⁶⁴⁹

Kristinusko ja sivistys liitettiin *Kotimaassa* yhteen, jotta väitteet uskonnon hävittävästä edistyksestä eivät uppoaisi kansan syviin riveihin. Kun uskontoa syytettiin kehittyneissä kulttuureissa vanhentuneeksi, vastasivat kristilliset lehdet sitomalla uskonnon erottamattomaksi osaksi ihmisluontoa, ihmiskuntaa ja ihmisen historiaa. Ihmiskunta ei voinut tulla toimeen ilman Jumalaa, eikä vapautua uskonnollisista taipumuksistaan, kuten kriitikot vaativat.⁶⁵⁰ Uskonnon ja kirkon arvostelu oli saanut palstatilaa erityisesti *Euterpe*-lehdessä, joka julisti uskonnon kuuluvan primitiiviseen ja alkukantaiseen maailmaan. Vaikka uskonto oli kehittyneelle

---

⁶⁴⁴ Juva 1956, 25-27. *Kotimaa* 22.6.1910, Wiimeisten aikain merkeissä uskonnon alalla; *Kotimaa* 25.5.1908, Jeesus kutsuu sinua!; *Kotimaa* 29.5.1906, Mitä maailma ajattelee Kristuksesta ja uskonnosta?

⁶⁴⁵ *Kotimaa* 20.7.1908, Kristitty ja puolue-elämä; *Kotimaa* 20.8.1909, Uskonnonopettajain kokouksessa Pietarissa.

⁶⁴⁶ *Kotimaa* 20.7.1908, Kristinoppi ja siwistys; *Kotimaa* 26.4.1909, Elämän eri aloilta; *Kotimaa* 24.1.1910, Kaksi suurta elämäkatsomusta; *Kotimaa* 22.11.1906, Waalitaistelun ydin kysymys.

⁶⁴⁷ *Kotimaa* 22.8.1910, Ainoa pelastus.

⁶⁴⁸ *Kotimaa* 24.1.1910, Kaksi suurta elämäkatsomusta.

⁶⁴⁹ *Kotimaa* 20.7.1908, Kristinoppi ja siwistys.

⁶⁵⁰ *Kotimaa* 17.9.1909, Uskonto ja maailmanuskonto; *Murtorinne* 1967, 16-19.

ihmiselle tarpeeton, tuli Prometheus-yhdistyksen ja Euterpe-lehden mukaan vastustaa kirkkoa instituutiona, joka vapaan ajattelun vastaisena passivoi ja alisti ihmisen.⁶⁵¹

Sosialistisen työväenliikkeen ohella uskontoa kritisoivat suurlakon jälkeen kovenevin äänenpainoin porvarilliset liberaalit ja Prometheus-yhdistys, jonka ajattelussa rationalistinen kehitysusko, antiklerikalismi ja uskonnonvapaus nivoutuivat yhteen. Prometheus-yhdistys oli perustettu vuonna 1905 vapaamielisen sivistyneistön Euterpe-lehden piirissä jatkamaan aiemmin lakkautetun uskonnonvapausyhdistyksen työtä. Kun uskonnonvapausyhdistys oli maltillinen eriuskolain laajentamisvaatimuksissaan, keräsi Prometheus suurlakon jälkeen kannatusta radikaalimmilla tavoitteillaan. Kristinuskoa ja kirkkoinstituutiota moitittiin sosialistien tapaan alistumisesta, kuolemanjälkeisen toivon korostamisesta ja kristillisen siveysopin sopimattomuudesta moderniin yhteiskuntaan.⁶⁵²

Vastapainoksi Prometheusin kritiikille *Kotimaa* avasi kristinuskon ansioita tieteen saralla. Ensinnäkin kristinuskko herätti tiedonhalua, joka teki ihmisen kykeneväksi vaivalloiseen tutkimustyöhön.⁶⁵³ Lisäksi luterilainen kristillisuus ja marttyyrien työ oli raivannut tilaa ajatuksen- ja omantunnonvapaudelle: ”Uskonpuhdistus vapautti ihmishengen siitä holhouksesta, jossa katoollinen kirkko oli sitä pitänyt lähes kokonaisen vuosituhannen.”⁶⁵⁴

Tietoa ei kristillisissä piireissä haluttu tehdä totuuden vastakohtaksi, eikä tiedon lisääntyminen itsessään ollut pahasta. ”Tieto meissä on osa sen Jumalan kuvasta, joka itse on kaikkitietävä.” Tiedolla oli kuitenkin rajansa – uskonto täydellisti sen, mihin tieteen kyvyt loppuivat.⁶⁵⁵ *Kotimaan* ja *Herättäjän* mukaan uskonnollinen tieto oli luonteeltaan erilaista kuin tieteellinen tieto, mikä johtui uskonnon yliluonnollisesta luonteesta.⁶⁵⁶ Kun jotkut dogmaatikot olivat tuominneet luonnontieteen tulokset evoluutio-oppeineen ihmistä loukkaavina, oli vaihtoehtona

---

⁶⁵¹ Murtorinne 1967, 16-19. Prometheus-yhdistys oli uskonnonvapausyhdistyksen pohjalle syntynyt uskonnollisen pakon poistamista ajanut liike, jonka johtohahmoihin kuului Euterpe-lehdessäkin vaikuttanut Rolf Lagerborg. Murtorinne 1967, 35-39.

⁶⁵² Jalava 2005, 372-376. Lagerborgin ohella uskonnonopetuksen poistamista vaativat muun muassa Ernst Lampén ja Georg Schauman. Katso myös Murtorinne 1995b, 32-33.

⁶⁵³ *Kotimaa* 2.8.1909, Ajatelmia; *Kotimaa* 31.12.1909, Kirjallisuutta. F.Better: Usko ja kritiikki.

⁶⁵⁴ Huomattavaa oli, että tieteen kehityksen vapauttavana tekijänä esitettiin uskonpuhdistus, ei humanismi. *Kotimaa* 29.12.1909, Kirjallisuutta. F.Better: Usko ja kritiikki. Kun uskonpuhdistus kannusti ihmistä etsimään armollista Jumalaa, kyseenalaisti luonnontieteellinen vallankumous Jumalan olemassaolon. *Kotimaa* 28.4.1909, Mitä Jeesus tarjoaa nykyajan ihmiselle?

⁶⁵⁵ *Kotimaa* 9.12.1910, Kristillinen tieto.

⁶⁵⁶ *Kotimaa* 13.10.1906, Uskon merkitys; *Herättäjä* 4.3.1910, Modernismi ja panteismi; *Kotimaa* 9.12.1910, Kristillinen tieto.

kristinuskon kategorisoiminen korkeamman tiedon muodoksi.⁶⁵⁷ Keskeinen argumentti oli, että jos usko ja tieto olivatkin yhteen sovittamattomissa, johtui se siitä, että Jumalan todellisuus oli ihmisjärjen yläpuolella.⁶⁵⁸ Tieto perustui todistamiseen ja tutkimiseen, mutta uskonnon voima oli totuuden tuntemisessa.⁶⁵⁹

Vaikka uskonto ja tiede haluttiin nähdä rinnakkaisina, oli tärkeää muistaa, ettei ”tieteiden kokeilunkenttäpiiristä” voinut saavuttaa korkeampaa, pysyvää totuutta.⁶⁶⁰ Lauantaiseuralaisten tapaan nuorkirkollinen Yrjö Loimaranta jakoi uskonnon ja tieteen omille alueilleen, ja vain nuo rajat ylittämällä tieteet (darwinismi ja monismi) loukkasivat uskontoa.⁶⁶¹ Tieteen ja inhimillisen tutkimuksen tuli *Kotimaassa* siteeratun F. Betterin mukaan tunnustaa rajallisuutensa suhteessa uskontoon, Raamatun sanaan ja Jumalan ilmoitukseen:

”Omalle alalleen siirtyvä tiede rakennelkoon, jos haluttaa, ilmalinnoja, tai totuuden jaloa temppelirakennusta, mutta elköön siirtykö uskon alueelle, johon yksinään Jumalan sanan ijankaikkisuuswalo woi luoda säiteitänsä.”⁶⁶²

Tiedon ja uskon selkeä erottaminen oli keino varmistaa, ettei tieteiden kehitys tai tiedon lisääntyminen rapauttaisi uskonnollisen maailmankuvan uskottavuutta.

Vaikka tieteellinen tutkimus sai *Kotimaassa* tunnustusta, ennusti lehti ihmisten lopulta kyllästyvän ”tieteellisiin pikkumaisuuksiin ja jaaritteluihin” ja alkavan kaivata elinvoimakseen Jumalan sanaa.⁶⁶³ Uskon ja tiedon paremmuusjärjestystä alleviivattiin lehdessä julkaistulla ajatelmalla: ”Antaa ihmisille tiedettä uskonnollisen elämän sijasta, on sama kuin tarjota heille painettu ruokaseteli kelpo aterian verosta.”⁶⁶⁴

Modernismin hengessä ”uudenaikaiset maailmanparantajat” olivat vakuuttaneet, ettei valistuneella ihmisellä ollut tarvetta yliluonnolliselle. Siksi *Kotimaa* halusi pitää esillä uskonnon tulevaisuuteen ja tuonpuoleiseen ulottuvaa vaikutusta.⁶⁶⁵ Etenkin elämän ja kuoleman kysymyksissä tiede osoitti voimattomuutta, minkä vuoksi ihmiset tarvitsivat toisen

⁶⁵⁷ Siltala 1999, 336-337.

⁶⁵⁸ *Kotimaa* 11.10.1906, Selwyyttä ajatuksiin, herrat Prometeukset; Työkansa 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta. Uskonnon ja tieteen ristiriitaisuuteen vastaaminen teologisen opin omalakisuuudella katso Juva 1960, 43-44. Myös Darwin oli pitänyt inhimillistä kykyä tietoon rajallisena. Taira 2015, 197- 205.

⁶⁵⁹ Juva 1950, 308-309.

⁶⁶⁰ *Kotimaa* 13.11.1906, Minä olen tie, totuus ja elämä; *Kotimaa* 4.12.1907, Wilppulan kristillisistä oloista; Uskonto inhimillisen ajatustyön keskuksena; *Kotimaa* 12.10.1910, Itsetunnustusta.

⁶⁶¹ Murtorinne 1967, 112; Jalava 2005, 378.

⁶⁶² *Kotimaa* 31.12.1909, Kirjallisuutta. F.Better: Usko ja kritiikki.

⁶⁶³ *Kotimaa* 17.7.1906, Kristuksen woima ja aikamme lewottomuus.

⁶⁶⁴ *Kotimaa* 27.5.1907, Ajatelmia.

⁶⁶⁵ *Kotimaa* 3.7.1906, Tulewaisuuden uskonto.

tiedonlähteen.⁶⁶⁶ Ihmiskuntaa ei voinut tyydyttää vain ajallista olemassaoloa turvaava sivistys, vaan sitä leimasi kaipaus korkeampaan tarkoitukseen. Sivistys alempiin kansankerroksiin levittyäänkään ei tekisi kristinoppia voimattomaksi tai tarpeettomaksi.⁶⁶⁷ *Työkansa* oli käsityksissään jyrkempi ja muistutti eräässä pääkirjoituksessa, ettei oppi tai viisaus itsessään riitä johtamaan ihmistä pelastukseen. ”Maallinen viisaus ja oppi owat hulluus Jumalan edessä ja ne hengellisesti tuomitaan.”⁶⁶⁸ *Kotimaa* taas palautti ihmisviisauden alkuperän uskontoon: ”Vähän filosofiaa johtaa ihmisen pois uskonnosta; paljon filosofiaa johtaa hänet takaisin.”⁶⁶⁹

Arkkipiispa Johansson otti tieteellisen vallankumouksen uhan tosissaan ja katsoi, että juuri kasvava rationalismi oli tehnyt kirkon aseman vaikeaksi.⁶⁷⁰ Piispan suhtautuminen kristilliseen totuuteen oli kuitenkin horjumaton; mikään tieteellinen toimi ei voinut uskoa synnyttää, mutta ei myöskään sitä horjuttaa. Kristinuskon kyllä kesti tieteellisen tarkkailun, mutta tiedettä ei saanut asettaa totuuden sijalle. Tieteen ”epäkypsille” totuuksille ja tieteilijöiden arveluille ei arkkipiispan mukaan saanut kuitenkaan alistua.⁶⁷¹ Sen sijaan kristittyjen tuli olla tarkkana, koska synti saattoi kätkeytyä myös tieteen ”wallhewaippaan.”⁶⁷² *Kotimaan* nuorkirkollisten tieteille myönteisestä linjasta poiketen Pekka Brofeldt varoitti lukijoita ”epäkristillisestä siwistyksestä”, joka yhdessä puoluepolitiikan kanssa oli päätoimittajan mukaan ajanut uskontoa ahtaalle.⁶⁷³

Moitittavaa arkkipiispa ja *Herättäjä* löysivät uskonnonhistoriallisesta tutkimuksesta, joka latisti kristinuskon historialliseksi ilmiöksi riisuen siitä kaiken yliluonnollisen. Kristinuskoon ei arkkipiispan sanoin voinut soveltaa tutkimustapaa ”Mikä ei mahdu järjen muotoihin, se on kiellettävä.”⁶⁷⁴ Uskontoa ja herätystä ei voinut myöskään selittää *sielullisilla taipumuksilla*.⁶⁷⁵ *Kotimaakin* moitti ”Usko ja kritiikki” –teoksen pohjalta raamatuntutkimusta ala-arvoiseksi, epätieteelliseksi ja näennäisen puolueettomaksi, ja katsoi sen tavoitteeksi tosiasiaa uskonnon

---

⁶⁶⁶ *Kotimaa* 9.12.1910, Kristillinen tieto.

⁶⁶⁷ *Kotimaa* 26.4.1909, Elämän eri aloilta.

⁶⁶⁸ *Työkansa* 10.8.1908, Mistä on löydettävä syy kansan hengelliseen rappeutumiseen; *Kotimaa* 17.9.1909, Uskonto ja maailmanuskonto.

⁶⁶⁹ *Kotimaa* 3.6.1908, Ajatelmia.

⁶⁷⁰ *Kotimaa* 2.12.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla viime viiden vuoden aikana.

⁶⁷¹ *Kotimaa* 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla viime viiden vuoden aikana. Arkkipiispa Johanssonin suhtautumisesta luonnontieteisiin katso Siltala 1999, 336-337.

⁶⁷² *Kotimaa* 19.4.1907, Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran vuosikertomus w. 1906.

⁶⁷³ *Kotimaa* 26.6.1907, Sisälähetystyöhön.

⁶⁷⁴ *Kotimaa* 2.12.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla viime viiden vuoden aikana.

⁶⁷⁵ *Kotimaa* 31.7.1908, Kolme kiusankappaletta; *Kotimaa* 15.2.1909, Modernismi.

horjuttamisen.⁶⁷⁶ Herätyskristillisessä hengessä *Kotimaa* toivoi, että kristinuskon ”elämän ja toiwon wirkistäwä laine” hautaisi alleen ihmisjärkeilyn, jota esimerkiksi Raamatun arvostelu edusti.⁶⁷⁷ Ajatuksia tuki perustuslaillinen teologi, professori G. G. Rosenqvist, jonka mukaan moderni uskonnontutkimus oli syyllistynyt tarkoituksenhakuisuuteen ja oli siksi häpeäksi tieteen luonteelle.⁶⁷⁸

Uskonnon ja tieteen suhde oli kirkon näkökulmasta ambivalentti. Uskonto ja sivistys sen sijaan kytkettiin kaikissa lehdissä tiiviisti toisiinsa. Kristinuskon ja sivistyksen välillä vallitsi kausaliteetti, jossa ensimmäinen mahdollisti jälkimmäisen. *Kotimaa* vetosi Martti Lutheriin, jonka mukaan länsimainen korkeampi sivistys oli ”uskonnon tytär”.⁶⁷⁹ Kristinuskossa oli eurooppalaisten arvojen, mutta myös tieteen ja oikeuden pohja.

”Euroalainen kulttuuri on kaikilla aloilla, kielellisillä, tieteellisillä, eettisillä, oikeudellisilla, waltiollisilla, saanut niin woimakasta vaikutusta kristinuskosta, että tietämättömyys kristillisen uskonnon lähdekirjoista, kirkon ja eri tunnustusten historiasta ja opeista olisi todistuksena suuressa siwistymättömyydestä ja tekisi ihmisen wieraaksi koko Euroopalle, omalle maalleen ja kansalleen.”⁶⁸⁰

Kristinopin vaikutusta lainsäädäntöön, yhteiskunnalliseen elämään ja taiteeseen korostamalla luotiin tilanne, jossa sivistynyt ihminen ei voinut ymmärtää elämää, ellei ymmärtänyt uskontoakin.⁶⁸¹ Samalla lukija saattoi ymmärtää, että ilman uskontoa yhteiskunnalta puuttuivat inhimillisen kulttuurin tukipilarit.

Länsimaiden sivistykselliset saavutukset ja kulttuurinen ylivertaisuus luettiin kristinuskon ansioksi. ”Se on epäilemättä johtawa ja – määrääwä vaikutus kun sillä on kaikkiin ei-eurooppalaisiin kansoihin ja kansakuntiin – siwistyksellisessä suhteessa tärkein, suurenmoisin ja laajin uskonto.”⁶⁸² Eurooppalaisten oletettu ylemmyys syntyi kristinuskosta ja näkyi kristinuskona. *Kotimaassa* kiiteltiin evankeliumin elinvoimaa, joka vastoin ajan vaatimuksia auttoi näkemään kristinuskon etevämmyyttä pakanuskontoihin verrattuna. Vaikka ajan hengen ja tieteen kehityksen mukaan väitettiin, ettei objektiivista totuutta uskontojen alalla ole löydettävissä, oli *Kotimaa* vakuuttunut, että vain kristinuskko tyydytti ihmisen tarpeet ”- -

⁶⁷⁶ *Kotimaa* 31.12.1909, Kirjallisuutta. F.Better: Usko ja kritiikki; *Kotimaa* 28.1.1910, Usko ja kritiikki.

⁶⁷⁷ *Kotimaa* 22.8.1910, Ainoa pelastus; *Kotimaa* 2.6.1906, Ernst Haedel ja hänen wastustajansa.

⁶⁷⁸ Jalava 2005, 370.

⁶⁷⁹ *Kotimaa* 10.7.1906, Uskonnon asema elämässä.

⁶⁸⁰ *Kotimaa* 16.9.1908, Yliopiston tawanmukaiset awajaiset.

⁶⁸¹ *Kotimaa* 5.9.1910, Kristinopin waltaawa woima; *Kotimaa* 8.11.1906, Uskonnonopetus kouluissa.

⁶⁸² *Kotimaa* 17.9.1909, Uskonto ja maailmanuskonto; *Kotimaa* 5.9.1910, Kristinopin waltaawa woima; *Kotimaa* 11.5.1910, Meidän perintömme.

kristinoppi lopultakin saavuttaa ratkaisevan voiton koko luomakunnassa.” Tästä ylivoimasta todisti Erkki Kailan mukaan pakanalähetys ja kristillis-siveellisen maailmankatsomuksen leviäminen erityisesti Aasiassa. Vaikka Kristuksen vastustajien joukko lähellä oli kasvanut, oli kannattajien rivi tihentynyt kaukana.⁶⁸³ *Kotimaa* vahvisti viestiään julistamalla, kuinka kristilliset laitokset ja lait omaksuneissa maissa koheni sekä sivistystaso että toimeentulo.⁶⁸⁴

Työkansalle sivistys oli yhteiskunnallisen tasa-arvon mittari, sillä sosiaalinen kysymys tuli ratkaista siten, että myös *sivistyksen hedelmät* jakautuivat oikeudenmukaisesti yhteiskunnan eri luokille.⁶⁸⁵ *Kotimaassa* sivistys oli niin ikään yhteiskuntaa tukeva voima, mutta tarvitsi tuekseen uskontoa. Lehti lainasi professori G.G. Rosenqvistin Teologisessa Aikakauskirjassa esittämiä ajatuksia, joiden mukaan sivistys ilman uskontoa veisi vain hajaannukseen " - - uskontoa wihaawa siwistys synnyttää siwistystä wihaawaa uskonnollisuutta, jotka eiwät ole kummallekaan onneksi.” Lainauksella alleviivattiin sitä, että uskonnon sivistyksellinen ja intellektuaalinen puoli tuli pitää erillään uskonnon todellisesta olemuksesta.⁶⁸⁶

Kuten siveellisyydessä, myös sivistyksessä yhteiskunnan tuli nojata Kristuksen henkeen.⁶⁸⁷ Arkkipiispa Gustaf Johansson muotoili asian niin, ettei maallinen sivistys ollut tuonut ihmiselle onnea, vaan yhteiskunnan onni perustui kuuliaisuuteen Jumalan tahdolle. Materialismi ja maallinen sivistys olivat riittämättömiä eheyttämään yhteiskuntaa, jota olivat perinteisesti kannatelleet ”uskonnolliset ja siweelliset voimat”.⁶⁸⁸ Kirkolliskokouksen avauspuheenvuorossaankin piispa nosti esiin ”siwistyskansojen” elämään hiipineitä varjopuolia, kun yhteys sisäiseen voimaan, uskontoon, oli katkennut.⁶⁸⁹ Maallinen rikkaus, valta tai oppi ei voinut täyttää uskonnottomuuden jälkeensä jättämää tyhjiötä.⁶⁹⁰ Siksi uskonnonopetuksesta muodostui kirkolle luovuttamaton työmuoto.

---

⁶⁸³ *Kotimaa* 28.12.1910, Kristinopin etewämmyys; *Kotimaa* 2.12.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla viime viiden vuoden aikana; *Kotimaa* 17.6.1907, Katsaus kuluneen vuoden lähetystyöhön.II; *Kotimaa* 17.7.1906, Uskonnon asema elämässä; *Kotimaa* 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa.

⁶⁸⁴ *Kotimaa* 17.9.1909, Uskonto ja maailmanuskonto; *Kotimaa* 5.9.1910, Kristinopin waltaawa voima; *Kotimaa* 13.3.1907, Kristitty ja waltiopäiwät. Katso kristillisen siveellisyyden ihanteiden omaksumisesta Japanissa *Kotimaa* 14.7.1906, Ylioppilaat ja kristinusko.

⁶⁸⁵ *Työkansa* 18.3.1910, Mietteitä Kristinuskosta ja sosialismista.

⁶⁸⁶ *Kotimaa* 15.3.1906, Teologisen Aikakauskirjan...; Katso myös *Kotimaa* 24.2.1906, Hengellisestä hädästä Wenäjällä. Perustuslillisen teologin Rosenqvistin uskonnonvapausajattelusta enemmän Jalava 2005, 363, 370.

⁶⁸⁷ *Kotimaa* 20.7.1908, Kristinoppi ja siwistys.

⁶⁸⁸ *Kotimaa* 25.11.1907, Kertomus tärkeimmistä tapauksista kristinuskossa ja uskontotieteen alalla viime viiden vuoden aikana.

⁶⁸⁹ *Kotimaa* 6.11.1908, Kirkolliskokous. Siltala 1999, 269-271.

⁶⁹⁰ *Kotimaa* 25.3.1907, Ajan henkeä.

4.3 Uskonnonopetuksen tulevaisuus

Uskonnonvapaus oli modernin maailman, kansalaistumisen ja aatteellisen vapauden ilmentymä. Uskonnonvapauskeskustelussa kyseenalaistettiin uskonnon tarpeellisuus kehittyneissä kulttuureissa. Kristinuskon tuli puolustaa paikkaansa valistuksen ja tieteellisen maailmankuvan ja toisaalta kansalaisyhteiskunnan ravistellessa totuttua maailmanjärjestystä. Uskonnonvapauskomitea oli jo vuosina 1906 ja 1908 asettunut täydellisen uskonnonvapauden kannalle, mutta yhteiskunnallisen vakiintumattomuuden keskellä laki antoi odottaa itseään. Keskustelu uskonnon asemasta muutti kuitenkin kristinuskon roolia Suomessa: kirkkokuria ylläpitävän valtiokirkon sijaan alettiin puolustaa kirkkoa kansan yhtenäisyyden, siveellisyyden ja sivistyksen turvaajana. Uskonnonvapauden ja uskonnollisen sivistyksen leikkauskohta oli uskonnonopetus.⁶⁹¹

Suurlakon jälkeen uskonnonopetus ei ollut ensisijaisesti koulutuspoliittinen kysymys, vaan suhtautuminen uskonnonopetukseen heijasteli puolueiden käsityksiä kirkon ja valtion suhteesta. Vielä 1866 annetun kansakouluasetuksen aikana uskonnolla oli vankka sija opettävien aineiden joukossa. Kansakoulun syntyä ajanut Uno Cygnaeus oli tähdännyt yleissivistävään kouluun, jonka tavoitteiksi luettiin kansan siveellisyyden edistäminen ja taloudellinen vaurastuminen. Kansakouluuudetta puoltanut J. V. Snellmankin ajatteli sivistymistä yksilön velvollisuutena valtiota kohtaan; koulutus nostattaisi moraalialueita ja vähentäisi välinpitämättömyyttä ja laiskuutta. Uskontoa pidettiin tässä yhteydessä luovuttamattomana oppiaineena ja kristillisiä arvoja koko koululaitoksen perustana.⁶⁹²

Kansakoulujen perustaminen jäi maaseudulla kansakouluasetuksen jälkeen odotettua vähäisemmäksi ja opetuksen puutteen korvasivat kirkkojen vanhastaan ylläpitämät kiertokoulut. Niissä pääpaino oli lasten alkuopetuksessa ja uskonnossa. Uskonnon asemaa koulujen opetusohjelmassa alettiin toden teolla arvioida uudelleen vasta, kun Suomi läntisen Euroopan perässä alkoi vuosisadan vaihteessa valmistella lailla säädettyä oppivelvollisuutta. Kirkon kiertokoulut joutuivat vastatuuleen, kun niiden opettajien koulutustaso ja pedagogiikka ei täyttänyt enää ajan vaatimuksia. Opillisten ja teologisten kysymysten sijaan siveellisyyskasvatukseen ja uskonnolliseen pohdintaan keskittynyt herbart-zilleriläinen

⁶⁹¹ Seppo 1999, 10-11; Veikkola 1977, 26, 30-31; Veikkola 1980, 21; Heininen & Heikkilä 1997, 207.

⁶⁹² Ahonen 2003, 18-25, 32; Isotalo 2012, 7, 12-13, 19-20; Välimäki 1999, 141-142.

pedagogiikka sekä historialliskriittinen raamatuntutkimus asettivat vaatimuksia myös kiertokoulujen uskonnonopetukselle.⁶⁹³

Kansakoulun perustamista oli motivoinut halu sitoa väestö toivotunlaisiin arvoihin. 1860-luvun suomalaisuusmiehille kansakoulu oli ollut yritys nostaa Suomi eurooppalaiseksi sivistysvaltioksi ja samalla keino yhtenäistää nuorta kansaa. Teollistumisen myötä liikkuvan köyhälistön pelättiin intoutuvan poliittisista joukkoliikkeistä, minkä vuoksi halu juurruttaa kansalaiset kollektiiviseen kristilliseen arvomaailmaan kasvoi. Kulttuurifennomanian tavoitteiden mukaisesti koululaitoksen tehtävä oli nostattaa koko kansan sivistystasoa.⁶⁹⁴ Valtion tukemana kirkko opetti lapset lukemaan ja integroi sosiaaliseen järjestelmään, jossa jokaisen tuli katekismuksen mukaan täyttää paikkansa. Luterilaisen kirkon aseman puolustus rakennettiin paitsi jaetulle historialle, myös kirkon vuosisataiselle roolille kansan kasvattajana.⁶⁹⁵ Kirkko oli opettanut suomalaiset lukemaan, mikä oli valtion tulevaisuuden kannalta merkittävä saavutus.⁶⁹⁶

Kristillisen kasvatuksen asettivat uskontokriitikillään kyseenalaiseksi sosialistit ja porvarilliset radikaalit. Sivistyneistönuorten parissa suosiotaan kasvattanut darwinismi ja tieteellinen ennakkoluulottomuus sekä työväenliikkeen näkemykset uskonnonopetuksesta dogmeihin pakottamisena haastoivat uskonnonopetuksen aseman kansa- ja oppikoulujen opetusohjelmissa. Samalla uskonto leimattiin johdonmukaisen ja järkevän ajattelun vastaiseksi oppiaineeksi.⁶⁹⁷ Suurlakon jälkeen työväenliikkeessä huolta herätti puolestaan kansakoulukasvatuksen porvarillinen sävy ja ylempien luokkien asemaa suosiva yhteiskuntamoraali, jossa velvollisuudentunto nojasi yhteiskunnallisten asioiden sijaan Jumalaan. Työväen parissa kansakoulu ja kirkon opetus oli saanut jo aiemmin kritiikkiä herraskaisuudestaan ja siitä, että se houkutti lapset pois työn parista. Kirkon kytkeytyminen vanhoihin valtajärjestelmiin ja

---

⁶⁹³ Isotalo 2012, 19-23; Välimäki 1999, 123-124; Ahonen 2003, 18-25, 76-80; Heikkilä 1985, 342-343; Suni 2005, 58-62.

⁶⁹⁴ Ahonen 2003, 33-36, 76-80; Heikkilä 1985, 342-343; Sinne 1989, 59; Kivinen 1988, 87; Lehtonen, 1994, 92-94. Toisaalta kansakoulu kohtasi myös vastustusta, kun sen pelättiin vieraannuttavan kansalaisia omasta sosiaalisesta taustastaan ja siten horjuttavan yhteiskuntamoraalia. Isotalo 2012, 20-21

⁶⁹⁵ Jossas 1990, 77-79; Kivinen & Rinne 1994, 73-86; Heikkilä & Seppo 1987, 84-85.

⁶⁹⁶ Herättäjä 21.1.1910, Kirkolliset kysymykset viime waltiopäiwillä. II.; Kotimaa 23.11.1910, Herran työ – siwistystyö; Kotimaa 30.9.1908, Rukous; Herättäjä 15.7.1910, Tien ohesta tempomia; Herättäjä 9.12.1910, Tien ohesta tempomia.

⁶⁹⁷ Juva 1956, 81-92; Soikkanen 1961, 311-312; Murtorinne 1967, 56-57; Kotimaa 22.11.1906, Waalitaistelun ydin kysymys.

moraalinen opportunisti toimivat perusteina vaatia yhteiskunnallisen kehityksen vapauttamista kirkon ja uskonnon opetuksesta.⁶⁹⁸

Vaatimuksia uskonnonopetuksen poistamisesta esiintyi jo 1800-luvun lopulla, kun tolstoilaiset, naturalistiset ja nietscheläiset vaikutteet saivat sivistyneistön kyseenalaistamaan kristinuskon maailmankatsomuksellisen hegemonian.⁶⁹⁹ Sosiaalidemokraatit olivat kirjanneet vaatimuksen uskonnonopetuksen poistamisesta ohjelmaansa vuonna 1903 Forssassa. Nuorsuomalaiset ja ruotsalaiset radikaalit liittyivät yksilönvapautta ja yhteiskunnan pakkoja poistavassa eetoksessaan mukaan vaatimukseen.⁷⁰⁰ Radikaalimpaa kritiikkiä kirkkoa ja uskontoa kohtaan esittivät ylioppilaat, joille maltillinen uudistuslinja oli riittämätön. Vapaamielisten ylioppilaiden joukossa esitettiin ajatuksia kirkollisten toimitusten siirtämisestä valtiolle samalla kun sivistys ja kansakoulu tekisivät kirkon ja sen papiston tarpeettomaksi.⁷⁰¹

Uskonnonvapausyhdistyksen toimintaa jatkanut Prometheus-yhdistys vaati vuosisadanvaihteessa uskonnonopetuksen poistamista kouluista ja yliopistollisista tutkinnoista. Yhdistys piti valtiojohtoista kristinuskon opetusta ehtoollispakon ohella vakavimpana omantunnonvapauden loukkauksena. Lisäksi *prometheukset* perustelivat oppiaineesta luopumista pedagogialla ja tieteen kehityksellä.⁷⁰² Yhdistys katsoi, ettei ylioppilaiden kypsyyttä voinut koetella sellaisella oppiaineella, jonka oppi rakentui ”umpimähkäiselle uskolle”, ja joka oli ”ristiriidassa tieteen ja terween järjen kanssa.” Sen sijaan suvaitsevaisuuden ja uskonnonvapauden nimissä vaadittiin lasten kasvattamista sellaiseen vanhempien vakaumukseen, joka perustui tietoon ja tutkimukseen.⁷⁰³

Vuonna 1906 senaatin asettaman komitean tehtäväksi tuli laatia oppivelvollisuuslaki, johon vaadittiin luettelo opetettavista aineista. Tämä tarkoitti myös uskonnon aseman määrittämistä oppiaineiden joukossa.⁷⁰⁴ Yksi keskustelua ohjanneista argumenteista oli kansakoulun

---

⁶⁹⁸ Anttila 2009, 167-172, Murtorinne 1967, 56-57, 66-69; Ahonen 2003, 62; Kivinen & Rinne 1994, 73-86.

⁶⁹⁹ Välimäki 1999, 141-142.

⁷⁰⁰ Murtorinne 1967, 13-15, 23-25, 91-92.

⁷⁰¹ Juva 1950, 242-263, 291-310.

⁷⁰² Murtorinne 1967, 35-41, 73. Prometheus-yhdistys pyrki jatkamaan 1880-luvulla syntyneen, sittemmin viranomaisten kieltämän Suomen uskonnonvapaus- ja suvaitsevaisuusyhdistyksen työtä uskonnonvapauden laajentamiseksi sekä kirkon erottamiseksi valtiosta. Käytännössä uskonnon katsottiin sopivan huonosti moderniin maailmankuvaan. Vaatimukset eivät rajoittuneet vain yksilöllisen moraalien vapauttamiseen kirkon ohjailusta, vaan sama vapaus haluttiin koko yhteiskunnalle. Veikkola 1969, 23-27. Työkansa 29.6.1908, Mitä kristillinen työkansa tahtoo?; Kotimaa 11.12.1908, Kirkon tila.

⁷⁰³ Kotimaa 6.10.1906, Uusia toimenpiteitä uskonnon poistamiseksi. Murtorinne 1967, 72-73.

⁷⁰⁴ Ahonen 2003, 76-80; Heikkilä 1985, 342-343.

perustamisesta asti kasvanut pelko siitä, että oppineisuus syrjäyttäisi uskonnollisuuden ja tieto uskonnon.⁷⁰⁵ Kristilliset lehdet keskittyivät kumoamaan väitteet, joiden mukaan uskonnonopetus ja kristillinen maailmankuva olisivat ristiriidassa muiden oppiaineiden tai luonnontieteiden kanssa.⁷⁰⁶ Koska tiede tai valistus eivät voineet osoittaa uskontoa turhaksi, ei uskonnonopetustakaan voitu tehdä tarpeettomaksi. Oletetut ristiriidat uskonnon ja luonnontieteiden välillä johtuivat vain vääränlaisesta raamatuntulkinnasta tai uskonnon tutkimisesta luonnontieteiden keinoin. Uskonnonopetuksen yhdistämistä muihin oppiaineisiin ristiriitojen välttämiseksi pidettiin sen sijaan mahdottomana, koska uskonnolla oli oma yhteiskunnallinen roolinsa.⁷⁰⁷

Lehdet vastasivat myös siihen kritiikkiin, jota Prometheus-yhdistys oli uskonnonopetusta kohtaan esittänyt. Prometheus-yhdistyksen ”nuorten puolisiwistyneiden” väitteet uskonnon ja tiedon ristiriidasta tuomittiin lehdissä salakavalaksi yritykseksi hävittää uskonto yhteiskunnasta. Samalla *Työkansa* syytti Prometheusta siitä, että se oli käyttänyt vuosisadan alun poliittisen kuohunnan synnyttämää vapaudenkaipuuta kirkonvastaisen mielialan luomiseen ja varoitti yhdistyksen vaatimusten vievän kansan tuhoon.⁷⁰⁸ *Kotimaa* pilkkasi Prometheusta, jonka ” - - muutamat wastaleiwotut maisterit ja ylioppilaat, jotka eiwät wielä ole ennättäneet elämän waiwoja nähdä” olivat perustaneet kristittyjä vainotakseen.⁷⁰⁹ Kirkkohistorian professori K. A. Appelbergin mukaan sekä vapaakirkollisten että Prometheuksen uskonnonopetuksen vastustus nousi halusta pitää uskonto yksityisasiana ja siten erillään valtiosta.⁷¹⁰

Uskonnonopetuksen vastustus nojasi siihen, että oppiaine leimattiin uskonnonvapauden vastaiseksi.⁷¹¹ *Työkansan* mukaan uskonnonopetusta ei voinut pitää lausuttujen syytösten mukaan dogmien tuputtamisena, sillä oppiaineen katsottiin tekevän lapsista autonomisia

⁷⁰⁵ Ahonen 2003, 33-36; Isotalo 2012, 20; Kivinen 1988, 87.

⁷⁰⁶ *Työkansa* 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; *Työkansa* 15.7.1907; *Työkansa* 18.11.1907, Waletieteellisyyttä; *Kotimaa* 24.2.1906, Kirje työtowereilleni; *Kotimaa* 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa; *Kotimaa* 13.1.1906, Uskonto ja tiede; *Kotimaa* 16.1.1906, Uskonto ja tiede; *Kotimaa* 4.1.1907, Toteutuwa ennustus 30 vuotta takaperin; *Kotimaa* 15.4.1908, Uskonto ja koulu. Kristillisen ja modernin luonnontieteellisen maailmankuvan selvittelystä katso Murtorinne 1967, 111, 119-120.

⁷⁰⁷ *Kotimaa* 29.5.1906, Mitä maailma ajattelee Kristuksesta ja uskonnosta?; *Kotimaa* 12.6.1906, Yksityiskoulujen opettajain kokous. Katso myös Juva 1950, 309-311.

⁷⁰⁸ *Työkansa* 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; *Kotimaa* 4.1.1907, Toteutuwa ennustus 30 vuotta takaperin; *Kotimaa* 87, 31.7.1906, Prometheus-yhdistys; *Kotimaa* 116, 9.10.1906, Suomalaisen teologien kirjallisuuden seuran... *Kotimaa* 29.5.1906, Mitä maailma ajattelee Kristuksesta ja uskonnosta?;

⁷⁰⁹ *Kotimaa* 21.6.1907, Epäuskon sankareita; *Kotimaa* 11.10.1906, Selwyyttä ajatuksiin, herrat Prometeukset.

⁷¹⁰ *Kotimaa* 15.4.1908, Uskonto ja koulu.

⁷¹¹ *Työkansa* 9.1.1907; *Työkansa* 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; *Työkansa* 15.7.1907, Uskonnonopetuksesta; *Työkansa* 17.7.1907, Uskonnonopetuksesta.; *Työkansa* 23.9.1907, Waltion ja kirkon ero.

ajattelijoita. Lehti kertoi lukijoilleen uskonnonopetuksen osakseen saamasta pilkasta: ”Kyllä se on huono Jumala, jonka oppi ei ihmisiin pysty vapaaehtoisesti, vaan täytyy sitä pakottamalla tyrkyttää”. Kritiikkiin vastatakseen lehti totesi, etteivät lapset ole sen halukkaampia muitakaan aineita oppimaan.⁷¹² Kritiikki liittyi laajempaan keskusteluun, jossa sivistyneistö oli kyseenalaistanut pappien luottamuksen uskontonsa voimaan pelätessään omantunnonvapauden vievän siltä kannattajakunnan.⁷¹³ Kun uskonnonopetusta vaadittiin vapaaehtoiseksi, kysyi *Kotimaa*, miksei samaa tehdä muille oppiaineille.⁷¹⁴

Kotimaa ja *Työkansa* puolustivat uskonnonopetusta pakon sijaan yksilön mahdollisuutena valita ja omaksua uskonnollinen vakaumus. Tunnustuksettoman opetuksen tarjoamista lehdet pitivät silti käytännössä hyvin vaikeana järjestää.⁷¹⁵ Erkki Kailan mukaan uskonnonvapaus yksilön valintana edellytti tietoa uskonnollisista asioista. Se, jolla oli tietoa, kykenisi myös punnitsemaan vaihtoehtoja ja tekemään valintoja maailmankatsomuksen suhteen.⁷¹⁶ Myös uskonnonvapauskomitea asettui vuonna 1908 puolustamaan uskonnonopetuksen säilyttämistä perustellen kantaansa sillä, että lapsen tuli saada opetusta uskonnosta voidakseen itse muodostaa kantansa siihen.⁷¹⁷

Vanhentuneen maailmankuvan lisäksi uskonnonopetusta oli kritisoitu siitä, ettei uskonnollisista asioista vallinnut yksimielisyyttä, mikä aiheutti lapsille sekaannusta ja epävarmuutta. *Työkansan* Antti Kaarne tarttui kritiikkiin huomauttaen, ettei konsensusta vallitse monessa muussakaan oppiaineessa ja sivalsi: ”Eivät edes sosiaalidemokraatit ole opissaan yksimielisiä.” Toisaalta korostettiin oppiaineen mahdollisuuksia ”- - eihän sellainen asia juuri opettamista tarwitsekaan, mistä kaikki muutenkin yksimielisiä owat.”⁷¹⁸ Lisäksi Kaarne tahtoi kumota väitteet, joiden mukaan uskonnonopetukseen osallistuminen edellyttäisi elämäkokemusta, koska lapsilla ei ollut sellaista monissa muissakaan aineissa. Toisaalta Kaarne korosti uskonnollisen kokemuksen monitasoisuutta – uskonnon perinpohjainen ymmärtäminen on

---

⁷¹² Työkansa 11.5.1908, Muutama sana eroavaisuuksista kristillisen työväestön ja sosialidemokraatein välillä.

⁷¹³ Juva 1956, 159-160.

⁷¹⁴ Kotimaa 6.12.1906, Uskonnonopetus kouluissa.

⁷¹⁵ Työkansa 25.2.1907, Uskonnonopetus kouluissamme; Työkansa 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Työkansa 15.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Työkansa 17.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Kotimaa 2.6.1906, Wähän koulupakinaa; Kotimaa 4.9.1906, Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä.

⁷¹⁶ Kotimaa 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa. Vapaakirkollisetkin kannattivat uskonnonopetuksen säilyttämistä, jotta uskonnollinen tieto ei vähenisi kansassa. Fagerholm 1974, 65-67.

⁷¹⁷ Välimäki 1999, 144-145. Samaisen mietinnön mukaan uskonnonvapauden perusteella kaivattiin vieraan uskonnon tunnustajien lapsille vapautusta opetuksesta.

⁷¹⁸ Työkansa 14.10.1908, Koulu-olojen korjauksesta ja uskonnonopetuksesta; Työkansa 26.3.1909, Uskonnonopetusta koskeva lakiuudistus.

aikuisellekin liian kova vaatimus, kun uskonnossa riittää pohdittavaa ”tuhansien vuosien sukupolwille”.⁷¹⁹

Eriuskolaislain henkeä kunnioittaen moni kristitty oli valmis myöntämään oikeuden uskonnottoaan opetukseen, mutta *Kotimaan* mukaan lasten oikeus kristilliseen kasvatukseen ajoi vanhempien oikeuksien edelle.⁷²⁰ Toiset olivat valmiit tekemään uskonnonopetukseen osallistumisen uskonottomien vanhempien lapsille vapaaehtoiseksi, koska katsoivat että moni vanhempi saattaisi rakkaudesta lapsiaan kohtaan antaa heidän osallistua uskonnonopetukseen.⁷²¹ Toiset taas pitivät epärealistina, että moni uskonnollinen vanhempi nykyisellään joutui laittamaan lapsensa darwinismia noudattaville tunneille.⁷²² Kristillisissä lehdissä negatiivisen uskonnonvapauden periaate ei ohittanut uskonnonopetuksen yleissivistävää arvoa tai kasvattavaa voimaa. Oikeus uskonnottomuuteen tuli ymmärtää suppeasti yksilöllisenä oikeutena:

”Ken luulee tekewänsä lapsensa onnelliseksi siten että warjelee heidän sydämensä Jumalan sanalta, tehkoon sen, mutta älköön wetäkö kansansa yli Jumalan wihaa, vaatimalla muitakin tekemään samoin.”⁷²³

Sekä vuoden 1906 alkuopetuskomitea että vuotta myöhemmin koottu oppivelvollisuuskomitea olivat haluttomia luopumaan uskonnonopetuksesta, koska ihmisyyden ja uskonnon katsottiin kuuluvan elimellisesti yhteen.⁷²⁴ Kristilliset lehdet arvioivat pelkän tiedollisen opetuksen riittämättömäksi; uskonnonvapauden sijaan lehdet korostivat uskonnonopetuksen tavoitteita oppilaiden hengellisen kasvun ja Jumalan tuntemisen edistämiseksi.⁷²⁵ Tieto, järki ja uskonto tuli opetuksessa asettaa oikeisiin mittasuhteisiin, koska nuorten siveellisyyden kohottamisessa vain Jumalan pelkoa pidettiin kantavana voimana.⁷²⁶ Yhteiskuntamoraalia pidettiin yllä juuri

---

⁷¹⁹ Työkansa 14.10.1908, Koulu-olojen korjauksesta ja uskonnonopetuksesta; Työkansa 19.3.1909, Uskonnonopetusta koskeva lakiuudistus.

⁷²⁰ Välimäki 1999, 143; Kotimaa 13.5.1908, Kansanopetuksen järjestäminen.

⁷²¹ Kotimaa 6.3.1906, Uskonnonwapaus.

⁷²² Kotimaa 15.3.1906, Uskonnonopetus kouluissa.

⁷²³ Kotimaa 84, 24.7.1907, Wielä kirkon ja waltion erosta... Katso Välimäki 1999, 145-148.

⁷²⁴ Välimäki 1999, 143.

⁷²⁵ Kotimaa 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa; Kotimaa 13.2.1907, Ylioppilaitten yhteistä rukouspäiwää...; Kotimaa 20.2.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Kotimaa 27.2.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Työkansa 9.1.1907, Kelwottomia opettajia; Työkansa 25.2.1907, Uskonnonopetus kouluissamme. Työkansa 15.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Kotimaa 21.6.1909, N.N.K.Y:n kokous Mikkeliissä.

⁷²⁶ Kotimaa 8.12.1906, Mietteitä uskonnon opetuksesta oppikouluissamme; Kotimaa 4.8.1906, Lasten kasvattajille Suomen kodeista; Kotimaa 20.2.1906, Kristillinen keskustelukokous; Työkansa 23.10.1907, Lasten ja nuorten hyväksi; Kotimaa 29.5.1906, Wähän koulupakinaa.

uskonnonopetuksella, koska sen avulla oppilaisiin istutettu Jumalan pelko estäisi anarkian, ja viettelysten armoilla oleva nuoriso kasvaisi lainkuuliaisiksi ja uhrautuviksi kansalaisiksi.⁷²⁷

Uskonnonopetusta kritisoineista sosialisteista, kulttuuriradikaaleista ja eriuskolaisiksi kutsutuista osa vaati oppiaineen poistamista, toiset olisivat korvanneet tunnustuksellisen opetuksen dogmatiikasta vapaalla ja puolueettomalla siveysopilla tai uskonnonhistorialla. Siveysopin tarvetta perusteltiin uskonnonopetuksen tapaan luonteiden kasvattamisella, moraalifilosofiaan ja etiikkaan perehtymisellä.⁷²⁸ Kristilliset lehdet torjuivat ehdotukset siveysopista tai inhimillisen uskonnon opetuksesta ”jumalattomien neuwoina” ja riittämättöminä täyttämään uskonnonopetuksen kasvatusopilliset ulottuvuudet.⁷²⁹ Siveysopilta puuttuivat ”korkeimman puhtauden ja täydellisyyden esikuwat”, ja moraaliopetus ja siveyskasvatus tuli rakentaa ainoastaan Kristuksen esimerkille.⁷³⁰ Kirkon piirissä kaivattiin elävää ja nuorten ikäkaudelle sopivaa uskonnonopetusta, minkä vuoksi tunnustuksettoman uskonnonhistorian tai uskonnonfilosofian pelättiin tekevän oppiaineesta vain tylsän tapaopin.⁷³¹

Suomalainen kansakoulu toteutti herbart-zilleriläistä pedagogiikkaa, joka tähtäsi oppilaiden siveellisten luonteiden kehittämiseen. Kansa- ja oppikoulujen tehtävä oli rakentaa tulevaisuutta kristillisen moraalin ja velvollisuudentunnon mukaan. Kristillisten lehtien mukaan vain uskonnonopetuksella nuorisosta kasvoi niitä ”jaloja ja lujia kristillisiä luonteita”, johon herbartilainen pedagogiikka tähtäsi, ja joita siveellisyydestä huolestuneet kaipasivat.⁷³² Uskonnonopetuksen yhteiskuntaa kohottava merkitys oli niin suuri, että *Työkansa* vertasi sitä raittiusopetukseen, jota niin ikään vaadittiin koulujen opetusohjelmaan yhteiskunnallisia oloja kohentamaan.⁷³³

---

⁷²⁷ Kotimaa 25.10.1906, Sosialistien paljastuksia ja harhailuja meidän aikanamme; Kotimaa 9.10.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissa; Kotimaa 13.5.1908, Kansanopetuksen järjestäminen.

⁷²⁸ Seppo 1983, 146; Murtorinne 1967, 39-40, 73-74; Isotalo 2012, 13-14, 21; Välimäki 1999, 143.

⁷²⁹ Kotimaa 28.4.1906, Elämän eri aloilta. Uskonnon opetusta...; Kotimaa 27.2.1906, Uskonnonopetus kouluissa.

⁷³⁰ Kotimaa 15.5.1906, Merkillinen lausunto uskonnottoman siweysopin opetuksesta; Kotimaa 13.9.1906, Uskonnon opetuksen tärkeys kansakouluissa; Kotimaa 2.6.1906, Wähän koulupakinaa III; Kotimaa 13.3.1908, Kristuksen sowintotyö;

⁷³¹ Välimäki 1999, 33; Kotimaa 15.3.1906, Uskonnonopetus kouluissa.

⁷³² Kotimaa 15.4.1908, Uskonto ja koulu; Kotimaa 20.2.1906, Nouskaa ylös, kristityt!; Kotimaa 8.11.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Kotimaa 27.2.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Kotimaa 6.12.1906, Työstä lasten hyväksi; Kotimaa 7.8.1906, Herättäjä-yhdistyksen vuosijuhla ja -kokous; Herättäjä 1.4.1910, Piirteitä pyhäkoulusta II. Heikkilä 1985, 342; Ala 1999, 84-88; Suni 2005, 62-64; Välimäki 1994, 156-157.

Uskonnonopetusta puolustaneen nuorkirkollisen Lauri Ingmanin mukaan koulukasvatus ei kuitenkaan ollut yksin vastuussa lasten luonteidenlaadusta, eikä koulua ja sen uskontokasvatusta voinut siksi pitää syyllisenä siveellisyydessä ilmenneeseen rappioon. Välimäki 1999, 29-33, 144-148.

⁷³³ Työkansa 12.7.1907, Raittiusopetus on saatava kansakoulujen oppiaineeksi.

Pelkkä siveysoppi kääntäisi *Kotimaahan* kirjoittaneiden mukaan nuoren huomion itseensä, kun uskonto oli kasvatusopiltaan yhteisöllisyyttä rakentava ja kansoja kokoava.⁷³⁴ Kansallisen voiman kohentamisessa taloudellisten olojen parantamista ja siveysaarnoja pidettiin siksi yksinään riittämättöminä - kasvatus ilman Jumalaa olisi suoranaista ”Baabelin tornin rakentamista”.⁷³⁵ Dystooppisena esimerkkinä siveysopetuksen hedelmättömyydestä lehdet mainitsivat Yhdysvallat, Hollannin ja Ranskan, jossa yleinen oppivelvollisuus sekä kirkon ja valtion erottaminen katkaisi katolisen kirkon yksinvaltaisen otteen koko kansan kasvattajana.⁷³⁶ Yhteiskunta ei voinut sallia uskonnotonta kasvatusa, jollaisen seurauksena nuoriso ulkomaisissa oppilaitoksissa vaipui ”raakuuteen ja kurjuuteen”.⁷³⁷

Kristillisestä kasvatuksesta luopuessaan valtio luopuisi myös uskonnon sivistävästä vaikutuksesta, joka sillä oli kirkon kautta ollut Euroopassa jo satoja vuosia.⁷³⁸ Tähän kehitykseen Suomi haluttiin lukea mukaan ristiretkien jälkeisen, vuosisataisen uskonnonopetuksen ansiosta. Argumentit kantoivat kaikuja suomalaisuusmiesten sivistysajattelusta, jossa tiiviitä yhteyksiä länsimaiseen sivistykseen korostettiin ahkerasti. Uskonnonopetusta ja kristillisiä arvoja pidettiin koko koululaitoksen pohjana ja siten suomalaisen sivistyksen takeena.⁷³⁹ Lasten opetus ilman uskontoa olisi siksi *Työkansan* pääkirjoituksen mukaan ”kaiken opetuksen irwikuwa”.⁷⁴⁰ Uskonnon ja evankeliumin tuli olla pedagogiikan pohja, jolle opettajakunta rakentaisi kansakoulun käytännöt.⁷⁴¹ ”Uskonnolla on kaikkina aikoina ollut niin suuri vaikutus ihmiskunnan kehitykseen, että jo yleisen sivistyksenkin kannalta uskonnonopetus kouluissa on wälttämätön.”⁷⁴² Kirkon asemaa kansallisen sivistyksen luojana korosti ajan historiankirjoitus, jossa suomalaisuus ja kristinusko

---

⁷³⁴ Kotimaa 15.5.1906, Merkillinen lausunto uskonnottoman siveysopin opetuksesta; Kotimaa 30.9.1908, Rukous; Kotimaa 8.12.1906, Mietteitä uskonnon opetuksesta oppikouluissamme.

⁷³⁵ Työkansa 23.9.1907, Mitä sinulle näkyy Kristuksesta?; Kotimaa 27.2.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Kotimaa 13.9.1906, Uskonnon opetuksen tärkeys kansakouluissa.

⁷³⁶ Kotimaa 6.12.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Kotimaa 4.9.1906, Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä; Kotimaa 15.4.1908, Uskonto ja koulu; Kotimaa 27.10.1906, Kristittyin waalikokoukseen. Kunnas 1999, 146-148. Englannissa siirryttiin opetuksen kaksoisjärjestelmään, jossa rinnakkain toimi uskonnollisesti neutraaleja ja toisaalta tunnutuskuntien omia kouluja. Saksassa ja Englannissa koulujen uskonnollisuus oli yhteydessä niiden patrioottiseen luonteeseen. Isotalo 2012, 23-24.

⁷³⁷ Kotimaa 15.4.1908, Uskonto ja koulu; Työkansa 4.9.1907, Maalaisen mietteitä; Työkansa 25.2.1907, Uskonnonopetus kouluissamme; Työkansa 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Työkansa 17.7.1907, Kylwöä niitetään; Kotimaa 13.5.1908, Kansanopetuksen järjestäminen.

⁷³⁸ Kotimaa 6.9.1906, Helsingin yksityinen pappeinkokous. Katso esimerkiksi Kotimaa 30.12.1905, Uskonvapaus.

⁷³⁹ Työkansa 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Työkansa 15.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Kotimaa 29.3.1906, Ajanmerkkiä; Kotimaa 7.6.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Kotimaa 13.5.1908, Kansanopetuksen järjestäminen; Kotimaa 3.11.1906, Kirkko ja waltio. Kempainen 2001, 332-335.

⁷⁴⁰ Työkansa 29.7.1907, Miten olisi alkuopetus järjestettävä maaseuduilla?

⁷⁴¹ Kotimaa 2.6.1906, Wähän koulupakinaa III; Kotimaa 7.6.1906, Uskonnonopetus kouluissa.

⁷⁴² Kotimaa 12.6.1906, Yksityiskoulujen opettajain kokous.

sidottiin toisiinsa. Kansan juuret kaivettiin syvälle, kun suomalainen sivistys samastettiin lännestä tulleeseen kirkkoon.⁷⁴³

Kirkko oli ”Euroopan kansojen kasvattaja” ja kirkon opetus Erkki Kailan mukaan syy valtion tukeen kirkolle. Siksi valtio oli myös valmis suojelemaan kirkon oppia ja rankaisemaan epäjumalanpalveluksesta.⁷⁴⁴ Kirkon oikeus valvoa uskonnonopetusta oli muodostunut poliittisille puolueille kynnyksysymykseksi.⁷⁴⁵ Opetuksen hallinnollinen siirtyminen kirkolta valtiolle ja tuomiokapitulilta kouluylivaltuutuksen valvontaan heikensi luterilaisen kirkon otetta uskonnonopetuksen sisällöstä.⁷⁴⁶ Arkkipiispa Gustaf Johansson ja vanhoillinen herännäispapisto olivat suhtautuneet epäillen jo kansakoululaitokseen ja sen opettajien kristillisyyteen.⁷⁴⁷ Arkkipiispan epäluulo näkyi *Herättäjässä*, joka julkaisi kirkon kiertokouluja kannattavia tekstejä. Kiertokoulun uudistamista vaadittiin, jotta se olisi edelleen kelvannut kansakoululaitoksen valmistavaksi laitokseksi, ja jotta lapsia ei vieroitettaisi kirkon vaikutuksesta.⁷⁴⁸

Papiston joukossa ja kristillisissä lehdissä puhuttiin herbartilaisuuteen vedoten uskonnonopetuksen kehittämisen puolesta, jotta liberalistiset vaateet eivät syrjäyttäisi kristillistä kasvatusta. Erityisesti kansakoulunopettajien sielun tilasta kannettiin huolta, jottei uskonnon hylännyt opettajakunta veisi oppilaitaan samaan suuntaan. Oppilaille oli oikeus elävään uskonnonopetukseen, minkä vuoksi jokaisen opettajan tuli tarkkailla sydämensä tilaa kasvattajana ja ennen kaikkea Jumalan valtakunnan työssä.⁷⁴⁹ Uskonnollisen kasvatustyön kutsu oli selkeä ” - - ne henkilöt, jotka tuntevat Jumalan hengen johdatusta, antautukoot tähän kalliiseen puutarhatyöhön pitämään huolta pienistä taimista, jottei syyshalla pääsisi niitä turmelemaan.”⁷⁵⁰ Lehtien huoli syntyi siitä kasvavasta joukosta opettajia ” - - jotka kieltävät

---

⁷⁴³ Eilola & Salonen 2014, 82.

⁷⁴⁴ Kotimaa 30.12.1905, Uskonvapaus.

⁷⁴⁵ Herättäjä 9.12.1910, Tien ohesta tempomia.

⁷⁴⁶ Ketola 2003, 40; Murtorinne 1992, 211-214. Kirkon ylläpitämä opetus kyseenalaistettiin samaan aikaan Ruotsissa, jossa yliopistosta alkaneet virtaukset haastoivat luterilaisen opetuksen. Isotalo 2012, 25.

⁷⁴⁷ Isotalo 2012, 19-23; Heininen & Heikkilä 1997, 192-193. Yleisesti ottaen papisto kuitenkin tuki kansakoulujen perustamista ja levittämistä. Kotimaa muistutti kansankirkon tehokkaasta toiminnasta kansakoulujen pystyttämiseksi. Kotimaa 30.9.1908, Rukous.

⁷⁴⁸ Herättäjä 15.7.1910, Tien ohesta tempomia; Herättäjä 9.12.1910, Tien ohesta tempomia. Heikkilä 1988, 50-58; Heininen & Heikkilä 1997, 192-193.

⁷⁴⁹ Hyyrö 2006, 72-73. Kotimaa 20.2.1906, Kristillinen keskustelukokous... Kotimaa 11.9.1908, Waaralliset ajat; Kotimaa 22.9.1906, Alemman kansanopetuksen järjestäminen; Työkansa 9.1.1907, Kelwottomia opettajia; Työkansa 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Työkansa 15.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Työkansa 17.7.1907, Uskonnonopetuksesta.; Työkansa 23.9.1907, Waltion ja kirkon ero; Kotimaa 7.6.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Kotimaa 27.12.1906, Ehdotus laiksi alkuopetuksen järjestämisestä maaseudulla.

⁷⁵⁰ Kotimaa 6.11.1906, Kristillisen nuorisotyön harrastajille.

ihmeen, kieltävät Raamatun inspiratsionin” ja niistä vanhemmista, jotka laiminlöivät kristillisen kasvatustehtävänsä.⁷⁵¹ Toisaalta *Kotimaan* mukaan heikko uskonnonopetus näivettäisi vanhemmilta perityn uskonkin.⁷⁵²

Vuosisadan vaihteessa koettu epävarmuus sai kristilliset lehdet kaipaamaan vakaata tulevaisuutta, jonka ylimpänä ohjenuorana olisi kristinusko. *Herättäjä* pelkäsi, että valtion ennen pitkää tullessa uskonottomaksi, muuttuisi koulukin valtion laitoksena sellaiseksi.⁷⁵³ Siksi vastakkain asetettiin perikatoon vievä uskonnoton kasvatus ja siveetön yhteiskunta sekä kristilliset totuudet, joihin sosiaalistamalla taattaisiin niin isänmaan olemassaolo, kansan yhtenäisyys kuin tasa-arvokin.⁷⁵⁴ Kristillinen kasvatus oli koko yhteisön selkäranka, minkä vuoksi ”Jeesuksen armeijaan” tuli koota kaikki lapset ja nuoret.⁷⁵⁵ Uskonnonopetuksen tuli *Kotimaan* mukaan koitua koko kansan parhaaksi, mitä vertaaminen terveydenhuoltoon suorimmin viesti.⁷⁵⁶

Uskonnonopetusta vastaan käyty taistelu paljasti, ettei kirkon ja valtion eroa tai uskonnonvapautta pidetty riittävänä vapauttamaan nuorisoa vanhentuneesta maailmankuvasta ja sen ylläpitämästä yhteiskuntajärjestyksestä. Kirkon asema kansankasvatustyössä oli kiistaton, minkä vuoksi esimerkiksi Teologisen Lauantaiseuran Lauri Ingman uskoi, että kirkon ja valtion eroa vaativien motiivina oli juuri tunnustuksellisen uskonnonopetuksen lakkauttaminen.⁷⁵⁷ Uskonnonopetuksen vastustaminen oli *Työkansan* mukaan hyökkäys kristinuskoa, sen teologiaa, oppia ja maailmankatsomusta vastaan, mutta samalla pyrkimys eroon kansan kristillisyydestä.⁷⁵⁸

---

⁷⁵¹ Kotimaa 31.12.1909, Kirjallisuutta. F.Better: Usko ja kritiikki; Kotimaa 24.7.1907, Vielä kirkon ja valtion erosta; Kotimaa 23.9.1907, Kotiopetuksesta; Kotimaa 8.3.1909, Lasten kasvattajille.

⁷⁵² Kotimaa 28.6.1906, Tuomitkaamme itsemme!; Kotimaa 9.10.1906, Ehdotus kristinuskon opetuksen järjestämisestä kansakouluissa.

⁷⁵³ Herättäjä 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulevaisuutta? Arkkipiispa pelkäsi uudenlaisen koululaitoksen kasvattavan yhteiskuntaluokkaa, joka lopulta kääntäisi selkensä valtiolla. Huoleen yhtyi myös joukko fennaaneja, jotka vaalivat koululaitosta yhteiskunnan selkärankana. Heikkilä 1988, 52-53.

⁷⁵⁴ Kotimaa 6.12.1906, Työstä lasten hyväksi; Herättäjä 18.2.1910, Onko Suomen kansalla tulevaisuutta? Työkansa 12.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Työkansa 9.1.1907; Työkansa 24, 25.2.1907, Uskonnonopetus kouluissamme. Työkansa 15.7.1907, Uskonnonopetuksesta. Uskonnon ja isänmaallisuuden yhdistymisestä ja sekoittumisesta katso Mikkola 2009, 237-239. Kotimaa 26.4.1906, Tunnusta Kristusta!; Kotimaa 20.2.1906, Kristillinen keskustelukokous...; Työkansa 9.1.1907, Kelwottomia opettajia; Työkansa 25.2.1907, Uskonnonopetus kouluissamme. Työkansa 15.7.1907, Uskonnonopetuksesta. Uskonnon ja isänmaallisuuden yhdistymisestä ja sekoittumisesta katso Mikkola 2009, 237-239.

⁷⁵⁵ Kotimaa 6.11.1906, Kristillisen nuorisotyön harrastajille.

⁷⁵⁶ Kotimaa 8.11.1906, Uskonnonopetus kouluissa; Kotimaa 4.9.1906, Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä

⁷⁵⁷ Murtorinne 1967, 39-40, 73-74; Isotalo 2012, 21; Välimäki 1999, 143, 146-147.

⁷⁵⁸ Työkansa 13.8.1909, Osoittavat oikean tarkoituksensa.

Kristillisten lehtien ydinviesti oli, ettei kirkko saanut luopua asemastaan kansankirkkona ja koko kansan sivistäjänä, jollaisena se oli vakiinnuttanut asemansa. Kristillisyyttä tuli kunnioittaa kansan ominaisuutena. *Työkansan* mukaan tunnustuksellisen uskonnonopetuksen perusteluksi riitti se, että suurin osa maan väestöstä kuului kirkkoon ja muodosti kansankirkon.⁷⁵⁹ Kannanoton pohjalla näyttää vaikuttaneen ajatus, jonka mukaan kansan tuli kunnioittaa Jumalaa ja lainsäädännön tuli kunnioittaa kansalaisten uskonnollisuutta. Siksi kirkonkaan ei tarvinnut taipua uskonnottomien vaatimusten alle. Savonlinnan piispa J. Collianderin sanoin *Kotimaakin* vaati kunnioitusta kansan kristillisyydelle:

”Katseltakoon asiaa miltä puolelta hyvänsä, niin jää se tosiasia olemaan, että Suomen kansa on kristillinen kansa ja sekä jumalallisen että inhimillisen lain perustuksella on jokainen tämän kansan jäsen, ylhäisimmästä alhaisimpaan, sekä welwollinen että oikeutettu pitämään tätä kansamme ominaisuutta pyhänä.”⁷⁶⁰

Lainsäädännössä painoarvoa annettiin uskonnonvapaudelle kirkon etuna, mutta myös uskonnonopetukselle, sillä sen säilyttämisen katsottiin olevan merkki siitä, ettei valtio tosiasiaassa halua eroon kristillisyydestään.⁷⁶¹

5 PÄÄTÄNTÖ

Vuosisadan vaihteessa käyty keskustelu uskonnonvapaudesta teki kirkosta poliittisen kiistakysymyksen ja poliittisen toimijan. Suurlakkoon kulmineitui yhteiskunnallinen paine työväenkysymyksen ratkaisemiseksi ja kansanvaltaisen järjestelmän luomiseksi. Modernissa yhteiskunnassa kirkonkin tuli uudistua. Kristinuskon asema valtiossa alkoi näyttää ahtaalta, kun yhtä aikaa kyseenalaistettiin kirkon maailmankatsomus, oppi ja moraalit.

1800-luvun puolivälissä keskustelu uskonnonvapaudesta oli saanut uusia sävyjä länsieurooppalaisesta sekularisaatiosta. Kristillistä maailmankuvaa horjuttivat niin luonnontieteen saavutukset kuin kansanvaltaan nojaava yhteiskuntarakennekin, jossa esivallan oikeutus ei tullut Jumalalta vaan kansalaisilta. Kristinuskoa ja kirkkoa moitittiin

---

⁷⁵⁹ Työkansa 17.7.1907, Uskonnonopetuksesta; Kotimaa 28.6.1906, Suomen Kristillisen Työväenliiton ohjelma.

⁷⁶⁰ Kotimaa 25.9.1907, Alkuopetus. Katso myös Kotimaa 17.3.1909, Lutherilainen kirkkomme ja toisinajattelewat.

⁷⁶¹ Kotimaa 3.11.1906, Kirkko ja valtio.

omantunnonvapautta rajoittaviksi instituutioiksi, jotka ylläpitivät vanhentuneita hengellisiä ja hallinnollisia valtarakenteita. Lisäksi uskonnollisen maailmankuvan monopoliaseman murtuminen ja venäläistämistoimenpiteiden asettamat ristiriitaiset vaatimukset kirkolle loivat uskontopoliittiseen keskusteltuun emotionaalisen latauksen.

Venäläistämistoimenpiteet ja vanhojen auktoriteettien horjumisen pakottivat kirkon tilanteeseen, jossa sen tuli löytää uusia tapoja oikeuttaa olemassaolonsa ja asemansa valtiossa. Tätä varten kirkko ja kristillistä maailmankatsomusta kannattaneet tarvitsivat uudenlaisia kanavia. 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä perustettiin *Kotimaa*, *Työkansa* ja *Herättäjä*, jotka kirkon ja kristittyjen äänellä osallistui keskusteluun uskonnonvapaudesta, mutta sen seurauksena yhä enemmän uskonnon merkityksestä ja kirkon roolista yhteiskunnassa. Jo aineistoon valittujen lehtien olemassaolo voidaan tulkita kirkon yritykseksi ottaa uskonnosta käyty keskustelu haltuunsa. Vaikka Jumala ei kaivannut ihmisiä puolustajikseen, katsottiin, että kirkko tarvitsi tilaa julkisessa keskustelussa.

Julkisessa keskustelussa uskonnosta tuli uudella tavalla poliittinen kysymys ja politiikan kohde. Kirkosta riippumatta – ja sen vuoksi – uskonnosta tuli myös politiikan väline. Uskonnonvapauskeskustelu konkretisoitui 1800- ja 1900-lukujen taitteessa vaatimuksiksi rajata uskonnon yhteiskunnallista merkitystä. Käytännössä tämä tarkoitti uskonnonvapauden lainsäädännöllistä määrittelemistä, mutta niin kutsuttujen eriuskolaisten, vapaakirkollisten, sosialistien ja kulttuuriradikaalien vaatimuksissa vaihdellen myös uskonnonopetuksen lakkauttamista sekä kirkon ja valtion erottamista. Yhteiskunnalliset oikeudet haluttiin irrottaa lainsäädännöllä uskonnollisesta vakaumuksesta, mutta kristillisten lehtien tulkinnan mukaan kyse oli *de facto* valtion erottaminen uskonnosta ja sen kansalaisten irrottaminen kristillisestä maailmankatsomuksesta ja perinteestä.

Uskontokriitikot olivat perinteisesti lähestyneet uskonnonvapautta nimenomaan negatiivisena vapautena valta-asemassa olevasta uskonnosta ja sitä edustavasta kirkosta. Kristillisten lehtien tehtäväksi muodostui positiivisen uskonnonvapauden puolustus. Niiden mukaan yhtä lailla yksilöllä, kansalla kuin valtiollakin tuli olla oikeus uskontoon ja sen toteuttamiseen. Naturalismin, liberalismien ja sosialismin ristipaineessa lehdet puolustivat ”oikeaa” kristillisyyttä, joka syntyi vapaudesta, mutta jota ilman yksilö sen paremmin kuin ihmiskuntaakaan ei voinut selvitä.

Samalla kun Suomessa etsittiin rajoja uskonnolle ja kirkon roolille kävivät kristilliset lehdet rajanvetoa uskon oikeanlaisesta tulkinnasta. Se tarkoitti kristinopin ja Raamatun tulkitsemista suhteessa esimerkiksi venäläistämistoimenpiteisiin, työväenkysymykseen, puoluepolitiikkaan ja kirkon ja valtion erottamiseen. Lehdet keskittyivät määrittelemään lukijoille, kristityille ja suomalaisille oikeaa uskoa ja oikeita tapoja elää kristillisen vakaumuksen mukaisesti. Uskonnonvapaus ymmärrettiin oikeudeksi muodostaa yksilöllinen suhde Jumalaan, ja samalla oikeudeksi noudattaa uskontoa tavalla, johon kirkko ja kristilliset lehdet ohjasivat.

Uskonnolliset oikeudet olivat osa yksilön oikeuksia maailmassa, jossa alamaisella oli ollut lähinnä velvollisuuksia. Vuosisadan vaihteessa kansalaistuminen teki suomalaisista aktiivisia politiikan subjekteja, joiden äänille edustuksellinen demokratia rakennettiin. Kirkon piirissä uskonnonvapaus oli tervetullut ja toivottu, mutta kansalaisen oikeuksien rinnalla kirkolla ja valtiolla tuli olla omansa.

Kirkko puolsi uskonnonvapautta teologialla, koska yksilön uskon tuli perustua vapaaseen valintaan. Toteutuessaan täydellinen uskonnonvapaus tarkoittaisi myös sitä, että kirkko voisi vapautua niistä jäsenistä, jotka olivat jääneet sen yhteyteen vastoin tahtoaan. Siten uskonnonvapaus ja siitä mahdollisesti seuraava kirkon ja valtion ero vapauttaisi kirkon noudattamaan oppiaan puhtaana. Toiset näkivät uskonnonvapaudessa mahdollisuuden kirkon etujen ja puhtasoppineisuuden varjelemiseen, toiset tosiuskovien seurakunnan perustamiseen. Ajan teologisten painotusten mukaan tosikristityt eroteltiin nimikristityistä, ja jälkimmäisistä vapautuessaan kirkko voisi paremmin toteuttaa todellista tarkoitustaan. Erottelulla implikoitiin, että jos kirkko olikin epäonnistunut tehtävässään, johtui se epäuskoisten aiheuttamasta taakasta ja yhteiskunnalliset ongelmat siitä, ettei kristinoppia noudatettu tarkoituksenmukaisesti.

Kristillisille lehdille uskonnonvapaus oli yksilön oikeuksien ohella yhtä paljon yhteisön oikeus oman oppinsa varjelemiseen. Vapaakirkolliset olivat vastustaneet eriuskolaislakia, joka jätti uskonnollisten yhdistysten valvontaoikeuden valtiolle. *Kotimaassa, Työkansassa* ja *Herättäjässä* kannatusta saanut ajatus oli, että uskonnonvapaus toteutuessaan täydentäisi rajoittuneeksi jääneen eriuskolaislain, ja tarjoaisi halukkaille oikeuden erota kirkosta. Vastaavasti kirkon jäseniltä voitaisiin edellyttää sen sääntöjen noudattamista. Toisen sortokauden ja sekavan yleisvaltakunnallisen tilanteen vuoksi uskonnonvapauslaki antoi odottaa itseään, minkä takia kirkon piiriin jäi sellaisia, joille jäsenyys oli vain muodollisuus ja

kirkon oppi vastenmielinen. Siksi ehtoollispakosta muodostui ongelma sekä uskonottomille että kirkonmiehille.

Ehtoollinen oli vuosisataisen perinteen mukaisesti edellytys avioliiton solmimiselle. Kirkon piirissä siviiliavioliiton säätämistä tai ehtoollispakosta luopumista kannattivat ne, joiden mukaan kansalaisia ei saanut pakottaa vasten tahtoaan ehtoollisen nauttimiseen. Uskonnon sisäisen tulkinnan mukaan se olisi armonvälineiden häpäisemistä, eikä pyhää toimitusta tullut sotkea maalliseen avioliittoon. Toiset eivät olisi halunneet tehdä myönnytyksiä pakon suhteen, koska katsoivat ehtoollisen olevan osa kirkkokuria, joka piti kansan kiinni kirkossa ja sen opetuksessa. *Työkansa* piti siviiliavioliittoa jatkumona uskonnonvastaisille pyrinnöille, joilla kristinuskon roolia yhteiskunnassa himmennettiin.

Yksilön oikeus vakaumukseensa ei kristillisissä lehdissä edellyttänyt tai oikeuttanut uskonnon häivyttämistä valtiosta. Kirkko ja kristilliset lehdet määrittelivät uskonnonvapautta korostamalla eroa työväenliikkeen vaatimuksiin, joissa uskonto pyrittiin rajaamaan yksityisen alueelle. Se ei saanut olla uskonnonvapauden tavoite. *Kotimaan* ja *Herättäjän* mukaan yksilön oikeus valita vakaumuksensa päinvastoin edellytti tunnustuksellisen uskonnonopetuksen säilyttämistä, jotta kasvava lapsi tai nuori voisi perusteellisesti harkiten valita maailmankatsomuksensa. Positiivisen uskonnonvapauden hengessä yksilöllä oli myös jatkossa oikeus uskontoon, minkä vuoksi yhteiskunta ei voinut suhtautua välinpitämättömästi kristilliseen kasvatukseen. Samalla kyse oli kirkon roolista Suomen selkärankana, sillä kansankirkkoaatteen kannattajien mukaan kirkon tuli kasvattaa koko väestö kristillisiin arvoihin. Kirkon ja valtion erottamista kristilliset lehdet pitivät mahdollisena ja jopa kirkolle edullisena hallinnollisena ratkaisuna, mutta uskonnonopetuksesta luopumista lehdet vastustivat yhtenevällä innolla.

Kaikki tutkimusaineistoon valitut lehdet puolustivat uskonnonopetusta oppiaineena, jonka varaan rakentui koko kansakoululaitos ja sen arvopohja. Uskonto satoi yksilöt osaksi yhteiskuntaa ja isänmaata, ja kristillinen kasvatusta teki lapsista ja nuorista lujia luonteita, joiden ponnistelut koituivat yhteiseksi hyväksi. Perusteluissa nojattiin snellmanilaiseen valtio-oppiin, joka korosti siveellisyyttä yksilön vastuuna yhteisöstä sekä ajan herbart-zilleriläiseen pedagogiikkaan, jossa annettiin arvoa lasten siveellisyyttä kehittäväälle kasvatukselle. Ilman Jeesuksen esimerkkiä ihmisistä kasvoi itsekkäitä yksilöitä, mihin ajan uusien liberalististen ja individualististen aatteiden peloteltiin ohjaavan.

Kristinuskon kasvatuksellinen voima sai kristilliset lehdet vastustamaan tunnustuksellisen opetuksen korvaamista siveysopilla tai uskonnonhistorialla. Kannanotoissa tuotettiin oppiaineen erityistä merkitystä; tiedollisen sivistyksen sijaan yksilön tuli uskonnon parissa kasvaa yhteisön jäseneksi. Siksi uskonto ei myöskään voinut olla yksityisasia, kuten sosialistit olivat vaatineet. Herätyskristillisen ajattelutavan mukaan yksilön kristillinen vakaumus oli yhteiskunnallisen elämän pohja samalla tavalla kuin perhe sai arvoa yhteiskunnan perusyksikkönä. Yksilön valintojen ja oikeuksien tuli koitua kansan parhaaksi, kuten suomalaiset valtio-oppineet olivat opettaneet. Siksi uskonnonvapaudestakin puhuttaessa näkökulma oli usein kansan oikeudessa kristillisyyteensä ja valtion oikeudessa tulevaisuuteensa.

Yhteiskunta tarvitsi jatkossakin kirkkoa kasvattajakseen ja kristinuskoa arvopohjakseen, mutta kristillisten lehtien välillä eikä sisällä päästy yksimielisyyteen siitä, tarvitsiko kirkko asemansa säilyttääkseen puoluepolitiikkaa. Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden myötä eduskuntauudistus johti puoluepolitiikan aktivoitumiseen. Säätyvaltiopäivien aikaan kirkko oli voinut luottaa pappissäädyn vahvaan edustukseen valtiopäivillä, mutta vuonna 1906 alamaisista tuli kansalaisia, joiden ääniä puolueet ryhtyivät keräämään.

Kristilliset lehdet perustettiin tilanteeseen, jossa suomalaisella kirkolla oli pitkä historia, modernilla demokratialla ja politiikalla ei. Epävarmuus näkyi varovaisuutena ottaa kantaa yhteiskunnallisiin asioihin. Arkkipiispa ja herätyskristillinen papisto kannattivat kirkon keskittymistä ydintehtäväänsä. Kirkon tuli julistaa evankeliumia ja luottaa maallisissakin asioissa Jumalan sanan uudistavaan voimaan. Tätä näkökulmaa arkkipiispan tukema *Herättäjä* ja *Kotimaan* päätoimittaja pitivät mielellään esillä. Puoluepoliittinen järjestäytyminen näytti rikkovan kansan yhtenäisyyttä ja tekevän maasta hauraan ulkoisille uhkille, eikä puolueiden välinen keskinäinen riitely sopinut kristityn arvolle. Toisaalta kristitty ei saanut jättää yhteiskunnallisten asioiden hoitoa eduskunnalle, kun papisto säätyvaltiopäivien myötä menetti vakiintuneen vaikutuskanavansa. Eduskunta sääti myös kirkkolain muutoksista, minkä vuoksi kristityn tuli omalla äänellään varmistaa, ettei eduskunta rikkoisi kansan luontaiseksi kuvattua suhdetta uskontoon.

Lainsäädännöllistä itsenäisyyttä käytettiin lehdissä perusteena kirkon ja valtion erottamiselle, jotta maallinen eduskunta ei pääsisi tallemaan evankeliumia. *Herättäjän* mukaan

taloudellisesti ja lainsäädännöllisesti eduskunnasta riippumaton kirkko voisi entistä paremmin keskittyä sanomansa toteuttamiseen. Myös *Kotimaa* ja *Työkansa* katsoivat, ettei kirkko saanut jäädä maallistuneiden eduskuntien armoille varsinkin, kun kristillinen työväenliike ei näyttänyt keräävän eduskuntavaaleissa kannattajia.

Herättäjää suuremmin yhteiskunnallisen osallistumisen puolesta puhuivat *Kotimaan* nuorkirkollinen osa ja puoluepoliittisesti sitoutunut *Työkansa*. Perusteluna käytettiin teologiaa: usko johti tekoihin ja näkyi siksi yhteiskunnallisessa toiminnassa. Lukijoihin vedottiin Jeesuksen sanoilla, joiden mukaan kristityn tuli olla maailmassa *suolana* ja *valona*. Samalla kyse oli yhteiskunnallisen epätasa-arvon korjaamisesta. Lehdet omaksuivat työväenliikkeen tunnuslauseeseen ottamat vaatimukset vapaudesta, veljeydestä ja tasa-arvosta. Oikeutettuina pidetyille tavoitteille annettiin uskonnollinen sisältö, kun lehdet asettivat kristillisen maailmankatsomuksen yhteiskunnallisen muutoksen edellytykseksi. Lehdet pitivät huolta siitä, että sosialismin vaatima vapaus ja veljeys leimattiin kristillisten hyveiden irvikuviksi. Todellinen *ilmestyskirjan peto* oli sosialismi, jonka tavoitteet rikkoivat järjestäytyneen yhteiskunnan perusteet. Beckiläisen teologian mukaan vain kristinuskon synnyttämä hengen uudistus ja Raamatun opin noudattaminen lopettaisi taloudelliset väärinkäytökset ja kohentaisi maan köyhän väestön tilaa. Kyse oli kristinuskon noudattamisesta *opilla* ja *elämällä*, jolla lehdet hengellistivät ajan politiikkaa.

Sosialismia leimasi ajatus uskonnosta sosiaalis-taloudellisten ongelmien aiheuttajana ja ylläpitäjänä, minkä vuoksi työväenliikkeen tavoite Suomessakin oli vapautua uskonnosta. Siksi kristilliset lehdet uskonnonvapautta ja uskonnon merkitystä puolustaakseen pohtivat paljon sosialismia ja omaa suhdettaan suurlakon esiin nostamiin yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Työväenliikkeen vaatimuksia köyhälistön olojen kohentamiseksi *Kotimaa* ja *Työkansa* pitivät oikeutettuina, mistä kertoo se, että sosialismin ajateltiin alun perin poimineen ylevät tavoitteensa kristinuskosta. Kristillinen työväenliike kehotti osallistumaan sellaiseen yhteiskunnalliseen työhön, jossa sosialismin vihan sijaan maailmaa muuttaisi Kristuksen rakkaus. Kristinuskosta yhtä aikaa osoitti vääryyden maailmassa ja sisälsi ratkaisun ongelmiin. Kristillinen työväenliike halusi olla työväestölle aito poliittinen vaihtoehto, joka ei edellyttänyt ateistisen sosialismin kannattamista.

Sosialistit olivat pitkin Eurooppaa asettuneet julkisesti vastustamaan uskontoa ja kristillisiin arvoihin nojaavaa yhteiskuntaa, koska uskonto näytti iankaikkisen autuuden varjolla

passivoivan kansalaisia. Kristillisten lehtien taakaksi jäi todistaa, ettei kristinusko väistellyt yhteiskunnalliseen epätasa-arvoon puuttumista. Sen sijaan vapautuminen uskonnosta johtaisi entistä suurempaan sortoon – kristinusko ei ollut syynä kurjuuteen, vaan kristinuskosta luopuminen. Kristillisen työväenliikkeen politiikka luotti Jumalaan myös keinona erottautua kilpailijoista. Muiden puolueiden uskonnollisuutta tai uskontomyönteisiä kannanottoja pidettiin vaalitaistelun kiihtyessä näennäisinä ja äänestäjien harhaanjohtamisena. Lehdet määrittelivät oikeaoppista uskoa ja aitoa uskonnollisuutta moittimalla puolueita siitä, että ne olivat omaksuneet kristinuskon vain poliittisen taistelun välineeksi.

Kun työväenliike näki sortoa kaikkialla, puhuivat kristilliset lehdet sosialismin aiheuttamasta *jumalattomuuden hyökylaineesta*, jonka seuraukset veisivät *perikatoon*. Työväenliikkeen uskonnonvastaisuus, uskonnottomuuden leviäminen ja niiden seurausten kuvaileminen vahvistivat kristillisten lehtien tehtävää ja oikeutusta. Kristinuskon kohtaama vastustus viesti lehtien mukaan sitä, että vihollinen pelkäsi uskonnon voimaa. Hyökkäykset uskontoa vastaan kertoivat tarpeesta lujittaa kirkon asemaa, ja edellyttivät hengellisen tulkinnan mukaan suurempaa antautumista Jumalalle. Kansalla ja valtiolla tuli olla oikeus uskontoon, jonka varaan sen historia oli rakentunut ja johon sen esi-isät olivat luottaneet.

Modernisoituvassa yhteiskunnassa keskustelu yksilön oikeuksista korosti uskonnon yksityistä luonnetta, mutta kristillisissä lehdissä puhuttiin paljon kristinuskosta koko kansan pelastuksena. Voimakkaan ja yhtenäisen kansan tarve oli sitä suurempi, mitä tiukemmin Venäjän suuriruhtinaan yhtenäistämispolitiikka näytti kiristävän otettaan Suomesta. Kristinusko luterilaisessa muodossaan oli vuosisatoja koonnut kansan yhden kirkon alle. Samalla luterilaisuus oli kansallisen omaleimaisuuden ilmaus ja keino erottautua ortodoksisesta Venäjästä. Vaikka etenkin *Kotimaa* ja *Herättäjä* puhuivat yksilöllisestä heräämisestä ja yksilöiden kääntymisestä Jumalan puoleen, käytettiin Venäjän muodostamaa ulkopoliittista uhkaa muistutuksena siitä, mitä kansan ja valtion luopuminen Jumalasta tarkoittaisi. Sensuurin pelossa lehdet käyttivät raamatullisia metaforia myös idän pelon kuvaamiseen, vaikka räikein vihollinen, *ilmestyskirjan peto*, olikin sosialismi.

Aineistoon valituille lehdille kristityt olivat isänmaan ystäviä ja isänmaataan oikealla tavalla rakastavat kristittyjä. Nuori kansa tarvitsi suojakseen Jumalaa ja perustaakseen lujia kristillisiä luonteita. Isänmaallisessa hengessä *Kotimaa*, *Työkansa* ja *Herättäjä* rukoilivat suomalaisten säilyttävän valtiollisen uskontonsa, ja kasvattavan lapsensa ja nuorensa Jumalan pelkoon.

Jumalan pelosta puhuminen oli keino vahvistaa kirkon kannatusta, kun kansa sen myötä palaisi kirkonpenkkeihin.

Kristinuskon ja kirkon vaikutus Suomen historiaan ja tulevaisuuteen oli lehtien historiakäsityksen mukaan kaksisuuntainen. Yliluonnollinen Jumala oli siunannut suomalaisia kuin omaa valittua kansaansa ja varjellut maan olemassaolon kahden valloittajan välissä. Toisaalta kristinopilla kirkko kasvatti ihmiset noudattamaan Jumalan tahtoa ja loi säännöt järjestäytyneen yhteiskunnan muodostamiselle. Ilman Jumalan siunausta Suomella ei olisi tulevaisuutta ja ilman kristillistä kasvatusta kansa keräisi *vitsauksia* ylleen. Tottelemattomuus Jumalan tahdolle konkretisoitui siveellisenä rappiona, joka johtaisi ajan mittaan degeneraatioon. Jumalan ansiosta Suomella oli menneisyys. Nyt kristittyjen tehtäväksi tuli varmistaa, että sillä oli myös tulevaisuus.

Nationalismi ja uskonnollisuus liittyivät luontevasti yhteen, koska Suomi oli elänyt kirkon ja valtion liitossa vuosisatoja. Valtion suojeluksessa kirkko oli tottunut saarnaamaan kuuliaisuutta esivallalle. Kirkon ja kristillisten lehtien kannalta tilanteesta tuli ongelmallinen venäläistämistoimenpiteiden vuoksi, kun maallisen esivallan tulkittiin niillä rikkovan Jumalan Suomelle antamaa autonomiaa. *Kotimaassa*, *Herättäjässä* ja *Työkansassa* sortovuosiin otettiin kuitenkin kantaa maltillisesti. Beckiläinen teologia korosti alamaisuutta auktoriteeteille, ja kirkon ylin auktoriteetti, arkkipiispa Johansson, oli vuosisadan alussa varoittanut papistoa osallistumasta laittomuuksiin. Sortovuosista tuli myös hengellinen taisto, kun kansaa yhtäältä kehoitettiin kääntymään Jumalan puoleen ja toisaalta ottamaan alamaisina vastaan se kohtalo, jonka Jumala oli kansalle osoittanut. Sen sijaan kansallisen omalaatuisuuden säilyttämistä pidettiin Jumalan tahtona, mikä tarjosi tilaisuuden luterilaisen uskonnollisuuden ja sen yhdistämisen kansan puolustamiselle.

Kristillisille lehdille uskonto oli holistinen maailmanselitysmalli. Kansan menneisyydestä kiitettiin Jumalaa ja Suomea kohdanneista vastoinkäymisistä syytettiin uskosta luopuneita. Kun tulevaisuus näytti epävarmalta, haettiin lehdissä turvaa uskonnollisista perinteistä. *Kotimaa* vetosi lukijoihinsa narratiivilla *Suomen siionista*, jonka tuli Jumalan suosion säilyttääkseen pyrkiä kuuliaisuuteen. Eskatologisen lähestymistavan mukaan kansan uppiniskaisuus tuli taittaa Jumalan pelolla, jotta *Suomen siion* voisi välttää kansalliset koettelemukset. Uskonnosta luopuminen katkoisi kansan juuret, joita kristilliset lehdet kaivoivat syvälle Suomen syntyhistoriaan.

Kristillisen historian korostaminen, jopa historian kristillistäminen oli lehtien tapa velvoittaa kansaa tottelemaan Jumalaa myös jatkossa. Historiakäsitys sopi fennomaanien haluun liittää Suomi osaksi länsieurooppalaista sivistystä, johon kristinusko kuului erottamattomana osana. Kirjoittamalla kristillisyyden Suomen historiaan ja kansalaisten sydämiin lehdet viestivät työväenliikkeen epäisänmaallisuudesta ja pyrkivät murtamaan sen uskonto- ja kirkkokritiikiltä oikeutuksen. Sosialismin anarkismi ja valtaapitävien kritiikki herättivät halun puolustaa maata, jolloin kristinuskon vaaliminen näyttäytyi erityisesti *Työkansassa* Suomen pelastuksena. Uskonnottomuus uhkasi hukuttaa koko Suomen, ei vain uskonsa hylänneitä kristittyjä tai jäsenkatoa pelkäävää kirkkoa. Siksi kristittyjen tehtävä oli kantaa koko kansaa ja kristillisten lehtien puolustaa koko isänmaan asiaa. Näin kirkko ja kristilliset lehdet osallistuivat näkemyksillään sortovuosien aikaiseen kilpaan siitä, kuka ajoi isänmaan asiaa oikein.

Kristinuskon pelastava voima oli kaitselmuksessa ja moraalissa. Siten uskonto sisälsi pelastuksen sekä ajassa että iäisyudessa. *Herättäjä* ja *Kotimaa* alleviivasivat kristinuskon ylivoimaa, kun muut uskonnot, modernit aatteet, ja sosialismi epäonnistuivat tuomaan apua edes maallisiin ongelmiin. Kirkko joutui tasapainoilemaan kahden maailman välillä - toisaalta vastaamaan yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden haasteisiin, toisaalta korostamaan kristinuskon ainutkertaisuutta tuonpuoleiseen ulottuvana pelastuksena. Uskonnon luonnetta kunnioittaakseen kristilliset lehdet muistuttivat, että vaikka yhteiskunnallinen muutos alkoi hengen herätyksestä, ei Jeesusta saanut tehdä vain siveellisyyden ja oikeuden esikuvaksi.

Oman tasapainottelunsa kirkolta vaati modernin tieteen ja kristillisen maailmankuvan yhteensovittaminen. Kun luonnontieteet ja humanismi haastoivat totutun maailmanjärjestyksen, oli papiston vaikea löytää asiassa yhtenäistä linjaa. Maailmankatsomukselliseksi murrokseksi laajentunut tieteiden vallankumous koetteli uskonnollisen maailmankuvan ylläpitämää järjestystä, mitä kirkon passiivisuus sortovuosina vain vahvisti. Vanhoillinen papisto oli tuominnut luomisjärjestyksestä horjuttavan kokeellisen tieteen, ja arkkipiispan äänellä historiallis-kriittinen raamatuntutkimus leimattiin lehdissä epätieteelliseksi harrasteluksi. Kristinuskon tuli säilyttää maailmankuvansa ja oppinsa legitimiys, koska siihen kirkon auktoriteetti oli vuosisatoja nojannut. Nuorkirkollisten ja konservatiivien keinot erosivat toisistaan; jälkimmäiset valitsivat erottautumisen ja tuomitsemisen, ensin mainitut sulauttamisen ja sopeutumisen.

Erkki Kailan johdolla nuorkirkolliset puolustivat uskon ja tieteen yhteensopivuutta. Tiede ei voinut osoittaa uskoa tarpeettomaksi tai Jumalaa olemattomaksi, koska uskonnollinen tieto oli luonteeltaan totuuden tuntemista. Tiedonhalu ja kyky tutkimustyöhön taas tuli Jumalalta, jonka kuvana ihminen lähestyi totuutta. Samaan aikaan korostettiin, ettei uskontokaan rajoittanut tiedettä tai ihmisen ajatuksenvapautta, vaan molemmille oli varattu omat tehtävänsä. Toisin kuin radikaalit ylioppilaat ja Prometheus-yhdistys olivat esittäneet, uskonto ei ollut ristiriidassa muiden oppiaineiden kanssa, vaan vastasi erilaisiin kysymyksiin.

Kristinuskon ja tieteet kirjoitettiin osaksi samaa länsimaista sivistystä. Kirkko halusi vakuuttaa suomalaiset ja kristilliset lehdet lukijansa siitä, ettei uskonto ollut vain vaihe ihmisen kehityksessä rationaaliseksi olennoiksi. Kristinuskon tuli sitoa osaksi modernia maailmaa, jotta uskonnonvapautta ei ymmärrettäisi vapaudeksi vanhentuneesta maailmankuvasta. Sen sijaan uskonnon- ja omantunnonvapaus oli sivistyneen yhteiskunnan merkki. Kristinuskon kuului olennaisena osana sivistyneen ihmisen maailmantuntemukseen, eikä uskontoa siksi voinut tiputtaa pois koulujen opetusohjelmasta. *Herättäjä* muistutti juuri kirkon opettaneen kansan lukemaan ja tehneen siten kriittisen ajattelun mahdolliseksi kaikille suuriruhtinaskunnan alamaisille. Kansakoulun pohja oli kristillisissä arvoissa ja kirkon Eurooppaan levittämässä sivistyksessä. Uskonnonopetuksen luovuttamaton arvo oli siksi paitsi sisällöllinen myös pedagoginen.

Kotimaa, *Työkansa* ja *Herättäjä* ylläpitivät käsitystä, jonka mukaan kansan sivistyksellinen ja siveellinen kehitys riippui kristinuskossa. Kansakouluasetuksen myötä se oli tarkoittanut yhä enemmän kouluissa annettavaa uskonnonopetusta. Vuosisadan vaihteessa lehdet kauhistelivat Hollannin ja Ranskan uskonnotonta kouluopetusta ja siitä seurannutta *raakalaisuutta*. Siveellisen rappion pelossa ja sillä pelotellen lehdet luettelivat kansassa kasvaneita syntejä; rikollisuutta, välinpitämättömyyttä, sukupuolisiveettömyyttä ja uskonnollisten perinteiden laiminlyömistä. Uskonnoton kasvatus vapauttaisi ihmisen sisällä kasvavan *pedon*, joka ei kykenisi elämään järjestäytyneen yhteiskunnan lakeja noudattaen. Kristilliset lehdet tarttuivat argumenteissaan kirkon ulkopuolellakin esiintyneeseen laajempaan huoleen kansan siveellisyydestä. Samalla lehdet ottivat osaa kehitysoptimismiin värittämään moraalikeskusteluun, jossa kirkon eettisen ohjauksen tarve oli asetettu kyseenalaiseksi. Kristillisissä lehdissä uskonto luettiin erottamattomaksi osaksi ihmiskunnan historiaa ja ihmisyyttä, eikä koululaitos saati valtio voinut irrottautua kummastakaan. Uskonnonvapaus ei

voinut olla vapautta uskonnosta, koska se olisi tarkoittanut vapautta ihmisyydestä. Läntinen sivistys nojasi lehtien mukaan siis sekä kristinuskon oppiin ja tietoon että moraaliin.

Kristinuskon tulevaisuudesta käytävää keskustelua ohjatakseen aineistoon valitut lehdet kertoivat, miten uskonnonvapautta tuli tulkita ja millaisesta vapaudesta kansan tuli nauttia. Vapautta ei ollut auktoriteeteista luopuminen, nautinnonhalun noudattaminen tai sosialistisen yhteiskunnan toteuttaminen, vaan todellista vapautta oli olla *Kristuksen orja*. Uskonnonvapaus ei toteutunut uskonottomassa valtiossa tai koulussa, vaan vapautta oli oikeus jatkossakin elää sen uskon mukaisesti, johon Jumala oli suomalaiset ja Suomen kutsunut. Uskonnonvapautta oli kirkon oikeus määritellä tuota uskoa ja sen oikeaa noudattamista – oikeus, jota kristilliset lehdet jo 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä käyttivät.

Kristillisten lehtien olemassaoloa leimasi kirkon huoli uskontokritiikin kasvusta. *Kotimaassa* äänensä saivat kuuluviin nuorkirkolliset kirkon uudistajat, *Herättäjässä* konservatiivisemmat arkkipiispan kannattajat ja *Työkansassa* poliittisesti valveutuneet kristillisen työväenliikkeen kannattajat. Toisaalta lehtien välille on vaikea rakentaa selkeitä rajalinjoja, koska jokaisessa nojattiin ajan merkittävimpiin kirkollisiin auktoriteetteihin. Myös lehtien sisälle rakentui jakolinjoja ja esimerkiksi *Kotimaan* päätoimittajan herätyskristillinen linja törmäsi yhteiskunnallisesti aktiivisiin nuorkirkollisiin, jotka toimivat myös kristillisen työväenliikkeen kannattajina. Selkeimmin lehtiä erotti suhtautuminen poliittiseen aktiivisuuteen, ja jokainen argumentoi kantaansa omalla teologisella ja raamatullisella tulkinnallaan.

Lehdet tulkitsivat ajan ilmiöitä niin, että ne vahvistivat paitsi kristinuskon ajanmukaisuutta, myös kirkon itsemääräämisoikeutta ja asemaa modernissakin yhteiskunnassa. Ennen kaikkea kristillisten lehtien linjaeroja näyttää harmonisoineen toive yhtenäisestä kirkosta yhtenäisen kansan symbolina. Yhteinen vihollinen sekä kristinuskolle että Suomelle löytyi uskontokritiikkiä levittäneistä aatteista, humanismista, rationalismista, naturalismista ja ennen kaikkea sosialismista. Uskonnonvastaisuudeksi tulkitut vaatimukset horjuttivat kansan laillisuutta ja siveellisyyttä, kohdistuivatpa ne sitten valtioon, talouteen, politiikkaan tai kasvatukseen. Siksi kirkko ja kristillis-yhteiskunnalliset lehdet ottivat suurlakon jälkeen tehtäväkseen puolustaa sitä *totuutta*, jonka seuraamisesta syntyi *oikeutta*.

LÄHTEET

I Alkuperäislähteet

Digitaalinen sanomalehtikirjasto

Herättäjä 1909-1910
Kotimaa 1905-1910
Työkansa 1906-1910

II Tutkimuskirjallisuus

Aarnio, Eeva (2003), ”Puolue”. Teoksessa: Hyvärinen, Matti et. al (toim.) Käsitteet liikkeessä. Tampere: Vastapaino.

Ala, Juha (1999), Suomi-neito ja suojelusikä. Sortovuosien psykohistoriaa. Helsinki: Gaudeamus.

Alapuro, Risto (1977), ”Uskonto ja poliittinen mobilisoituminen maaseudulla”. Teoksessa: Kuusi, Matti & Alapuro, Risto & Klinge, Matti (toim.), Maailmankuvan muutos tutkimusalueena. Helsinki: Otava.

Alapuro, Risto & Stenius, Henrik (1987), ”Kansanliikkeet loivat kansakunnan”. Teoksessa: Alapuro Risto, Liikanen Ilkka, Smeds Kerstin & Stenius, Henrik (toim.), Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä.

Alapuro, Risto (1994), Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933. Helsinki: Tammi.

Alapuro, Risto (1997), Suomen älymystö Venäjän varjossa. Helsinki: Tammi.

Alapuro, Risto (2003), ”Vallankumous”. Teoksessa: Hyvärinen, Matti et. al (toim.) Käsitteet liikkeessä. Tampere: Vastapaino.

Anttila, Jorma (1993), ”Käsitykset suomalaisuudesta – traditionaalisuus ja modernisuus”. Teoksessa: Teppo Korhonen (toim.), Mitä on suomalaisuus. Helsinki: Suomen Antropologinen seura.

Anttila, Anu-Hanna (2009), ”Sosialismin ihanteet ja tulevaisuuden kansalainen”. Teoksessa: Anttila, Anu-Hanna & Kauranen, Ralf & Löytty, Olli & Pollari, Mikko, Rantanen, Pekka & Ruuska, Pekka (toim.), Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa. Tampere: Vastapaino.

Anttila, Anu-Hanna & Pollari, Mikko (2009), ”Suitsittu seksuaalisuus”. Teoksessa: Anttila, Anu-Hanna & Kauranen, Ralf & Löytty, Olli & Pollari, Mikko, Rantanen, Pekka & Ruuska,

Pekka (toim.), Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa. Tampere: Vastapaino.

Berlin, Isaiah (2001), Vapaus, ihmisyyys ja historia. Helsinki: Gaudeamus.

Ehrnrooth, Jari (1992), Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905-1914. Historiallisia Tutkimuksia 167. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Eilola, Jari & Salonen, Kirsi (2014), ”Kirkko ja uskonto kansakunnan selkärangana”. Teoksessa: Karonen, Petri & Räihä, Antti (toim.), Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa –kirjasarjassa 1900-1960. Historiallisia Tutkimuksia 267. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Einonen, Piia & Räihä, Antti & Tikka, Marko (2014), ”Kapinointi, separatismi ja vastarinnan legitimeetti”. Teoksessa: Karonen, Petri & Räihä, Antti (toim.), Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa –kirjasarjassa 1900-1960. Historiallisia Tutkimuksia 267. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Elomäki, Anna (2011), ”Politiikan siveellisyys ja siveellisyyden politiikka suomalaisten naisasianaisten teksteissä”. Teoksessa: Pulkkinen, Tuija & Sorainen, Antu (toim.), Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Elonheimo, Markku (1971), Gustaf Johanssonin kirkollisen ohjelman kehitys piispaksitulosta sortovuosiin. Licensiaatintyö. Helsingin yliopisto.

Enkvist, Nils Erik (1975), Tekstilingvistiikan peruskäsitteitä. Helsinki: Gaudeamus.

Fagerholm, Harri (1974), Vapaakirkollisuuden historia Suomessa vuoteen 1921. Pro gradu – tutkielma. Helsingin yliopisto.

Haapala, Pertti (toim.) (1990), Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Tampere: Vastapaino.

Haapala, Pertti (1995), Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920. Kleio ja nykypäivä. Painatuskeskus.

Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka (1999), Perusoikeudet. Juva: Werner Söderström Lakitieto Oy.

Hartikainen, Esko (2011), ”Valittu ja villitty kansa – Luterilaisten ja ortodoksisten lehtien reaktiot vuoden 1905 suurlakkoon”. Teoksessa: Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.), Kirkkohistorian alueilla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran tutkimuksia 217. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Heikkilä, Markku & Seppo, Juha (1987), ”Uskonnollinen liike, esivalta ja ’maailma’”. Teoksessa: Alapuro Risto, Liikanen Ilkka, Smeds Kerstin & Stenius, Henrik (toim.), Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä.

Heikkilä, Markku (1988), ”Alkuopetus, kirkon vai koulun tehtävä – linjanvetoja 1880-luvulta”. Teoksessa: Pyysiäinen, Markku (toim.) Kasvatus ja uskonto. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 160. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.

Heininen, Simo & Heikkilä, Markku (1997), Suomen kirkkohistoria. Helsinki: Oy Edita Ab.

Hirvonen, Ari (2007), ”Anarkismi: valtion ja lain tuolle puolen?”. Teoksessa: Härmänmaa, Marja & Mattila, Markku (toim.), Anarkismi, avantgarde, terrorismi. Muutamia strategioita järjestyksen sotkemiseksi. Helsinki: Gaudeamus.

Huhta, Ilkka (2005), ”Malmivaara, Wilhelmi”. Teoksessa: Suomen kansallisbiografia 6. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Huhta, Ilkka (2007), ”Täällä on oikea Suomenkansa”. Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880-1918. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 186. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Huttunen, Niko (2010), Raamatullinen sota. Raamatun käyttö ja vaikutus vuoden 1918 sisällissodan tulkinnoissa. Historiallisia Tutkimuksia 255. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 216. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura ja Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Huttunen, Niko (2016), ”Raamattu Suomen itsenäisyyden ajan sodissa”. Teoksessa: Huttunen, Niko & Nikki, Nina (toim.) Sota, rauha ja Raamattu. Suomen eksegeettisen seuran julkaisuja 112. Helsinki: Suomen eksegeettinen seura.

Hyrkkänen, Markku (2002), Aatehistorian mieli. Tampere: Vastapaino.

Hyyrö, Tuula (2006), Alakansakoulunopettajien valmistuksen kehitys Suomessa vuosina 1866–1939. Tampereen yliopisto: Acta Universitas Tamperensis 1147.

Häkkinen, Antti (1995), Rahasta vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939. Helsinki: Otava.

Isotalo, Leena (2012), Yhteinen hyvä ja yksilön oikeus. Kansakoulun uskonnonopetus Kansallisen Kokoomuspuolueen politiikassa 1918-1923. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 222. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Isotalo, Leena (1995), Erik Johanssonin kehitys kirkolliseksi ja yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi 1893–1906. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto.

Jaakkola, Pasi (2011), Topeliaaninen usko. Kirjailija Sakari Topelius uskontokasvattajana. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2002), Diskurssianalyysi liikkeessä. Jyväskylä: Vastapaino.

Jossas, Esko (1975), Luterilaisen kirkon kritiikki vapaakirkollisessa informaatioissa ennen vuotta 1923. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto.

Jossas, Esko (1990), Agathon Meurman – suomalaisuusliikkeen uskonto- ja kirkkopoliitikko 1863-1899. Suomen kirkkohistoriallisen seuran tutkimuksia 152. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Jussila, Juhani & Montonen, Kaisu & Nurmi, Kari E. (1992), ”Systemaattinen analyysi kasvatustieteen tutkimusmenetelmänä”. Teoksessa: Gröhn, Terttu & Jussila, Juhani (toim.), Laadullisia lähestymistapoja koulutuksen tutkimuksessa. Helsinki: Yliopistopaino.

Jussila, Osmo (1979), Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. Suomen historiallisen seuran julkaisuja 110. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Jussila, Osmo (1989), ”Suomalaisuusliike venäjän paineessa vuosina 1890–1917”. Teoksessa Herää Suomi (toim.) Päiviö Tommila. Jyväskylä: Gummerus.

Jussila, Osmo (1990), ”Helmikuun manifesti osana Venäjän ja Suomen valtiokehitystä”. Teoksessa: Mustakallio, Hannu (toim.), Kirkko ja politiikka. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Jussila, Osmo (2004), Suomen suuriruhtinaskunta 1809-1917. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Juva, Mikko (1950), Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848–1869. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 51. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Juva, Mikko (1956), Rajuilman alla: suomalaisen kahdeksankymmenluvun synty. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Juva, Mikko (1960), Valtio Kirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 61.

Kalela, Jorma (2005), ”Miten Suomi syntyi?”. Teoksessa: Pernaa, Ville & Niemi, Mari K. (toim.), Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Helsinki: Edita Publishing oy.

Kalha, Harri (2008), Tapaus Havis Amanda. Siveellisyys ja sukupuoli vuoden 1908 suihkulähdekiistassa. Historiallisia Tutkimuksia 238. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Kares, Olavi (1967), Kansankirkkomme ja sosialistinen työväenliike. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Kauranen, Ralf & Pollari, Mikko (2009), ”Yksilön vapaus ja anarkian uhka”. Teoksessa: Anttila, Anu-Hanna & Kauranen, Ralf & Löytty, Olli & Pollari, Mikko, Rantanen, Pekka & Ruuska, Pekka (toim.), Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa. Tampere: Vastapaino.

Kekkonen, Jukka (2003), ”Säätö-yhteiskunnasta demokraattiseen oikeusvaltioon”. Teoksessa: Kolbe, Laura (toim.) Suomen kulttuurihistoria. 3 Oma maa ja maailma. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Kemppinen, Lauri (2001), *Sivistys on Suomen elinehto. Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen kasvatusajattelu ja koulutuspolitiikka vuosina 1850-1882*. Turun yliopiston julkaisuja 168. Turku: Turun yliopisto.

Kena, Kirsti (1977), ”Kirkko itsenäistyneessä Suomessa”. Teoksessa: Heikkilä, Markku & Murtorinne, Eino (toim.), *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Helsinki: Kirjapaja.

Kena, Kirsti (1979), *Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918-1922*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran tutkimuksia 110. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Ketola, Kimmo (2003a), ”Uskonto suomalaisessa yhteiskunnassa 1600-luvulta nykypäivään.” Teoksessa: Kääriäinen, Kimmo & Niemelä, Kati & Ketola, Kimmo (toim.), *Moderni kirkkokansa. Suomalaisten uskonnollisuus uudella vuosituhanella*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 82. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus.

Ketola, Kimmo (2003b), ”Teorioita uskonnon ja yhteiskunnan muutoksesta”. Teoksessa: Kääriäinen, Kimmo & Niemelä, Kati & Ketola, Kimmo (toim.), *Moderni kirkkokansa. Suomalaisten uskonnollisuus uudella vuosituhanella*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 82. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus.

Kittilä, Raimo (1980), *Uskonnonvapauslain vaikutus Kittilässä 1923–1930*. Pohjois-Suomen voimakkain kirkostaeroamisliike. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto.

Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1994), ”Kansanopettajat ja kansalaiskuvan muutos Suomessa 1800-1900-luvuilla”. Teoksessa: *Koulu ja menneisyys*. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 1994. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura.

Koivisto, Lea (1979), *Kristillinen työväenliike lehdistönsä näkökulmasta 1906–1922*. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto.

Kokkinen, Nina (2010), ”Jumalan pojat. Tolstoilaisuuden ja teosofian kohtaamisia vuosisadanvaihteessa”. Teoksessa: Turtiainen, Minna & Wahlroos, Tuija (toim.), *Maaemon lapset. Tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1260. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kujala, Antti (1995), *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899-1905*. Historiallisia Tutkimuksia 194. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Kunnas, Tarmo (1999), ”Ranskassa uskonto on yksityisasiä”. Teoksessa: Palva, Juha & Pentikäinen, Juha (toim.), *Uskonnot maailmanpolitiikassa*. Helsinki: WSOY.

Kääriäinen, Kimmo (1999), ”Uskonnonvainoista uuteen uskontopolitiikkaan – uskonto ja politiikka Venäjällä”. Teoksessa: Palva, Juha & Pentikäinen, Juha (toim.), *Uskonnot maailmanpolitiikassa*. Helsinki: WSOY.

Landgrén, Lars-Folke (2013), ”Lehdistö- ja aatehistoria”. Teoksessa: Antila, Jaakko Olavi & Laine, Esko M. & Meriläinen, Juha (toim.), *Kristinuskon historian tutkimusalat ja metodit*.

Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 226. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Lappalainen, Päivi (2000), *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun kirjallisuuteen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 789. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lauha, Aila (1990), *Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja ekumeeninen osallistuminen 1917–1922*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 150. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Lauha, Aila (1999), ”Ekumenian anti Euroopalle”. Teoksessa: Heikkilä, Markku (toim.), *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Lehtinen, Antti (1964), *Suomen Kristillisen Työväen Liiton eettiset perusajatukset*. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto.

Lehtonen, Eeva-Liisa (1994), *Säätyläishuveista kansanhuveiksi, kansanhuveista kansalaishuveiksi. Maaseudun yleishyödyllinen huvitoiminta 1800-luvun alusta 1870-luvun loppuun*. Historiallisia Tutkimuksia 184. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Leino-Kaukiainen, Pirkko (1984), *Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891–1905*. Historiallisia Tutkimuksia 126. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Leino-Kaukiainen, Pirkko (1988), ”Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905”. Teoksessa: Tommila, Päiviö (1988), *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kuopio: Kustannuskiila Oy.

Liikanen, Ilkka (1987), ”Kansanvalistajien kansakunta. Kansanvalistusseura fennomanian aatteellisena ja organisatorisena keskuksena”. Teoksessa: Alapuro Risto, Liikanen Ilkka, Smeds Kerstin & Stenius, Henrik (toim.), *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Liikanen, Ilkka (1989), *Maaseudun järjestäytyminen ja fennomanian liikekannallepano 1870-luvulla. Poliittisen historian liseniaatintyö*. Helsingin yliopisto.

Luther, Martti (1981/1520), *Kristityn vapaudesta*. Suomentanut Tuomo Mannermaa. Helsinki: Aurinko Kustannus Oy.

Luukkanen, Tarja-Liisa (2005), *Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön. Jumaluusopin ylioppilaiden sukupolvikehitys ja poliittis-yhteiskunnallisten näkemysten muodostuminen 1853–1918*. Historiallisia Tutkimuksia 218. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Luukkanen, Tarja-Liisa (2009), ”Teologian ylioppilaat, työväenkysymys ja sosialismi”. Teoksessa: Huhta, Ilkka (toim.), *Sisällissota ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 212. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Löytty, Olli (2009), ”Valittu kansa”. Teoksessa: Anttila, Anu-Hanna & Kauranen, Ralf & Löytty, Olli & Pollari, Mikko, Rantanen, Pekka & Ruuska, Pekka (toim.), Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa. Tampere: Vastapaino.

Markkola, Pirjo (1994), Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle. Historiallisia Tutkimuksia 187. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Markkola, Pirjo (2002), Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 888. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Mickelsson, Rauli (2007), Suomen puolueet. Historia, muutos ja nykypäivä. Tampere: Vastapaino.

Mikkola, Kati (2009), ”Uskonto, isänmaa, isänmaausko. Uskonnollisen argumentaation ulottuvuudet Topeliuksen Maamme kirjassa”. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Opas, Minna & Taira, Teemu (toim.), Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista. Helsinki: Hakapaino Oy.

Murtorinne, Eino (1964), Papisto ja esivalta routavuosina 1899–1906. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 68. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Murtorinne, Eino (1967), Taistelu uskonnonvapaudesta suurlakon jälkeisinä vuosina. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Murtorinne, Eino (1977), Yleiskatsaus. Teoksessa: Heikkilä, Markku & Murtorinne, Eino (toim.), Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Helsinki: Kirjapaja.

Murtorinne, Eino & Heikkilä, Markku (1980), Kotimaa 1905–1980. Routavuosien kristillis-yhteiskunnallisesta lehtiyrityksestä monipuoliseksi kristilliseksi kustannusyhtiöksi. Jyväskylä: Kirjapaja.

Murtorinne, Eino (1986), Suomalainen teologia autonomian kautena (1828–1918). Helsinki: Gaudeamus.

Murtorinne, Eino (1995a), Suomen kirkon historia. 3. Autonomian kausi 1809–1899. Porvoo: WSOY.

Murtorinne, Eino (1995b), Suomen kirkon historia. 4. Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990. Porvoo: WSOY.

Murtorinne, Eino (1999), ”’Uskonto ja politiikka’ 1900-luvun eurooppalaisissa diktatuureissa.” Teoksessa: Palva, Juha & Pentikäinen, Juha (toim.) Uskonnot maailmanpolitiikassa. Helsinki: WSOY.

Mustakallio, Hannu (1983), Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907. Suomen kirkkohistoriallisen seuran tutkimuksia 126. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Mustakallio, Hannu (1990), ”Kirkon johtomiehet ja ns. toinen sortokausi”. Teoksessa: Mustakallio, Hannu (toim.), Kirkko ja politiikka. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Mustakallio, Hannu (2006), ”Vierasta iestäkö? Kirkko poliittis-yhteiskunnallisena vaikuttajana.” Teoksessa: Laitinen, Aappo (toim.) Kristinusko Suomessa. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 249. Helsinki: Suomalainen Teologinen kirjallisuusseura.

Niemi, Juhani (2003), ”Pekka Aho”. Teoksessa: Suomen kansallisbiografia 1. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Nokelainen, Mika (2010), Vähemmistövaltiokirkon synty. Ortodoksisen kirkkokunnan ja valtion suhteiden muotoutuminen Suomessa 1917–1922. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 214. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Nokkala, Immo (1986), Ehtoollispakkokysymys Suomessa 1818–1910. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 137. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Numminen, Jaakko (2011a), Yhteisön voima 1. Synty ja kasvu. Nuorisoseuraliikkeen historia. Helsinki: Edita.

Numminen, Jaakko (2011b), Yhteisön voima 2. Järjestö. Nuorisoseuraliikkeen historia. Helsinki: Edita.

Nygård, Toivo (1998), Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Pakkasvirta, Jussi & Saukkonen, Pasi (2004), Nationalismit. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Palonen, Kari (2003), ”Politiikka”. Teoksessa: Hyvärinen, Matti et. al (toim.) Käsitteet liikkeessä. Tampere: Vastapaino.

Pirinen, Kauko (1977), ”Kirkon oikeudellisen aseman ja järjestysmuodon kehitys”. Teoksessa: Heikkilä, Markku & Murtorinne, Eino (toim.), Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Helsinki: Kirjapaja.

Pirinen, Kauko (1985), Schaumanin kirkkolain synty. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura. Suomen kirkkohistoriallisen seuran tutkimuksia 132.

Pollari, Mikko & Ruuska, Petri & Anttila, Anu-Hanna & Kauranen, Ralf & Löytty, Olli & Rantanen, Pekka (2008), ”Alamaisjärjestyksen konkurssi ja avoin tulevaisuus”. Teoksessa: Haapala, Pertti & Löytty, Olli & Melkas, Kukku & Tikka, Marko (toim.), Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Helsinki: Teos.

Pulkkinen, Tuija (2003), ”Valtio”. Teoksessa: Hyvärinen, Matti et. al (toim.) Käsitteet liikkeessä. Tampere: Vastapaino.

Pulkkinen, Tuija (2011), ”J.V. Snellman poliittisena ajattelijana – siveellisyys”. Teoksessa: Pulkkinen, Tuija & Sorainen, Antu (toim.), Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Reijonen, Mikko (1980), Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa 1917–1922. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Seppo, Juha (1983), Uskovien yhteisö vai valtionkirkko: uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen Suomessa vuosina 1923–1930. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 127. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Seppo, Juha (1991), Kansainvälinen vapaa-ajattelijaliitto 1880–1905. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 154. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Seppo, Juha (1999), ”Kirkko ja itsenäinen Suomi 1917–1922”. Teoksessa: Heikkilä, Markku (toim.), Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Sillanpää, Merja (2002), Säännöstelty huvi. Suomalainen ravintola 1900-luvulla. *Bibliotheca historica* 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sorsa, Leena (2010), Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus.

Siltala, Juha (1996), ”Yksilöllisyyden historialliset ja psykologiset ehdot”. Teoksessa: Hautamäki, Antti & Lagerspetz, Eerik & Sihvola, Juha & Siltala, Juha & Tarkki, Jarmo (toim.), Yksilö modernin murroksessa. Helsinki: Gaudeamus.

Siltala, Juha (1999), Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Soikkanen, Hannu (1960), ”Suurlakko”. Teoksessa: Tommila, Päiviö (toim.), Venäläinen sortokausi Suomessa. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Soikkanen, Hannu (1961), Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisiin eduskunnan vaaleihin asti. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Stenius, Henrik (2003), ”Kansalainen”. Teoksessa: Hyvärinen, Matti et. al (toim.) Käsitteet liikkeessä. Tampere: Vastapaino.

Strömberg, John (2003), ”Historioitsijat kansakunnan rakentajina”. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria. 3 oma maa ja maailma. Helsinki: Tammi.

Kaarle Sulamaa (1998), Kares, Kaarlo Rietrikki (1873–1942). Biografiakeskus. SKS. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3043>. Julkaistu 2.9.1998. Viitattu 15.4.2018.

Suni, Hannu (2005), Sekularisaation puristuksessa. Koulut kristillisen arvojatkuvuuden kantajina Lounais-Hämeessä 1860–1960. Suomen kirkkohistoriallisen seuran tutkimuksia 195. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Suvanto, Pekka (1977), Yleisen historian lähteet ja niiden käyttö. Helsinki: Gaudeamus.

Taira, Teemu (2015), Väärin uskottu? Ateismin uusi näkyvyys. Eetos-julkaisuja 14. Turku: Eetos.

Taira, Teemu (2008), ”Ateismi kieltäytymisen historiana”. Teoksessa: Niemi, Mari K. (toim.) Kiitos ei! Kieltäytymisen kulttuurihistoriaa. Helsinki: Ajatus Kirjat.

Tala, Yrjö (2008), Kirkon vai valtion kirjat? Uskontokuntasidonnaisuuden ongelma Suomen väestökirjanpidossa 1839–1904. Tilastokeskuksen tutkimuksia 249. Helsinki: Tilastokeskus.

Tikka, Marko (2008), ”Mitä tapahtui?”. Teoksessa: Haapala, Pertti & Löytty, Olli & Melkas, Kukku & Tikka, Marko (toim.), Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Helsinki: Teos.

Toiviainen, Kalevi (2000), Kirkon kaapin päällä. Sata vuotta – 50 vaikuttajaa. Helsinki: Kirjapaja Oy.

Toiviainen, Kalevi (2003), ”Colliander, Otto Immanuel”. Teoksessa: Suomen kansallisbiografia 2. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Tommila, Päiviö & Keränen, Kaija (1974), Lehtihistoria ja sen tutkimus. Turku: Turun yliopiston Suomen historian laitos.

Tommila, Päiviö (toim.) (1988), Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Kuopio: Kustannuskiila Oy.

Tommila, Päiviö (toim.) (1992), Suomen lehdistön historia 10. Aikakauslehdistön kehityslinjat. Kuopio: Kustannuskiila Oy.

Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo (1998), Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia. Helsinki: Oy Edita Ab.

Tuikka, Timo J. (2007), ”Kekkonen konstit”. Urho Kekkonen historia- ja politiikkäkäsitteet teoriasta käytäntöön 1933–1981. Jyväskylä Studies in Humanities 70. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009), Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Jyväskylä: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Töyry, Maija (2005), Varhaiset naistenlehdet ja naisten elämän ristiriidat. Neuvotteluja lukijasopimuksesta. Viestinnän julkaisuja 10. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Vares, Vesa (2000), Varpuset ja pääskysset. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918. Historiallisia Tutkimuksia 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Veikkola, Juhani (1969), Teologinen Lauantaseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905-1914. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 79.

Veikkola, Juhani (1977), ”Kansa katkoo kahleitaan – miten käy kansankirkon”. Teoksessa: Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla (toim.) Heikkilä, Markku & Murtorinne, Eino. Helsinki: Kirjapaja.

Veikkola, Juhani (1980), Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 118. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Virtanen, Kari O. (1974), Kansakunnan historia. 5 Ahdistettu kansakunta 1890–1917. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Vituhnovskaja, Marina (2009), ”Kapinoiva rajamaa vai malliyhteiskunta? 1800-luvun loppupuoliskon ja 1900-luvun alun Suomi Venäjän konservatiivien ja liberaalien silmin”. Teoksessa: Iljuha, Olga & Tsamutali, Aleksei & Vihavainen, Timo (toim.) Monikasvoinen Suomi. Venäläisten mielikuvia Suomesta ja suomalaisista. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Vuorio, Kaija (2009), Sanoma, lähettäjä, kulttuuri. Lehdistöhistorian tutkimustraditiot Suomessa ja median rakennemuutos. Jyväskylä Studies in Humanities 125. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto.

Välimäki, Hannu (1994), Lauri Ingman kirkkopoliitikkona. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 166. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Välimäki, Hannu (1999), Lauri Ingman Suomalaisen uskontokasvatuksen ja koulun kehittäjänä. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 179. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.